

Казки
Гауф Казки

Казки
Гауф Вільгельм

Євген Попович. Казкова мандрівка від Заходу до Сходу

Каліф-чорногуз
Визволення Фатьми
Маленький Мук
Гаданий принц
Карлик Ніс
Пригоди Саїда
Холодне серце

КАЗКОВА МАНДРІВКА ВІД ЗАХОДУ ДО СХОДУ

Любі читачі, ви берете до рук книжку казок німецького письменника Вільгельма Гауфа, що жив і творив на початку ХІХ сторіччя^ Ці казки перекладено багатьма мовами світу, і їх читало багато поколінь дітей у багатьох країнах. За якихось чверть сторіччя мине вже двісті років від того часу, як ці казки були вперше надруковані, а їх і далі видають, і далі читають.

Хто ж такий Вільгельм Гауф, автор цих казок? Письменник народився 1802 року в сім'ї урядовця, де любили й шанували мистецтво та літературу. У майбутнього письменника ще в шкільні роки виявився надзвичайний хист оповідача. Він умів вигадувати прецікаві історії, якими захоплювалися не лише його шкільні товариші, а й дорослі. Навчаючись в університеті, Вільгельм Гауф склав чимало віршів, що стали студентськими піснями. Писав він також пісні, які називав «солдатськими». Ці студентські та солдатські пісні зробили його ім'я відомим у Німеччині.

Закінчивши університет, Вільгельм Гауф 1824 року погодився стати вихователем дітей У родині високого військового урядовця. Саме для своїх вихованців він і

почав писати казки. За ті три роки, які йому відтоді судилося прожити,- бо Вільгельм Гауф помер двадцятип'ятирічним 1827 року,- він устиг створити два романи, книжку сатиричних нарисів, чимало новел і три збірки казок. Остання з них вийшла друком уже після його смерті, 1828 року. Багато його творів лишилося незавершеними, а задуми нездійсненими. [3]

Те, що Вільгельм Гауф устиг написати за своє коротке життя, лишилося вагомим явищем у німецькій літературі. Але якщо його вірші, оповідання та романи знають і читають лише німці, то казки знає і читає цілий світ від заходу до сходу. Чим же так сподобалися вони малим і не дуже малим читачам багатьох країн?

Вільгельм Гауф брав теми для них із німецьких та східних народних казок, але під його пером вони часто виростили в цілі повісті зі складним, цікавим сюжетом. У них казкове, фантастичне переплітається з реальним, сумне зі смішним.

Героям казок Вільгельма Гауфа допомагають добрі духи, феї та лісовики. Але серед створінь із чарівними здатностями й чарівною силою є й лихі, вони ворогують з добрими духами та феями і чинять зло людям, якими ті опікуються. Отак відбувається боротьба добра зі злом і в світі, де живуть герої Вільгельма Гауфа, і в їхніх душах. Ця боротьба драматична, пов'язана з багатьма небезпеками, дивовижними пригодами, але в ній перемагають ті, хто має мужність, добре серце і понад усе цінує честь та справедливість, як Омар із казки «Гаданий принц», Маленький Мук із однойменної казки чи Саїд із казки «Пригоди Саїда».

Тож, любі читачі, вирушайте в цікаві мандри разом із персонажами цієї книжки, змагайтеся разом із ними проти тих, хто чинить зло, і вболівайте за долю тих, хто чинить добро.

Євген Попович

КАЛІФ-ЧОРНОГУЗ

I

Одного чудового дня, коли сонце було вже на вечірньому прюзі, каліф багдадський Хасід гарненько сидів собі на тахті. У полудень так парило, що, зморений спекою, він трохи подрімав, а тепер, після сну, був благодушний і веселий. Попихкуючи, каліф кутив довгу, з рожевого дерева люльку і помалу сьорбав каву, яку приніс раб. Все йому було до смаку, і вдоволений, він раз у раз погладжував бороду. Хоч би хто глянув тоді на каліфа, одразу зрозумів би, що тому справді добре на серці.

А в такі хвилини з ним легко було говорити про що завгодно: каліф був справедливий, милостивий і до людей приязний. Тому-то великий [5] візир Манзор щодня одвідував свого каліфа саме в таку пору. І того дня Манзор прийшов також надвечір, тільки, всупереч звичаю, був чимсь заклопотаний.

Каліф одвів трохи від уст люльку і спитав:

- Чого це ти, пане великий візир, такий смутний та невеселий сьогодні?

Великий візир склав навхрест руки на грудях, вклонився і відповів:

- Пане-господарю! Чи смутний я, чи ні, того не знаю, але бачив я у крамаря, який стоїть на вулиці коло твого палацу, такі гарнісінькі речі, що мене аж за серце взяло, чому-то я не маю зайвих грошей!

Каліф уже давно збирався чим-небудь потішити свого великого візира і тому звелів одному з чорних рабів спуститися униз і привести того крамаря. Незабаром раб повернувся разом з крамарем. Це був невеличкий гладкий чоловік з темно-смуглявим обличчям і в пошарпаній одежині. Він приніс з собою скриньку, де

було багато всякого розмаїтого краму: персні, намиста, дорогі з оздобою пістолі, срібні чарки, черепахові гребінці. Каліф і візир все передивились, і зрештою каліф купив собі й візиріві по гарному пістолю, а для візиріві дружини -гребінчика. Коли крамар уже збирався зачинити свою скриньку, каліф побачив якийсь маленький прискриночок і спитав, чи немає там якого краму. Крамар зараз же розчинив прискриночок і витяг звідти табакерку з якимсь чорним порошком. Був там ще довгий аркуш паперу, так чудернацьки списаний, що ні каліф, ні Манзор не змогли його прочитати.

- Обидві ці штуки дісталися мені від одного купця, а сам він знайшов їх на вулиці святого [6] міста Мекки,- сказав крамар,- і я сам не знаю, що вони означають. Вам би я віддав їх за безцінок, бо мені вони ні до чого.

Каліф, який любив збирати всякі стародавні рукописи, дарма що не міг їх прочитати, купив табакерку та рукопис і відпустив крамаря.

Йому дуже кортіло довідатися, що на тому аркуші написано, і він спитав візира, чи не знає той когось, хто б розтлумачив цей текст.

- Ласкавий пане й господарю! - відповів візир.- При великій мечеті живе один учений чоловік на ймення Селім, він знає всі мови. Звели йому прийти сюди; Може, він розбере ці таємничі закарлючки.

Зараз же було приведено вченого Селіма.

- Селіме,- сказав йому каліф,- кажуть, що ти дуже вчений. Ану ж бо, поглянь на цей папір, чи зумієш ти його прочитати? Як зумієш, то подарую тобі нову святкову одягу; якщо ж ні - то заробиш дванадцять разів по пиці та двадцять і п'ять палок у п'яти, бо, виходить, задарма тебе люди звать «ученим Селімом».

Селім вклонився й промовив:

- Твоя воля, господарю!

Довго він розглядав рукопис і нарешті вигукнув:

- Це по-латині, мій пане! Звеліть мене повісити, коли це неправда.

- Кажи ж,- звелів каліф,- коли по-латині, то про що там пишеться.

Селім почав перекладати:

- «Ти, хто знайшов цей папір, дякуй Богові за його ласку. Хто понюхає з цієї табакерки й промовить при тому «мутабор», той може перекинутись на яку схоче тварину і буде розуміти [7] мову кожної з них. Як схоче він знову набути людської подоби, то нехай тричі поклониться на схід сонця і промовить те саме слово. Однак стережися: поки ти перекинутий, не засмійся, а то зникне те чарівне слово з твоєї пам'яті, і ти довіку зостанешся твариною».

Почувши про отаке диво, каліф був дуже задоволений. Він звелів ученому присягтися, що той нікому не розкриє цієї таємниці, подарував йому дуже гарну нову одяжину і пустив додому. А візирові своєму сказав:

- Це зветься - добре купити, Манзоре! Який я радий, що зможу стати твариною! Завтра раненько приходь сюди до мене. Ми разом підемо в поле, нюхнемо з табакерки і тоді послухаємо, про що говорять у воді й повітрі, в гаях і степах!

II

На другий день, тільки-но каліф одягнувся й поснідав, як уже прийшов великий візир, щоб за каліфовим наказом піти з ним разом на прогулянку. Каліф запхнув табакерку з чарівним порошком за пояс і, звелівши своєму почтові лишатися на місці, рушив у дорогу вдвох із великим візиром. Спочатку вони йшли нескінченними садами каліфа, даремно вишукуючи якусь живу тварину, щоб спробувати, як-то воно розуміти звірячу мову. Не зустрічаючи нічого путнього, візир сказав каліфові, що, на його думку, найкраще було б піти за сади, аж до ставу, де він часто-густо бачив чорногузів. Своєю

поважною поведінкою і чудним клекотом вони завжди привертали його увагу. [8]

Каліфові сподобалася думка візира, і вони, рушили далі. Прийшовши до ставу, вони побачили там одного чорногуза, що, шукаючи жаб, никав туди й сюди і раз у раз щось лопотів сам собі. А вгорі тим часом ширяв другий чорногуз: він спускався на цю саму місцину.

- Клянуся своєю бородою, найласкавіший пане,- промовив великий візир,- зараз ці обидва цибаті розпочнуть між собою цікаву балачку. Що, коли б нам поробитися чорногузами?

- До діла сказано! - зауважив каліф.- Тільки спершу ще раз треба пригадати собі, як знов набрати людського вигляду... Ага, так: тричі поклонитися на схід сонця і промовити «мутабор» - тоді я знову буду каліфом, а ти візиром. Тільки ж боронь нас боже сміятися, бо тоді ми пропали!

Поки каліф говорив, другий чорногуз опинився в нього над головою і почав спускатися на землю. Швиденько вийняв каліф з-за пояса табакерку, сам потягнув добру понюшку, потім і візирові дав так само добре понюхати. Після цього обидва гукнули: «Мутабор!»

Тоді ноги у них постискалися, поробилися тонкими та червоними; гарні жовті туфлі каліфа та його супутника стали нековирними лапами чорногуза; руки поперевертались на крила, шия витяглась із плечей і стала, мов дуга, кривою й довгою; борода зовсім зникла, а все тіло вкрилося м'яким пір'ям.

- Який у вас, пане візир, чудовий дзьоб! - промовив каліф, отямившись від здивування.- Клянуся бородою Магомета, нічого подібного не Доводилось мені бачити за все моє життя.

- Красненько дякую,- відповів великий візир і вклонився каліфові. - Та дозволю собі [9] запевнити вашу величність, що її ви чорногузом виглядаєте чи не ліпше, ніж каліфом. А коли є у вас охота, то ходімо послухаємо

розмову наших нових родичів і перевіримо, чи такі справді ми тямимо чорногузячу мову. І Тим часом другий чорногуз уже спустився; додолу. Він почистив дзьобом ноги. Пригладив на собі пір'я і пішов до першого чорногуза. Новоспечені чорногузи хутенько подалися до них і, наблизившись, на свій превеликий подив, почули і зрозуміли таку розмову:

- Добридень, пані Цибата! Так рано, а ви вже на луці?

- Спасибі вам, люба Цокотухо! Я тут собі трошки на сніданок спромоглася. Може б, і ви з'їли четвертинку ящірки? Чи, може, вам більше до вподоби ніжне жаб'яче стегенце?

- Дуже вам дякую! Щось у мене сьогодні немає ніякого апетиту. Я прилетіла сюди зовсім в іншій справі. Сьогодні у мого татуса будуть гості, і мені доведеться перед ними танцювати; то я й надумала трошки повправлятися тут на просторі.

По тій мові молода чорногузка пустилася химерно вибрикувати вповдовж луки. Каліф і Манзор аж дзьоби пороззявляли, дивлячись на неї. А коли вона прибрала картинну позу, стала на одній нозі й затріпотіла крилами, то обидва ніяк не могли стриматись, і в них з дзьобів вирвався такий непереборний регіт, що вони довго не могли спинитися.

Каліф опам'ятався перший.

- Оце так штука! - вигукнув він.- Такої розваги ні за які гроші не побачиш! Шкода, що нерозумні тварини злякалися нашого сміху, а то б, мабуть, ми ще почули їхні співи! [10]

Раптом великий візир згадав, що, поки вони перевертні, їм не можна сміятись, і з жахом сказав про це каліфові.

- Еге! - вигукнув той.- Клянуся Меккою і Мединою (1), це буде погана справа, якщо доведеться мені зостатися чорногузом! Ану спробуй пригадати те дурне слово, бо я щось ніби забув його.

(1) Мекка і Медина- місця поклоніння у мусульман.

- Нам треба поклонитися тричі на схід сонця і при тому промовити: «Му-му-му».

Обидва бідолахи поставали лицем до схід сонця і так старанно кланялися, що аж черкали дзьобами по землі. Та - лишенько! - чарівне слово без сліду зникло з їхньої пам'яті. І хоч скільки бив поклони каліф, хоч скільки силкувався великий візир промовляти при тому своє «му-му-му», ніщо не допомагало, і обидва горопахи, Хасід та його візир, як були, так і лишилися чорногузами.

III

Сумно никали зачаровані каліф та візир по полях і болотах, не знаючи, як здихатися такої напасті. Вискочити з чорногузячої шкури вони не могли; так само нічого було й думати про повернення в Багдад, щоб назвати себе. Бо хто ж таки повірив би якомусь чорногузові, що він каліф? А якби хтось і повірив, то навряд чи схотіли б жителі Багдада мати каліфом чорногуза.

Так тинялися вони без пуття багато днів підряд, харчуючись сяк-так городиною і ледве перемелюючи їжу довгими дзьобами. До [11] м'якого харчу - ящірок та жаб - не було в них ніякісінького апетиту: вони боялися, щоб ці ласощі не зашкодили їхнім шлункам. Єдиною втіхою в їхньому злиденному становищі було те, що вони вміли літати; тож каліф і візир літали над Багдадом, сідали на дахи й дивилися, що там діється без них.

У перші дні вони помітили великий неспокій і сум на вулицях. Та вже десь на четвертий день після того, як каліф і візир були зачаровані, побачили вони, сидячи на каліфовому палаці, бучну процесію. Грала музика, торохтіли бубни, і якийсь чоловік, вдягнений у розкішну, оксамитову з золотом мантію, їхав верхи на розцяцькованому коні, а довкола йшов блискучий почет і вирував людський натовп. Пів-Багдада бігло за ним, і

всі вигукували: «Слава Мізрі, володареві Багдада!»
Чорногузи Perezирнулися між собою, і каліф Хасід промовив:

- Тепер ти збагнув, пане візир, для чого я зачарований?
Цей Мізра - син мого запеклого ворога, могутнього чарівника Кашнура, який у лиху годину поклявся помститися мені. Та я не втрачаю надії. За мною, вірний товаришу моєї недолі! Ми помандруємо на могилу пророка, може, там, у святому місці, згинуть чари і ми визволимося.

Вони знялися з даху каліфового палацу й полетіли навпростець до Медини. Та не так-то легко було їм летіти, бо обидва ще не призвичаїлись добре орудувати крилами.

- Ой паночку,- зітхнув після двох годин мандрівки візир,- здаюсь на вашу ласку! Несила моя далі летіти, бо надто вже швидкі ви на крила. Та й смеркає уже, і ми б добре зробили, [12] коли б пошукали якогось пристановища на ніч.

Хасід зглянувся на благання свого візира, і, побачивши внизу в долині якесь руйновище, вони стали туди спускатися. Місце, куди вони прибилися, щоб перебути ніч, було колись пишним палацом. З-під руїн ще стриміли подекуди чудові колони, а численні покої, що з них деякі добре збереглися, свідчили про колишню розкіш.

Хасід та його супутник пішли по ходах, шукаючи сухого закутка. Аж раптом чорногуз Манзор зупинився - і мов до землі приріс.

- Пане й господарю мій,- прошепотів він тихенько,- хоча великому візирові, а до того ж чорногузові, не личить боятися лихих привидів, мені щось недобре на серці, бо десь тут, поблизу, мені виразно почулися зітхання й стогін.

Каліф теж спинився і, прислухавшись, почув зовсім виразний плач, що скидався більше на людський, ніж на

звірячий. До краю здивований, він хотів негайно піти туди, звідки долинав голос. Але візир ухопив його дзьобом за крило й невідступно благав не кидатися назустріч новій, невідомій небезпеці. Та дарма! Каліф, що мав і під чорногузячим крилом хоробре серце, вирвався, аж кілька пер з крила загубив, і кинувсь у темний прохід. Підійшовши до нещільно причинених дверей, він зовсім виразно почув тяжкі зітхання і ніби якесь виття. Каліф штовхнув дзьобом двері й, остовпілий, спинився на порозі. Посередині просторої напівзруйнованої кімнати, куди через єдине заґратоване віконце ледь пробивалося світло, він побачив велику сову. Вона сиділа долі, й буйні сльози котилися з її круглих очей, а з кривого [13] дзьоба раз у раз виривалося хрипке тужливе голосіння. Та коли вона побачила каліфа і його візира, який тим часом теж наблизився до порога, з її грудей вирвався голосний крик радості. Змахнувши крилом сльози з очей, вона, на превеликий подив обох чорногузів, привіталася до них чистою арабською мовою:

- Доброго здоров'ячка, панове чорногузи! Я вас зустрічаю, як гарну ознаку мого визволення, бо мені було колись напророкувано, що чорногузи принесуть мені велике щастя!

Трохи отямившись від здивування, каліф також привітався до сови, потім вигнув шию, поставив свої довгі ноги в граціозну позу і сказав:

- Пані сово! Твої слова дозволяють нам бачити в тобі товариша по недолі. Тільки ж, лишенько! Марна твоя надія, ніби з нами прийде твоє визволення. Вислухавши нашу історію, ти сама побачиш, які ми самі безпорадні. Сова зажадала почути цю історію, і каліф розповів їй усе як було.

IV

Після того, як каліф закінчив свою розповідь, сова

подякувала і сказала:

- Послухайте ж і мою історію, бо я теж не менш нещасна, ніж ви. Мій батько - король Індії, а я його єдина безталанна дочка, зовуся Лузою. Той самий чарівник Качнур, що позаворожував вас, і мене наразив на біду. Одного-дня він прийшов до мого батька, щоб посватати мене за свого сина Мізру. А батько мій, треба вам сказати, людина гаряча, то він узяв і добрено турнув того свата. Та лихий чаклун знову пробрався до нас, цього разу в зовсім [14] іншому вигляді: коли я, гуляючи якимось у саду, захотіла пити, він, перевдягнутій рабом, почастивав мене таким зіллям, після якого я перекинулась в оцю гидку потвору. З переляку я зомліла, а він заніс мене аж сюди і страшним голосом залящав над самим вухом: «Залишайся тут мерзенною тварюкою, зненавидженою навіть звірами, до самого твого кінця або доти, доки знайдеться така людина, що по добрій волі схоче одружитися з тобою, такою страшною потворою. Отака моя помста тобі й твоєму гордовитому батькові».

Відтоді минула багато місяців. У самоті й журбі живу я, мов пустельниця, в цьому руйновищі, огидна всім на цілому світі, страшна навіть звірам. Для мене нема краси Божого світу, бо вдень я сліпа, і тільки тоді, коли місяць осяває ці сумні руїни своїм блідим промінням, з очей моїх спадає чорне покривало.

Сова замовкла і вдруге витерла крилами очі, бо власна печальна історія краяла їй серце до сліз.

Каліф, слухаючи розповідь принцеси, впав у глибоку задуму.

- Коли я не помиляюсь,- промовив він,-то між нашим нещастям та твоєю недолею є якийсь таємний зв'язок. Тільки як його в світі знайти ключ до цієї загадки?

Сова йому відповіла:

- О пане-господарю! І мені так само здається. Бо колись давно, як була я ще зовсім маленькою, одна мудра жінка

напророкувала, що чорногузи принесуть мені велике щастя. І, здається, я знаю, як ми змогли б визволитись. Каліф дуже здивувався і спитав, що вона має на думці. [15]

- Чарівник, який зробив нас нещасними,-пояснила вона,- щомісяця приходить сюди, на оці руїни. Тут неподалік є світлиця, в ній він кожного разу справляє бенкет з таким, як сам, товариством. Уже багато разів я підслухувала їхні розмови. Бенкетуючи, вони вихваляються один перед одним своїми безсоромними витівками. Мабуть, і цей раз так буде, і, може, він вимовить те чарівницьке слово, що ви його забули.

- О люба принцесо! - вигукнув каліф.- Скажи ж бо, коли він прийде і де та світлиця?

Сова якусь хвилину мовчала, а потім промовила:

- Не прогнівайтесь, але я можу задовольнити ваше бажання тільки з однією умовою.

- Кажі ж бо! Кажі швидше! - хвилювався каліф.- Наказуй, я ладен зробити все що завгодно!

Тоді сова сказала:

- Я б хотіла також визволитись, а це можливо тільки в тому разі, коли хто-небудь з вас візьме мене за дружину. Обидва чорногузи були дуже збентежені. Каліф моргнув візирові, щоб той на часинку вийшов з ним за поріг.

- Великий візире,- сказав каліф за дверима,- хоч як це неприємно, але ви все-таки могли б погодитись.

- Е ні,- відповів той,- щоб мені моя жінка, як я вернуся додому, очі з лоба видерла? Та й до того я вже, хвалити Бога, старий чоловік, а ви, мій паночку, нівроку вам, молоді й нежонаті, то й могли б швидше одружитися з молодією вродливою принцесою.

- Еге ж,- зітхнув каліф, сумно опустивши крила,- хто ж то тобі сказав, що вона молода [16] та ще й вродлива? Це однаково, що купувати kota в мішку! .

Вони ще довго сперечалися між собою, аж поки каліф побачив, що його візир краще довіку залишиться

чорногузом, аніж одружиться з совою. Тоді він вирішив сам виконати ту умову.

Сова дуже зраділа. Вона запевняла чорногузів, що вони з'явилися дуже вчасно, бо, мабуть, уже цієї ночі чарівники будуть у зборі.

Сова повела чорногузів до світлиці, де збиралися чарівники. їм довелося довгенько йти темним ходом. Аж,ось через щілину напівзруйнованої стіни їм в очі ударило яскраве світло. Коли вони наблизилися до тієї щілини, сова наказала їм стояти якнайтихше. Крізь щілину було видно велику світлицю, прикрашену колонами й розкішними меблями і осяяну яскравим світлом численних різноколірних ламп. Посередині стояв круглий стіл, геть заставлений всілякими вишуканими стравами. Кругом стола сиділо вісім чоловік. Серед них чорногузи впізнали того крамаря, що продав їм чарівний порошок. Його саме попрохали розказати товариству про свої нові витівки. І той між іншим розповів їм історію про каліфа та його візира.

- Що ж то за слово ти їм загадав? - спитав його інший чарівник.

- Таки справді трудне, латинське - «мутабор».

V

Коли чорногузи, стоячи біля щілини, почули те слово, то мало не збожеволіли від радості. Вони побігли до виходу із зруйнованого палацу так швидко, як тільки несли їх довгі ноги, [17] і бідолашна сова ледве встигала за ними.

Нарешті каліф зупинився і зворушено сказав сові:

- Ти врятувала життя мені й моему другові. Нехай же у вічну подяку за все те, що ти зробила для нас, я буду твоїм чоловіком.

Тоді чорногузи поставали лицем на схід і тричі схилили свої довгі шиї навпроти сонця, що, якраз виринали з-за гір. «Мутабор!» - гукнули вони, аж луна пішла, і в одну мить перекинулися на людей. Безмірно раді, що знову

здобули життя, пан і слуга, сміючись і плачучи, кинулись один одному в обійми. Та як же здивувалися обидва, коли обернулися! Прекрасна, пишно вбрана дівчина стояла перед ними. Посміхаючись, вона простягла руку каліфові.

- Хіба ви не впізнаєте вашої нічної сови? - спитала вона. Справді, то була вона. Каліф у захваті від її краси та грації аж скрикнув:

- Яке то щастя, що я був зачарований у чорногуза! -
Всі троє разом рушили до Багдада. Каліф знайшов при собі не тільки табакерку з чарівним порошком, а ще й гаманець з грішми. За ті гроші він купив у найближчому селищі все, що їм треба було для подорожі, і незабаром вони опинилися перед ворітьми Багдада.

Повернення каліфа було великою несподіванкою для людей. Усі думали, що він загинув, і тепер дуже раділи, знову побачивши свого улюбленого володаря. Тим дужче запалала в їх серцях ненависть проти дурисвіта Мізри. Вони рушили до палацу і схопили старого чарівника разом з сином. Старого каліф звелів одвести у той самий зруйнований палац, де жила принцеса, коли була совою, і там повісити. [18]

А синові, який в батьковій чорній науці нічого не тямив, каліф дав на вибір: або прийняти смерть, або понюхати чарівного порошку. Коли ж Мізра вибрав останнє, то великий візир почастивав його з табакерки, і чарівницьке слово каліфа перевернуло того в чорногуза. Каліф звелів замкнути його в залізну клітку й поставити в своєму саду.

Довго й щасливо жив каліф Хасід із своєю вірною дружиною, принцесою. Та найбільше він бував задоволений тоді, коли після полудня одвідував його великий візир. Розмовляючи, вони часто-густо згадували про свої давні пригоди, коли обидва були чорногузами. І коли каліф бував дуже веселий, тоді він, попри всю свою статечність, показував великому

візирів, який був з того чорногуз. Він поважно, не згинаючи ніг, походжав по кімнаті, клацав язиком, розмахував руками, зображаючи, як великий візир кланявся на схід сонця й марно вигукував: «Му-му-му». Для дружини каліфа та його діток ці сцени були великою втіхою і розвагою. Однак коли каліф надто вже довго клацав язиком, кланявся і вигукував «му-му-му», то візир погрожував йому, всміхаючись у бороду: - Глядіть, пане-господарю, щоб я не розказав вашій дружині, що то була за розмова перед дверима принцеси-сови...

ВИЗВОЛЕННЯ ФАТЬМИ

Мій батько був суддею в Акарі. Усіх дітей у нього було троє: я - найстарший та брат і сестра - обоє значно молодші від мене. Коли мені минуло двадцять років, один з братів мого батька покликав мене жити до себе. Він одписав мені все своє майно, але з такою умовою, щоб я жив при ньому, аж поки він помре. А жив небіжчик, хай йому земля пером, до глибоких літ, так що я лише два роки тому повернувся на батьківщину, не знаючи, яке страшне горе спіткало нашу сім'ю і як милосердний Аллах не віддав нас на поталу лихій долі. Мій брат Мустафа і моя сестра Фатьма були мало не однолітки - брат був старший не більш як років на два. Вони щиро любили одне одного і разом дбали про те, щоб нашому старому й недужому батькові не так було тяжко доживати віку. Коли сестрі минув шістнадцятий, брат влаштував свято. Він скликав усіх її подруг до нас додому і там, у батьковому саду, почастував їх гарненько найсмачнішими стравами. А як почало смеркатися, запросив усіх на прогулянку морем у великому човні, що його він наперед замовив і причепував усякими прикрасами. І Фатьмі, і всім її подругам дуже сподобалася ця прогулянка, бо [20] вечір був напрочуд

гарний, а місто, коли на нього дивитися з моря, вабило очі красою. Дівчата прохали брата плисти все далі й далі в море. Мустафа неохоче задовольняв їх бажання, бо за кілька днів перед тим біля берега бачили морського розбійника - корсара. Потім дівчатам схотілося подивитись, як заходить сонце, і вони попливли до скелі, що стриміла за містом. І тут вони побачили недалеко від себе човна з озброєними людьми. Передчуваючи недобре, мій брат звелів веслярам швидко повертати до берега. Це було розумне рішення: невідомий човен і справді помчав за ними й незабаром став їх наздоганяти, бо мав більше веслярів і брав напрям так, щоб відрізати братовому човну шлях до берега. Зрозумівши небезпеку, дівчата посхоплювались і почали кричати й голосити: даремно брат умовляв їх сидіти тихо - вони кидалися з боку в бік і так розгойдували човна, що той аж ходором ходив. А коли чужий човен наблизився майже впритул, дівчата з переляку збилися на кормі, і човен перекинувся догори дном. Тим часом з берега теж стежили за чужим човном, бо знали, що поблизу корсари, і кілька човнів уже поспішали на допомогу. Вони підпливли саме тоді, коли треба було витягати потоплюючих. Серед метушні ворожий човен непомітно зник, а на тих човнах, що підбирали потерпілих, ніхто не знав, чи всі врятовані. Коли ж стали перевіряти, виявилось, що немає моєї сестри та однієї з її подруг. Зате в одному з човнів знайшли якогось чужого чоловіка, котрого ніхто не знав. Погрози Мустафи змусили його зізнатися, що він з ворожого корабля, який стоїть на якорі за дві милі [21] на схід від міста, і що під час втечі товариші забули про нього, коли він допомагав рятувати дівчаті Крім того він сказав, що сам бачив, як двох дівчат було витягнуто на борт ворожого човна.

Горе мого старого батька було безмежним. Та й Мустафа засмутився до краю, бо з власної вини втратив

не лише любу сестру, а ще й її подругу, яка була його нареченою. Її батьки вже дали свою згоду на їх одруження, і тільки своєму батькові брат не наважувався признатись у цьому, бо та дівчина була з бідної родини.

Мій батько був чоловік крутої вдачі. Як тільки біль у його серці трохи вщух, він звелів Мустафі стати перед його очі й промовив:

- Твій нерозумний вчинок відібрав у мене втіху моєї старості і радість моїх очей. Іди геть від мене, я жену тебе з очей своїх, щоб не бачити довіку, я проклинаю і тебе, і всіх твоїх нащадків. І тільки тоді, коли ти повернеш мені Фатьму, спаде з твоєї голови моє батьківське прокляття.

Цього мій бідолашний брат аж ніяк не чекав. Він уже й сам надумав будь-що розшукати сестру та її подругу і тільки хотів попрохати в батька благословення, а тепер мусив рушати в далекий світ з його прокляттям. Та коли перше нещастя гнітило його, то друга кривда, ним зовсім не зароблена, лише загартувала його серце.

Він пішов до полоненого морського розбійника, щоб розпитати, куди мав плисти його корабель, і довідався, що пірати найчастіше продають рабів на великому Бальзорському базарі. [22]

Коли Мустафа повернувся додому, батьків гнів уже ніби трохи згас, бо він прислав синові на дорогу, гаманець з грішми. З плачем попрощався Мустафа з батьками Зораїди - так звали його вкрадену наречену - і рушив до Бальзори.

Мустафі довелося подорожувати суходолом, бо з нашого маленького міста кораблів до Бальзори не було. Йому треба було поспішати, щоб не забаритись у дорозі і встигнути приїхати до Бальзори раніше від піратів. Кінь у нього був добрий, кладі ніякої, і він сподівався на шостий день надвечір бути в місті. Але не так склалося, як жадалося. Четвертого дня надвечір, коли він їхав

безлюдним шляхом, на нього напали троє розбійників. Побачивши, що вони добре озброєні й при силі і що їх більше ваблять його гроші та кінь, ніж бажання вбити чоловіка, Мустафа крикнув, що здається на їхню ласку. Розбійники спішилися, зв'язали йому ноги попід животом коня, потім двоє стали обабіч; я третій ухопив братового коня за уздечку, і, не кажучи ні слова, вони повезли його з собою.

Мустафа був у розпачі: от і далось взнаки батькове прокляття! Де вже йому, нещасному, сподіватися врятувати сестру і Зораїду, коли в нього заберуть усе, що він мав, і йому залишиться віддати для їх визволення хіба що тільки своє нікчемне життя.

Більше години їхав Мустафа в супроводі мовчазних розбійників. Нарешті вони завернули в невеличку долину, оточену з обох боків високими деревами. Ясно-зелений м'який моріжок укривав її чудовим килимом, посередині біг швидкий струмочок - усе тут так і вабило око. Мустафа побачив з п'ятнадцять або з двадцять наметів, розкиданих по долині. Коло них [23] були поприв'язувані верблюди й гарні коні. В одному з наметів чути було веселі звуки цитри та спів двох приємних чоловічих голосів. Люди, що знайшли собі такий гарний куточок, думалося Мустафі, навряд чи зроблять йому якесь лихо, і тому він без страху послухався своїх супутників, коли ті розв'язали йому ноги й наказали злізти з коня.

Мустафу одвели в найбільший і найчепурніший намет. Всередині його було дуже гарно: чудові золотом шиті подушки, м'які килими, позолочені курильниці - десь-інде все це свідчило б про багате й привільне життя хазяїна, а тут воно говорило тільки про зухвалий грабунок. На одній з подушок сидів невеличкий старий чоловік. Темна шкіра на його обличчі гидко блищала, а безсоромно лукавий вираз робив його лице одворотним. Хоча цей чоловік і вдавав із себе пана, проте Мустафа

швидко помітив, що не для нього так пишно прибраний намет. А слова його супутників підтвердили цю думку.

- Де отаман? - запитали вони старого.

- Поїхав на полювання,- відповів той,- а мені доручив заступити його місце.

- Тут така справа, якої нікому доручити не можна,- сказав один з розбійників.- Треба швидше вирішити, що робити з цим собакою: взяти викуп чи повісити, а це отаман знає краще за тебе.

Карлик підвівся з почуттям власної гідності, випростався на весь зріст, щоб хоч кінчиками пальців дістати до вуха кривдника й помститися за образу, але, побачивши, що всі його зусилля марні, почав злісно лаятись. Ті троє теж не мовчали й були не скупі [24] на здачу, тож незабаром від їхньої сварки весь намет аж ходором заходив.

Та раптом, відкинувши завісу, до намету ввійшов високий ставний чоловік, молодий і вродливий, як персидський принц. Його одяг й зброя, крім добре оздоблених кинджала та шаблі, була проста й немудра, а розумні очі й увесь вигляд викликали пошану без страху.

- Хто тут насмівся заводити лайку в моєму наметі? - напався він на переляканих розбійників.

Ті замовкли, потім один з них розповів, як усе було.

Обличчя отамана спалахнуло від гніву.

- Коли це я тобі, Гасане, доручав заступати моє місце? - гримнув він на карлика страшним голосом. Той з переляку весь зіщулився, зробився немовби ще меншим і тихцем став прокрадатися до виходу. Отаман наздогнав його й одним важким штурханом викинув за поріг.

Після цього хазяїн намету простягся на килимі, а розбійники підвели до нього Мустафу:

- Ось той, кого ти звелів нам зловити. Отаман пильно подивився на бранця і сказав:

- Зулійкський паша! Нехай скаже тобі твоя совість,

чого ти стоїш перед очима Орбазана!

Почувши таке, мій брат кинувся йому в ноги й вигукнув:

- Ласкавий пане! Ти, мабуть, помиляєшся: я просто бідний невдаха, а зовсім не той паша, якого ти шукаєш!

Усі були вкрай здивовані. Хазяїн же сказав:

- Облиш прикидатися! Ось я зараз гукну людей, які тебе добре знають,- і зараз же звелів привести Зулейму. [25]

До намету ввели стару бабу, яка на запитання, чи впізнає вона в моєму братові зулейковкого пашу, відповіла:

- Аякже! Клянуся гробом пророка, що ц« він і ніхто інший!

- Ну що, нікчемний чоловіче, бачиш, як твої хитрощі пішли за водою? - гнівно вигукнув отаман.- Ти мені до того гидкий, що я не хочу паскудити свого доброго кинджала твоєю кров'ю. Ні, я зроблю інакше: завтра, як зійде сонце, я прив'яжу тебе до хвоста свого коня і доти скакатиму з тобою гаями й чагарниками, аж поки сонце знов сховається за горами Зулейки.

Тут мій брат зовсім занепав духом.

- Це прокляття мого немилосердного батька, це воно мене жене на ганебну загибель! -заплакав Мустафа.- І ти, моя люба сестро, тепер загинеш, і ти, Зораїдо!

- Твої хитрощі не допоможуть, - промовив один - з розбійників скручуючи йому руки за спиною. Поспішай мерщій з намету, бо отаман уже кусає губи й поглядає на кинджал. Коли хочеш пожити ще одну ніч, то ходімо скоріше.

Тільки-но розбійники хотіли вивести Мустафу з намету, як назустріч їм увійшли троє інших, що так само гнали перед себе якогось бранця.

- Ось ми привели пашу, як ти звелів,- промовили вони й потягли бранця ближче до отамана.

Тепер мій брат з подивом побачив, що той і справді дуже скидається на нього самого, хіба тільки був трохи темніший з обличчя та мав чорну бороду.

Отаман був дуже здивований появою другого бранця.
[26]

- Хто ж із вас справжній? - спитав він, позираючи то на того, то на другого.

- Якщо тобі потрібний паша Зулієйки,- гордовито промовив новий бранець,- то це я!

Отаман довго дивився на пашу суворим і похмурим поглядом, тоді мовчки дав знак забрати його геть. Коли того вивели, він підійшов до мого брата, перерізав своїм кинджалом мотузки і порухом руки запросив його сісти поруч на килимі.

- Шкода мені, чужинцю,- сказав він,- що я прийняв тебе за того негідника. То, мабуть, Божа воля, що саме тоді, коли ми чатували лиходія, нагодився ти й попав до рук моїх людей.

Мій брат благав Орбазана зробити йому єдину ласку: дозволити негайно їхати далі, бо найменша затримка може занастити всю його справу. Отаман спитав Мустафу про його невідкладні справи і, коли довідався в чому річ, умовив його застатися на ніч у їхньому таборі, бо, мовляв, треба дати спочинок і собі, й коневі.

- А завтра,- сказав він,- я сам проведу тебе й покажу такий шлях, що за півтори доби ти будеш уже в Бальзорі.

Мій брат погодився і проспав любесенько до самого ранку в наметі гостинного розбійника.

Прокинувшись вранці, Мустафа побаявив, що він сам у наметі. Знадвору долинали звуки жвавої розмови. По голосах брат упізнав хазяїна намету та темношкірого карлика Гасана. Він став прислухатись і з жахом почув, що Гасан настирливо умовляє отамана, щоб той звелів убити чужинця, бо коли, мовляв, його відпустити, то він їх усіх викаже. [27]

Мустафа здогадався, що карлик хоче помститись йому за вчорашнього прочухана, якого дістав через нього. Отаман, видно, кілька хвилин вагався, потім рішуче

промовив:

- Ні, він мій гість, а звичай шанувати гостя для мене святий. Та й не здається він меті таким, що здатний зрадити.

Сказавши це, він одхилив запинало і ввійшов до намету.

- День добрий тобі, Мустафо,- привітався він,- уставай, будемо снідати та лаштуватись, бо вже час і в дорогу рушати.

Отаман почастував брата шербетом, і заразі же після цього обидва осідлали коней. Мустафа з легким серцем скочив у сідло. Незабаром намети розбійників лишилися позаду, і вершники звернули на дорогу, що вела в ліс. По дорозі отаман розповів Мустафі про того пашу, якого вони вчора полонили. Цей чоловік пообіцяв розбійникам, що вони вільно житимуть у його володіннях, а сам кілька тижнів тому схопив одного з найсміливіших його людей і після жорстоких катувань звелів повісити. Вони довго стежили за зрадником, поки зловили, і вже сьогодні йому буде кінець. Мустафа не наважився перечити отаманові, бо був радий, що хоч сам вирвався живий.

Виїхавши з лісу, отаман спинив коня, докладно пояснив братові, куди йому слід їхати, а потім простяг руку на прощання й промовив:

- Мустафо, волею випадку ти був гостем розбійника Орбазана. Я не хочу вимагати в тебе обіцянки, щоб ти нікому не розповідав про те, що бачив і чув. Ти без ніякої провини натерпівся смертного страху, і я в боргу пере; тобою. То візьми на спомин оцей кинджал, [28] коли тобі знадобиться моя допомога, пришли до мене, і я поспішу тобі на виручку. А цей гаманець тобі може стати в пригоді в дорозі.

Брат подякував отаманові за ласку, взяв кинджал, а од грошей відмовився. Однак Орбазан, ще раз потиснувши йому руку, кинув гаманець на землю і щодуху майнув у ліс. Брат побачив, що йому не наздогнати Орбазана, зліз

з коня й підняв гаманець. Розкривши його, він аж жахнувся: стільки там було напаковано грошей. Мустафа подякував Аллахові за свій порятунок, помолився за благородного розбійника Орбазана й поїхав собі шляхом на Бальзору радісний та веселий.

На сьомий день після того, як вирушив Мустафа з дому, він уже в'їздив до Бальзори. Зупинившись у караван-сараї, він розпитав людей, коли починається щорічний невільницький ярмарок, і з жахом почув у відповідь, що запізнився на цілих два дні. Мустафі сказали, що він багато втратив, не прибувши загодя, бо цього разу, вже в останній день, на ярмарок привезли двох таких гарних дівчат, що на них усі покупці витріщали очі. Звичайно, за таких красунь усі запекло торгувались і так набили ціну, що їй міг не злякатись хіба тільки той пан, якому вони обидві дісталися. Мустафа докладно розпитав про обох дівчат, і в нього не лишилося ніякого сумніву, що вони - ті, заради кого він приїхав. Потім він дізнався, що то був за чоловік, який купив обох невільниць. Той жив недалеко - на відстані Двох днів їзди,- звався Тіулі-Кос, був чоловік знатний і багатий, але вже немолодий; раніше він служив у султана, а тепер, здобувши велике багатство, пішов на спочинок. [29]

Першою думкою Мустафи було знов сідати на коня і негайно їхати до Тіулі-Коса, який міг випередити його не більш ніж на один день. Однак, зваживши, що йому не відкупити, а тим більше не відняти силою у того багатющого пана його здобич, він став шукати іншого способу і незабаром натрапив на нього. Пам'ятаючи, як він мало не втратив життя через свої схожість із зуліейкським пашею, надумав він під цим ім'ям пробратися в дім Тіулі-Коса і там спробувати якось врятувати нещасних дівчат. Він найняв собі кількох слуг і коней - тут йому дуже стали в пригоді Орбазанові гроші,- справив і собі, і слугам пишну одягу й рушив у путь. За п'ять днів він дістався до місця. Замок Тіулі-

Коса стояв у гарній долині й з усіх і боків був оточений височенним муром: шпилів замку ледве визирали з-за нього. Зупинившись поблизу, Мустафа почорнів собі волосся на голові й у бороді, потім намастив лице соком і якогось зілля і став таким смаглявим, як той паша. Потім послав одного із слуг до замку, доручивши попрохати господаря, щоб той пустив до себе переночувати зулійкського пашу. Слуга швидко повернувся назад з чотирма пишно вдягнутими рабами. Вони взяли братового коня за уздечку й привели на подвір'я; замку. Там раби допомогли Мустафі злізти з коня, а четверо інших повели його широкими; мармуровими сходами до господаря.

Старий Тіулі привітав мого брата дуже чемно і почастивав його найкращими стравами зі свого столу. Після обіду Мустафа непомітно звів розмову на нових рабинь. Тіулі дуже вихваляв їх красу й журився тільки, що вони й досі чомусь сумні; однак він сподівався, що той і [30] сум скоро минеться. Мій брат був дуже задоволений тим, як його тут приймали, і ліг спочивати, сповнений рожевих надій.

Поспавши, мабуть, не більше години, Мустафа прокинувся від яскравого світла, що било йому просто в очі. Підвівшись у ліжку, він спочатку подумав, що все ще спить: перед ним стояв темношкірий карлик з Орбазанового намету. Він тримав у руці світильник і розтягав свій широкий рот у гидкій усмішці. Мустафа ущипнув себе за руку і потяг за носа, перевіряючи, чи він часом не спить, але карлик лишився на місці.

- Чого тобі треба в моїй спальні? - спитав Мустафа, трохи опам'ятавшись від здивування.

- Не хвилюйтесь, пане-добродію,- промовив карлик,- я відразу збагнув, чого це ви сюди прибули. Та й обличчя ваше я добре запам'ятав, хоча, правду кажучи, коли б я сам не допомагав вішати пашу, то ви б мабуть, і мене одурили. А тепер я прийшов, щоб спитати вас про одну

справу.

- Спершу скажи мені, як ти тут опинився? - накинувся на нього Мустафа, страшенно розлючений тим, що його впізнали.

- А чом би й не сказати,- відповів той.- Я не хотів далі терпіти отамана і втік звідтіль. А через те, що ти, Мустафо, був причиною нашої з ним сварки, ти мушиш віддати за мене свою сестру; за це я допоможу вам утекти; Коли ж не віддаси, то я зараз же йду до свого нового пана і розкажу йому дещо про нового пашу.

Від страху та люті Мустафа аж казився: саме тепер, коли він думав, що ось-ось йому вже пощастить досягти своєї мети, лиха година принесла цього негідника, який може [31] все зіпсувати. Щоб урятувати справу, не було іншого способу, як убити цю дрібнотілу твору. Одним скоком Мустафа кинувся пре сто з ліжка на карлика, та той, помітивши не безпеку, брязнув світильника додолу, так він погас, а сам зник у темряві, волаючи «Пробі, рятуйте!»

Де вже там було думати про визволення полонянок - треба було рятуватися самому. Мустафа підійшов до вікна і глянув, чи не можна буде втекти цим шляхом. Та до землі було далеченько, а далі стриміла височенна стіна. Він стояв коло вікна і міркував. Раптом за порогом почулося багато голосів. Тоді, втративши всяку надію, Мустафа схопив свій кинджал та одержу і майнув через вікно. Він боляче забився але, відчувши, що кістки цілі, схопився на ноги й щодуху побіг до муру, який оточував подвір'я. На превеликий подив своїх переслідувачів, він хутко переліз мур і скоро був на волі.

Мустафа біг, аж поки опинився в невеликому гайку, і вже там, знеможений, упав на землю. Тут він став гадати, що йому далі діяти. Коні й слуги лишилися в замку, зате гроші він урятував: вони були в поясі. Його дотепна на ви гадки голова швидко знайшла новий шлях до порятунку. Він пішов уперед і незабаром натрапив на

селище. Там він купив дешевеньку конячку і верхи доїхав до міста, де почав шукати лікаря. Йому порадили одного старого й тямущого ескулапа. За кілька золотих Мустафа умовив того дати йому одне таке зілля, щоб після нього нападав міцний, мов смерть, сон, а друге - від якого приспаний враз би прокинувся. Потім Мустафа причепив собі довгу фальшиву бороду, справив чорну мантію, накупив усяких банок та [32] склянок і тепер цілком міг удавати з себе мандрівного лікаря. Навантаживши всі свої речі на осла, Мустафа знову рушив до замку Тіулі-Коса. На цей раз йому вже не треба було боятися, що його хтось викриє, бо довга борода так змінила обличчя, що він сам себе ледве впізнавав. Приїхавши до Тіулі, він назвався лікарем Хакаманкабудібабою і як думав, так воно й сталося: це дивовижне ім'я до такої міри вразило старого дурня, що той зараз же запросив лікаря до себе на обід. Погомонівши з Хакаманкабудібабою щось із годину, Тіулі-Кос вирішив доручити йому лікування своїх недужих рабинь. Мустафа ледве приховував радість, що ось зараз він побачить свою дорогу сестру, і серце його схвильовано колотилося в грудях, коли Тіулі повів його до сералю. Вони ввійшли в багато оздоблену кімнату, але в ній нікого не було.

- Хамбаба, чи як там тебе, лікарю, звуть,- промовив Тіулі-Кос,- онде, бачиш, у стіні є щілина. Через ту щілину кожна моя рабиня буде тобі простягати руку, а ти вже по пульсу знатимеш, котра з них хвора, а котра, хвалити Бога, здорова.

Мустафа спробував був суперечити, але марно: показувати рабинь господар не хотів. Він погодився лише на те, щоб розказувати лікареві, як кожна з них почуває себе звичайно. Потім Тіулі витяг з-за пояса довжелезний список і почав голосно викликати на ім'я кожна із своїх рабинь. І щоразу за його вигуком через щілину до лікаря простягалася рука, щоб той мацав

пульс. Уже було оглянуто шестеро дівчат, і всі вони виявились здоровими. Сьомою Тіулі викликав Фатьму, і в отворі з'явилося малесеньке біли рученя. Мустафа аж [33] затремтів, беручи цю руку, і з глибокодумним виразом обличчя сповістив, що дівчина нездужає. Тіулі дуже засмутився і наказав мудрому Хакаманкабудібабі негайно приготувати для неї ліки. Мустафа вийшов за поріг і похапцем написав записку:

«Фатьмо! Я можу тебе визволити, якщо ти наважишся випити таке зілля, що зробить тебе на два дні мертвою. Та то не страшно, бо в мене є друге зілля, що поверне тебе до життя. Коли згодна, то скажи тільки, що ліки тобі не допомогли, і це буде мені ознакою твоєї згоди».

Після цього Мустафа повернувся до кімнати, де його дожидався Тіулі. Він приніс із собою якесь нешкідливе пиття, ще раз помацав у Фатьми пульс і непомітно запхнув їй за браслет записку, а пиття подав через щілину в стіні. Тіулі був так занепокоєний хворобою Фатьми, що відклав оглядини інших невірниць і, виходячи з сералю, засмучено спитав лікаря:

Хадібабо, скажи по щирості, яка, на твою думку, в неї хвороба?

- Хакаманкабудібаба, тяжко зітхнувши, відповів:

- Ох, паночку ласкавий! Нехай тебе пророк не зоставить без його святої милості - у неї лиха болотяна пропасниця, яка може звести її зі світу.

- Що ти верзеш, поганий собако? - залопотів, трясучись від гніву, Тіулі.- Я за неї занапастив дві тисячі золотих, та щоб вона мені здохла, як та корова? Знай, що коли ти її не вилікуєш, я відрубую тобі голову!

Мустафа відчув, що переборщив, таке сказавши, а тому дав Тіулі деяку надію. Поки [34] вони балакали між собою, прийшов чорний невірник з сералю сказати лікареві, що його пиття не допомагає.

- Слухай, Хакамдабабелда, чи як ти там прописуєшся, наполяж, на все своє мистецтво, то я вже тобі заплачу,

що схочеш,- благав Тіулі, мало не плачучи зі страху, що може втратити одразу таку силу грошей.

- Гаразд, я дам їй такого зілля, що від усякої хвороби допомагає,- відцовів лікар.

- А так-так, давай, нехай вона вип'є того зілля,- пхикав старий Тіулі.

Радіючи душею, приніс Мустафа своє зілля, а віддавши його чорному невільниківі й пояснивши, скільки треба пити, сказав Тіулі, що мусить піти до моря, щоб назбирати деяких цілющих трав. А як пішов, то тільки його й бачили. На березі моря він зняв з себе лікарську мантію та фальшиву бороду й повикидав їх у воду, а сам сховався в кущах і, діждавши ночі, тихесенько прокрався на кладовище при замку Тіулі-Коеа.

Не минуло й години, як Мустафа пішов з замку, а Тіулі вже повідомили, що його невільниця Фатьма конає. Той негайно послав людей до моря, щоб привели лікаря. Та посланці повернулися ні з чим і сказали, що, мабуть, горопаха-лікар упав у воду й захлинувся, бо в морі плаває його мантія, а його самого так хвилею носить, що тільки пишна борода то тут, то там з води виринає. Втративши останню надію на порятунок невільниці, Тіулі кляв і себе, й увесь світ, скуб бороду й бився головою об стіну. Та нічого не допомогло - незабаром Фатьма сконала на руках інших жінок. Дізнавшись про це, Тіулі звелів негайно зробити труну і винести тіло [35] до склепу, бо дуже не любив, коли в домі були мерці. Носії однесли труну в склеп і, швидко кинувши її додолу, мерщій повтікали: їм причулося, ніби в інших трунах хтось стогне й зітхає.

Тоді Мустафа - це він сховався в склепі поза трунами й налякав носіїв - виліз із своєї схованки й засвітив каганчика, що його приніс з собою. Потім витяг те друге зілля, що перепиняло сон, здійняв віко з труни і... мало не зомлів, сердешний, коли, присвітивши каганцем, побачив у труні зовсім чуже обличчя! Довго стояв він

мов очманілий, поки опам'ятався від цього злого жарту долі, та кінець кінцем гнів його змінився жалем. Він розкупорив пляшечку з зіллям і впустив кілька краплин в уста сплячої. Дівчина глибоко зітхнула, розплющила очі й спочатку, як усе було, вона встала з труни й кинулась у ноги Мустафі.

- Як мені дякувати тобі, чоловіче добрий,- вигукнула вона,- що ти, благородна твоя душа, визволив мене з тяжкої неволі!

Мустафа зупинив її, питаючи, як могло статися, що в труні опинилася вона, а не Фатьма, його сестра. Та здивовано глянула на нього, потім сказала:

- Тепер мені ясно, як стався мій порятунок, а досі я ніяк не могла цього збагнути. Так-от знай, що в цьому замку мене звать Фатьмою, і свою записку та рятівне зілля ти передав мені.

Тоді мій брат попросив визволену ним невольницю розповісти все, що вона знає про його сестру та Зораїду. З її розповіді він довідався, що обидві дівчини й справді живуть у замку, але, за звичаєм Тіулі, прозиваються тепер по-іншому: одна - Мірзою, а друга - Нурмагаллю. [36]

Коли визволена невольниця побачила, що мій брат так приголомшений плутаниною з запискою, вона стала його підбадьорювати, кажучи, що знає, як можна вирятувати і тих двох дівчат.

У Мустафи знов прокинулась надія, і він попросив розповісти, що саме в неї на думці.

- Хоча тільки п'ять місяців, як у неволі, але з самого першого дня тільки й думала про те, як визволитися звідтіль. Та одній зробити це було несила. Ти, мабуть, помітив у внутрішньому дворі замку фонтан з десятьма трубами. Саме він і привернув мою увагу. Я пригадала, що вдома, у мого батька, був такий самий фонтан, а вода в нього надходила широким підземним ходом. Щоб довідатись, чи й цей так збудований, одного разу я

навмисно стала при Тіулі вихваляти красу фонтана і спитала, хто його будував. «Я сам його будував,- сказав він,- і те, що ти бачиш тут, зверху, це дурнички. Щоб ти знала, вся штука в тому, що вода сюди біжить по підземній галереї, заввишки, як зріст чоловіка. І все те я сам надумав і сам показав, як зробити». Коли я таке почула, то тільки й мріяла, щоб хоч на одну часиночку мати силу чоловіка: тоді б я одвалила боковий камінь фонтана й пурхнула собі вільною пташкою, куди очі бачать. Я покажу тобі, де починається та підземна галерея. Нею ти зможеш легко пройти вночі в самий замок і визволити своїх. Тільки тобі треба мати з собою ще принаймні двох чоловік, щоб подужати рабів, які цілу ніч стережуть сераль.

Слухаючи її розповідь, мій брат, дарма що вже двічі пропадав його задум, знову набрався Духу і знову сподівався з допомогою Аллаха [37]здійснити план, підказаний йому визволеною невольницею. Він пообіцяв, що допоможе їй повернутися додому, а вона за це хай допоможе йому пробратися в замок. Тільки одна думка турбувала його: де взяти собі в поміч двох або й трьох товаришів. Але тут він згадав про Орбазанів кинджал та про обіцянку розбійника прийти йому на допомогу, як тільки буде в тому потреба, і разом з Фатьмою рушив з кладовища, сподіваючись розшукати Орбазана.

В тому самому селищі, де Мустафа перевдягся лікарем, він на останні гроші купив собі коня, а Фатьмі найняв кімнату в однієї бідної жінки на околиці. Потім, не гаючи часу, він подався до тієї долини, де вперше зустрівся з Орбазаном, і за три доби уже був там. Швидко розшукавши розбійницькі намети, він несподівано завітав до Орбазана, який по-дружньому прийняв його. Мустафа розповів про всі свої невдачі, і суворий Орбазан, слухаючи його, часом не міг стримати сміху, особливо коли почув про пригоди лікаря Хакаманкабудібаби. Зате розповідь про, зраду карлика

так розлютила Орбазана, що він присягнувся при першій же нагоді повісити його власною рукою. Братові ж моему пообіцяв рушити з ним у дорогу, як тільки той трохи перепочине. Довелося Мустафі ще раз заночувати в Орбазановому наметі, а тільки-но розвидніло, вони вже були готові вирушати. Разом з ними поїхали троє найхоробріших Орбазанових людей, усі на добрих конях і добре озброєні. Їхали хутко і за дві доби дісталися до селища, де Мустафа залишив визволену Фатьму, а звідти, вже разом з нею, подалися в той лісок, з якого було видно зовсім близьенько замок Тіулі. Тут вони зупинилися, [38] щоб діждати ночі. Коли засутило, Фатьма повела їх до ручаю, від якого починалась підземна галерея. Відшукавши вхід до неї, вони залишили Фатьму та одного з Орбазанових людей при конях, а самі почали спускатися в галерею. Однак перед цим Фатьма ще раз повторила, як їм слід поводитися: галереєю вони дістануться до внутрішнього двору, там побачать дві башти - одну праворуч, а другу ліворуч; шості двері, як лічити від правої башти, й ведуть саме в ту кімнату, де сплять Фатьма та Зораїда, і на тих дверях стоять на сторожі два чорні, невільники. Взявши зброю й задалегідь припасені ломы, Мустафа, Орбазан і двоє розбійників спустилися вниз; там було їм мало не по пояс води, проте це їх не зупинило, й вони безстрашно побрели вперед. За півгодини вони вже досягли фонтана і, не гаючи часу, заходились орудувати ломами. Стіна була товста й міцна, та хіба ж могла вона довго встояти перед спільними зусиллями чотирьох чоловіків! Скоро вже була готова така щілина, що крізь неї можна було вільно пролізти людині. Орбазан пішов уперед і допоміг іншим. Коли всі опинились на сухому, то насамперед почали роздивлятися довкола, шукаючи ті двері, про які казала Фатьма. Але тут вони ніяк не могли дійти згоди, котрі саме двері ті, що треба: бо як починали лічити від правої башти до лівої, то бачили тільки замуровані двері

й не знали, рахувала їх Фатьма чи ні. Та Орбазан не довго вагався: «Моя вірна шабля відчинить будь-які двері!» - вигукнув він і рушив до шостих, а всі інші пішли слідом за ним. Відчинивши двері, вони побачили за порогом шістьох чорних невільників, що лежали долі й міцно [39] спали. Тільки-но вони хотіли шурхнути назад, бо побачили, що помилилися дверима, коли в кутку схопилася чиясь постать і добре знайомим голосом почала кликати на допомогу. То був Гасан, карлик з Орбазанового намету. Та перш ніж вартів розібрали, що трапилось, Орбазан кинувся до карлика і, розірвавши на собі пояс, заткнув йому пельку й скрутив руки за спиною, а потім обернувся до чорних рабів. Декого з них уже позв'язували Мустафа та двоє інших, з іншими допоміг упоратись Орбазан. Невільникам приставили кинджала до грудей і спитали, де Нурмагаль та Мірза; ті призналися, що обидві дівчини в сусідній кімнаті. Мустафа кинувся туди й побачив Фатьму і Зораїду, які попрокидалися від шуму. Вони швиденько позбирали свою одежу й прикраси і пішли за Мустафою. Тим часом обидва розбійники запропонували Орбазанові трохи почухрати хазяйське добро, але той не дозволив: «Нехай ніхто не посміє сказати, що Орбазан по ночах залазить до людей, аби красти гроші!» Мустафа й визволені дівчата зараз же майнули в галерею, а Орбазан лишився, пообіцявши трохи згодом наздогнати їх. Коли ті зникли з очей, Орбазан і один з розбійників узяли Гасана й вивели його надвір. Там вони накинули карликові на шию принесеного з собою шовкового мотузка й повісили на самісінькій верхівці фонтана. Покаравши отак негідника за зраду, вони спустилися в галерею і скоро наздогнали Мустафу. Обидві дівчини із слізьми на очах дякували своєму благородному визволителеві Орбазану, а він квапив їх тікати якнайшвидше, бо був певен, що Тіулі-Кос негайно кинеться за ними навздогін. [40]

Другого дня Мустафа й врятовані дівчата зворушено розпрощалися з Орбазаном, пообіцявши, що ніколи його не забудуть. А Фатьма, та, яку Мустафа визволив першу, переодягнувшись в іншу одягу, рушила в Бальзору, щоб звідти кораблем поїхати на свою батьківщину.

Після короткої й спокійної подорожі прибули додому і Мустафа з дівчатами. Наш старий батько мало не вмер з радощів. На другий день після їх повернення він влаштував бучне свято, на яке скликав майже все місто. Тут, перед великим товариством родичів та друзів, моему братові довелося розповісти про свої пригоди, всі шанували й вихваляли його самого та благородного розбійника.

Коли ж мій брат закінчив свою розповідь, тоді наш батько встав з-за столу й підвів до нього Зораїду.

- Так-от,- промовив старий,- я знімаю з тебе своє прокляття. Бери собі цю дівчину, як нагороду, що її ти заслужив своїм невтомним запалом. Прийми моє батьківське благословення, і нехай довіку не переводяться в нашому місті люди, схожі на тебе братньою любов'ю, хоробрістю і самовідданістю.

МАЛЕНЬКИЙ МУК

У місті Нікеї, на моїй батьківщині, жив чоловік, якого всі називали Маленьким Муком. Я був тоді ще зовсім хлопчиськом, але пам'ятаю його дуже добре, тим більше, що через нього мій батько дав мені доброго прочухана.

Маленький Мук був уже старий, але на зріст він так і лишився зовсім крихітний. Уся постать його мала чудернацький вигляд: на маленькому кволу тільці стирчала величезна голова, набагато більша, ніж у інших людей. Маленький Мук жив у великому будинку сам-один. Навіть їжу він варив собі сам. У місто він виходив раз на місяць, і якби щодня опівдні над його

дахом не з'являвся густий дим, ніхто б не знав, живий він чи помер. Але вечорами часто можна було бачити, як Маленький Мук гуляє по даху свого будинку. Правда, знизу здавалося, ніби по даху перекочується тільки його велика голова.

Я і мої товариші були злими хлопчиськами. Ми розважалися, перекривлюючи та дражнячи перехожих, і для нас було справжнім святом, коли Маленький Мук виходив з дому. Знаючи, коли саме він звичайно виходить, ми збирались перед його будинком і чекали. Нарешті обережно відчинялися двері; з них показувалася велика [42] голова у величезному тюрбані, а за нею виступало і все маленьке тільки у злинялому халатику і просторих шароварах. На широкому поясі висів кинджал, такий довгий, що важко було сказати, чи кинджал причеплено до Мука, чи Мук причеплений до кинджала.

Коли Мук, нарешті, виходив на вулицю, повітря стрясалося від наших радісних криків. Ми підкидали вгору шапки і скакали навколо нього в якомусь божевільному танці. Маленький Мук поважно кивав нам у відповідь головою і повільно йшов вулицею, човгаючи туфлями. Туфлі в нього були величезні - таких я ніколи ні в кого не бачив. Ми, дітлахи, бігли за ним слідом і кричали: «Маленький Мук! Маленький Мук!»

На його честь ми навіть склали таку пісеньку:

Карлик Мук, карлик Мук,
Ти живеш в великій хаті,
Зрідка ходиш погуляти;
Ти страшний, як та мара,
Голова, немов гора.

Подивися - сміх навкруг,
Спробуй нас впіймати, Мук!

Довгий час потішались ми так над бідним карликом, і тепер соромно навіть згадати - я кривдив його найбільше. Я завжди намагався ухопити його за полу, а

одного разу навіть наступив йому ззаду на туфлі. Маленький Мук Упав, і мені це здалося дуже смішним. Та мені одразу перехотілося сміятись, коли я побачив, Що Маленький Мук, насилу підвівшись, пішов просто до дому мого батька. Увійшовши в будинок, він довго не виходив звідти. Я сховався в [43] куточок біля дверей і чекав, що буде далі. Нарешті двері відчинились, і карлик вийшов. Мій батько провів його до порога, шанобливо підтримуючи під руку, і кілька разів уклонився йому на прощання.

Я довго не наважувався вийти зі своєї схованки. Але голод пересилив мій страх, і боязко, з похиленою головою, я ввійшов у кімнату.

- Ти, я чув, кривдиш достойного Мука, суворо сказав мені батько.- Я розповім тобі його історію, і після цього, сподіваюсь, ти перестанеш збиткуватись над бідним карликом. Але спочатку ти дістанеш повністю свою звичайну порцію,

«Звичайною порцією» було двадцять п'ять ударів, які батько завжди відраховував мені з надмірною точністю. Він узяв свій довгий чубук, вигвинтив з нього янтарний мундштук і відшмагав мене сильніше, ніж будь-коли.

Коли ця процедура закінчилась, батько наказав мені уважно слухати і розповів історію Маленького Мука.

Батько Мука (якого, власне кажучи, звали не Мук, а Мукра) жив також у Нікеї і був людиною поважною, але бідною. Він жив майже так само відлюдно, як тепер Мук. Свого сина-карлика він не любив і соромився показувати його людям. Мук до шістнадцятилітнього віку нічого не вчився, нічого не знав і був зовсім як веселе, безтурботне дитя. Батько завжди докоряв йому за це.

- Ти вже давно зносив свої дитячі черевички,- казав він карлику,- а все бавишся, як немовля.

Одного разу батько Мука упав на вулиці й дуже забився. Після цього він захворів і скоро [44] помер. Жорстокі

родичі, яким покійний заборгував більше, ніж міг заплатити, вигнали Мука з дому, порадивши їти шукати щастя по світу. Так Маленький Мук лишився сам-один на світі, без притулку і без гроша за душею. Він випросив собі тільки одяг, що залишився після батька. Батько його був високий, огрядний, і одяг виявився надто довгим та широким для Мука. Не роздумуючи, карлик узяв ножиці, підкоротив куртку й штани і надів їх. Щоправда, вони були дуже широкі, але тут він уже нічого не міг вдіяти. Мук надів батьків тюрбан, оперезався широким, поясом, накинув на себе синій халат -у цьому батьковому одягу він і досі ходить,- до пояса причепив довгий дамаський кинджал, узяв у руку паличку й подався світ за очі.

Весело й безтурботно йшов Мук весь перший день - адже він ішов шукати щастя. Усе здавалося йому цікавим, усе привертало його увагу. Але вже на другий день карлик дуже стомився. Його почали мучити голод і спрага, їсти йому доводилось тільки те, що він знаходив у полі, і спав він просто неба, на голій землі.

На третій день зранку, зійшовши на пагорбок, Мук побачив неподалік велике місто. Золоті півмісяці сяяли на його баштах, яскраві прапори майоріли на будинках і, як здавалося Муку, кликали його до себе. Здивований, стояв він, милуючися з чудового видовища.

«Так, тут Маленький Мук знайде своє щастя,- сказав він до себе і аж підплигнув, дарма що був стомлений.- Або тут, або ніде».

Трошки перепочивши, Мук знову рушив у Дорогу. Та хоч здавалося, ніби до міста зовсім недалеко, їти йому довелося ще довго. Маленькі [45] ніжки потомились, і карлик змушений був часто відпочивати. Нарешті він дістався до міської брами. Тут Мук зупинився, щоб трошки причепуритись: обсмикнув халатик, краще перев'язав на голові тюрбан, розрівняв пояс, поправив: кинджал. Потім змахнув пил з черевиків, узяв паличку і

сміливо ввійшов у місто . Довго йшов Мук вулицями міста, але ніде не відчинились двері, ніхто не гукнув йому, як він сподівався: «Маленький Мук, зайти до нас і відпочинь».

Раптом в одному великому гарному будинку, повз який він саме проходив, відчинилося вікно, і якась стара жінка, виткнувши голову, закричала співучим голосом:

Сюди, сюди!

Спішіть до їди.

Я стіл накривала,

Щоб вам смакувало!

Сюди, сюди,

Спішіть до їди!

І відразу ж двері відчинились, і туди почали входити собаки й кінік» - багато-багато кішок і собак. Мук не знав, чи можна і йому прийняти це запрошення. Нарешті він зважився і пішов у будинок.

Якраз перед ним зайшло двоє кошенят, і він вирішив не відставати від них: адже вони, напевне, краще від нього знали, де кухня.

Піднявшись сходами нагору, Мук побачив ту саму жінку, яка виглядала з вікна.

- Чого тобі тут треба? - сердито спитала вона його.

- Ти ж усіх запрошувала на обід,- відповів Мук,- а я дуже голодний, от я й прийшов. [46]

Стара засміялась і сказала:

- Звідки ти взявся, чудний хлопчиську? Усе місто знає, що я варю обід тільки для моїх любих кицьок. А. щоб вони не нудьгували, я запрошую до них товариство, яке ти й сам бачив.

Маленький Мук розповів старій, як йому гірко живеться після смерті батька, і попросив нагодувати його разом з кішками.

Стара розчулилась і добре нагодувала Мука. Коли карлик наївся й напився, вона сказала йому:

- Знаєш що, Мук, залишайся в мене служити! Робота

легка, і тобі буде добре.

Маленькому Муку-сподобався котячий обід, і він погодився. У пані Агавзі (так звали стару) було два котики і чотири кішечки. Кожного ранку Мук повинен був розчісувати їм шерстку і натирати її дорогоцінними мазями. Коли пані виходила з двору, він доглядав їх. За обідом він подавав їм тарілки, а ввечері вкладав їх на шовкові перини і вкривав оксамитовими ковдрами. Крім кицьок, у домі ще жило кілька маленьких собачок. Карлик повинен був і їх доглядати, але з ними було менше клопоту, ніж з кицьками, яких дані Агавзі любила, мов рідних дітей.

Маленький Мук жив у пані Агавзі так само відлюдно, як колись у батька; крім старої, він бачив день у день лише собак і кицьок. Якийсь час йому жилося все ж таки непогано: роботи було небагато, годували його добре, і стара була ним задоволена. Але кицьки згодом розбестились: тільки стара з двору, вони давай гасати, мов шалені, по кімнатах - усе порозкидають, посуд дорогий поб'ють. Та, почувши хазяйчину ходу на сходах, хитрі кицьки миттю кидались на свої перинки і лише хвостиками [47] помахували, наче нічого й не було. Пані Агавзії побачивши такий розрух у кімнаті, дуже гнівалась і всю вину складала на Мука. І хоч як вів! виправдувався, вона більше вірила хитрим кицькам, ніж йому.

Маленькому Муку стало тоді дуже сумно. Він зрозумів, що й тут не знайшов свого щастя, і вирішив залишити службу. З першої подорожі він уже знав, як-то погано в дорозі без» грошей, а пані Агавзі тільки обіцяла платити йому за службу, але не платила. От Мук і вирішив здобути належну йому плату яким-небудь іншим шляхом.

Була в тому домі одна кімната, яку пані Агавзі завжди замикала. Мук ні разу не бачив, що там усередині, і це його дуже цікавило. Іноді він чув, як стара шаруділа там

чимось, і йому спало на думку, що саме в цій кімнаті вона переховує свої скарби.

Якось уранці, коли хазяйка пішла з двору, до Мука підбігла одна з маленьких собачок (цю собачку пані Агавзі чомусь не любила, а карлик жалів і пестив її), ухопила Мука за його широкі шаровари і потягла за собою. Вона привела його до спальні пані Агавзі і зупинилась перед маленькими дверцятами, яких він раніше не помічав. Дверцята були прочинені. Собачка, а за нею і Мук, увійшли в якусь кімнатку. Мук оглядівся - і як же він зрадів, коли побачив, що це та сама кімната, яка так цікавила його!

В кімнаті було повно старого одягу і дивовижного старовинного посуду. Муку особлива сподобався один глечик - кришталевий з химерними візерунками. Карлик узяв його в руки і почав крутити на всі боки. Раптом - о леле! - [48] кришечка на глечуку (він і не помітив, що вона ледве трималася) впала і розлетілася на тисячу скалок!

Бідний Мук стояв ні живий ні мертвий. Тепер уже хоч-не-хоч доведеться тікати: коли стара повернеться і побачить, що він накоїв, йому не минути лиха. Він ще раз нашвидку обдивився кімнату - чи не знайдеться чого, що згодилося б йому в дорозі. Раптом у куточку Мук побачив туфлі. Вони були великі й негарні, але його власні черевики вже зовсім зносилися. Муку навіть сподобалось, що туфлі великі: тепер усі побачать, що він уже й справді виріс із дитячих черевичків.

Він швидко скинув свої черевики і взяв туфлі. В кутку поряд із туфлями стояла гарна паличка з лев'ячою головою. «Однаково вона тут нікому не потрібна, а в дорозі згодиться», - подумав Мук і взяв її. Мерщій побіг він до своєї кімнати, накинув на себе халатик, надів батьків тюрбан, причепив до пояса кинджал і щодуху помчав сходами вниз і далі вулицями, аж поки вибіг далеко за місто. Тут карлик вирішив трохи перепочити.

Він хотів спинитись, але раптом відчув, що не може. Ноги бігли самі, і він ніяк не міг спинити їх. Нарешті Мук збагнув, що в цьому винні його нові туфлі: це вони мчали вперед і тягли його за собою. Він докладав усіх зусиль, щоб зупинитися, вигадував різні хитрощі, та все дарма. Нарешті, зовсім знесилившись і не знаючи, що робити, Мук у відчаї закричав на туфлі, мов на коней:

- Тпру! Тпру! Стій, тпру!

І раптом туфлі зупинились, і карлик з усього маху впав на землю. Він був такий стомлений, що одразу ж заснув. І приснився йому [49] дивний сон. Йому приснилось, ніби маленька собачка, яка привела його в потайну кімнату, підійшла до нього і сказала:

- Любий Мук, ти ще не розумієш, які в тебе чудесні туфлі. Досить тобі тричі крутнутись на каблуку - і вони перенесуть тебе, куди схочеш. А паличка допоможе тобі знаходити скарби. Там, де закопане золото, вона стукне об землю тричі, де срібло - там двічі.

Коли Мук прокинувся, він одразу схотів перевірити, чи правду казала собачка. Він узув туфлі і хотів крутнутись на каблуку, але впав і боляче стукнувся носом об землю. Карлик зробив ще кілька невдалих спроб і зрештою навчився крутитися на каблуку й не падати.

Тоді він тричі повернувся на каблуку й сказав:

- Перенесіть мене в сусіднє місто!

Туфлі відразу підняли його в повітря і з швидкістю вітру понесли попід хмарами. Мук і незчувсь, як опинився на базарній площі великого міста. Там, серед численних крамниць, сновигало безліч людей, які поспішали в своїх справах. Насилу, продираючись крізь натовп, Мук пішов у якусь тиху вуличку біля площі. Знайшовши там затишний куточок, він сів на лавочку і почав міркувати, де б йому добути хоч трохи грошей. Щоправда, в нього була чарівна паличка, але як довідатись, де саме закопано золото чи срібло? Звичайно, щоб урятуватись від голоду, він міг би показувати себе за гроші, але для

цього він був надто гордий.

Раптом Мук згадав, що він уміє швидко бігати. «Може, мої туфлі почнуть заробляти на мене», - подумав він і вирішив найнятися до короля в скороходи. Розпитавши людей, як [50] пройти до королівського палацу, Мук за кілька хвилин був уже там.

Перед двірцевою брамою стояв вартовий. Довідавшись, що карлик хоче стати до короля на службу, він одвів його до наглядача за рабами. Мук низько вклонився наглядачеві й сказав:

- Пане наглядач, я вмю бігати швидше від усякого скорохода. Візьміть мене до короля в гінці.

Наглядач окинув його з ніг до голови[^] зневажливим поглядом і сказав:

- У тебе ніжки тоненькі, як трісочки, і ти хочеш стати королівським скороходом! Ану, геть звідси! Я не для того тут поставлений наглядачем, щоб правити теревені з усяким блазнем.

- Пане наглядач,- сказав Маленький Мук,-давайте вашого найкращого бігуна, і ви побачите, що я пережену його.

Наглядачеві ці слова здалися такими смішними, що він розреготався.

- Ну, гаразд,- сказав він,- випробуємо тебе. Готуйся до змагання.

Він повів Мука на кухню і наказав добре його нагодувати, а сам пішов до короля і розповів йому про дивовижного карлика. Король був у гарному настрої. Він похвалив наглядача за те, що той не прогнав Мука, і звелів йому ввечері влаштувати змагання на лузі біля палацу, щоб усі придворні теж могли побачити. Тоді король розповів своїм принцам і принцесам про цікаве видовище, а ті розказали своїм слугам, і новина швидко облетіла весь палац. Придворні з нетерпінням чекали вечора, і коли посутеніло, всі, хто тільки міг, помчали на луг подивитись на хвалькуватого карлика. [51]

Коли король з усіма синами й дочками посідали на свої місця, Маленький Мук вийшов насеред луку і низько вклонився. З усіх боків почувся веселий регіт і вигуки - такий смішний був цей карлик у своїх широченних шароварах, із кинджалом за поясом і в довгих-предовгих туфлях. Але Маленького Мука цей сміх не збентежив. Він з гордим виглядом сперся на паличку і спокійно чекав супротивника.

Наглядач з арабами вибрав з-поміж королівських скороходів найкращого - адже Мук сам так просив! Той вийшов і став поряд з карликом, чекаючи сигналу. І коли нарешті принцеса Амарза махнула своїм шарфом, обидва бігуни зірвалися з місця і, як стріли, пущені з лука, полетіли вперед.

Спочатку скороход випередив Мука, але за хвилину вони зрівнялись, а ще за кілька хвилин скороход лишився далеко позаду. Маленький Мук давно вже стояв на призначеному місці, а скороход іще десь біг, щосили працюючи руками й ногами. Здивовані глядачі не вірили своїм очам. Вони сиділи мовчки, затамувавши подих. Король перший заплескав у долоні, і тоді всі заплескали, закричали:

- Хай живе Маленький Мук, переможець у змаганні!

Маленького Мука підвели до короля. Він упав на коліна і сказав:

- О всевладний королю! Я показав тобі лише незначну часточку моєї майстерності. Звели, щоб мені дали місце серед твоїх бігунів.

- Ні,- сказав король,- я призначаю тебе моїм особистим скороходом. Ти завжди будеш при мені і виконуватимеш мої доручення. А за твою службу ти матимеш щедрю винагороду. [52]

Маленький Мук дуже зрадів. Йому здалося, що ось, нарешті, він знайшов своє щастя і тепер житиме спокійно та безтурботно.

Король дуже полюбив Мука і давав йому найважливіші й

найтаємніші доручення. Мук завжди виконував їх дбайливо і з дивовижною швидкістю. Але королівські слуги були дуже незадоволені тим, що якийсь карлик, що тільки й умів швидко бігати, позбавив їх королівської ласки. Вони всі змовилися проти Мука, щоб якнайшвидше позбутись його, та король і слухати нічого не хотів. Незабаром він призначив Мука своїм оберлейб-кур'єром.

Маленький Мук знав про всі підступи королівських слуг, але мститися не хотів. Він мав добре серце і прагнув, щоб його всі любили. Та він не знав, як йому повернути до себе цих гордих панів.

Раптом згадав він про свою паличку. «Якщо мені пощастить знайти скарб,- міркував він,- то вони перестануть ненавидіти мене». Маленький Мук уже не раз чув про те, що на цю країну колись давно напав ворог, і старий король, батько теперішнього, щоб урятувати свої скарби, закопав їх десь у землю, але помер, так і не розповівши синові своєї таємниці. Тепер Мук тільки про це й думав. Він цілими днями ходив по саду з паличкою в руках і розшукував золото старого короля.

Якось увечері він гуляв у віддаленому кутку саду, куди ще ніколи не заходив. Раптом паличка в його руках затремтіла і тричі стукнула об землю. Мук одразу збагнув, що це означає. Він витяг свій кинджал і зробив на деревах позначки. Тоді побіг до палацу, знайшов заступ і став чекати вечора. [53]

Коли стемніло, Мук непомітно вислизнув з палацу, побіг до того місця, де паличка стукнула об землю, і почав копати. Заступ був дуже великий і важкий для маленьких рученят карлика, і за дві години Мук викопав яму завглибшки з які-небудь піваршина. Довго ще трудився Маленький Мук, поки нарешті його заступ ударився об щось тверде. Він почав копати ще швидше і незабаром побачив якусь залізну кришку. Мук скочив у

яму і підняв кришку. Під нею стояв горщик, повний золотих грошей. Мук хотів витягти горщика нагору, але не міг - бракувало сили. Тоді він напхав у кишені й за пояс стільки золота, скільки міг донести, а решту дбайливо загорнув землею і пішов до палацу. Непомітно прослизнув він у свою кімнату, сховав золото в ліжко під перину і ліг спати.

На другий день Мук прокинувся і подумав: «Тепер усе зміниться, мої вороги мене люблять і стануть моїми друзями». Бідолашний карлик, він ще не знав, що справжніх друзів не можна знайти за гроші! І от він почав роздавати золото направо й наліво, але слуги тільки ще дужче стали йому заздрити. Головний кухар Агулі сказав:

- Цей Мук - фальшивомонетник! Ахмет, наглядач за рабами, гадав інакше:

- Він видурив золото у короля.

А скарбник Архаз, найбільший ворог карлика, який уже давно час від часу запускав руку до королівської казни, впевнено сказав:

- Він обікрав короля!

Щоб довідатись напевне, звідки у карлика гроші, вони домовились між собою, як діяти. Одного разу Корхуз, королівський виночерпій, [54]

прислуговуючи за столом, прибрав такого скривдженого, нещасного вигляду, що король мимоволі звернув на нього увагу.

- Що з тобою сьогодні, Корхузе? Чого ти такий сумний?
- спитав він.

- Ах,- зітхнув хитрий Корхуз,- я сумний через те, що король позбавив мене своєї милості.

- Що це ти базикаєш, друже Корхуз? - сказав король.- Відколи це сонце моєї милості перестало сяяти над тобою?

- Відтоді, ваша величносте, як до нас поступив ваш оберлейб-кур'єр,- відповів Корхуз.- Ви обсипаєте його

золотом, а нам, вашим вірним слугам, не даєте нічого, і він розповів королю, що в Маленького Мука з'явилося багато грошей і він роздає їх наліво й направо.

Король дуже здивувався і звелів покликати до себе скарбника й наглядача за рабами. Змовники підтвердили все, що сказав Корхуз, і натякнули, що карлик десь, певно, тягне з казни,- таке пояснення було дуже вигідне для скарбника. Тоді король звелів непомітно стежити за Маленьким Муком, щоб спіймати його на гарячому. .

Як на те, саме в цей день у карлика закінчилося все золото, і він вирішив поновити свої запаси. Коли смеркло, він узяв заступ і подався в сад до своєї схованки. Він не бачив, що назирці за ним ішла варта, яку вели Агулі, головний кухар, і Архаз, скарбник. І ось, у ту саму хвилину, коли Мук наповнив золотом свій халатик і хотів уже йти додому, вартові напали на нього, зв'язали йому руки і повели до короля. Той дуже не любив, коли його турбували серед ночі. Він сердито подивився на горщик з [55] грішми, заступ і Муків халатик із золотом, що їх поклали до його ніг. Тим часом скарбник доповів, що вони застукали карлика саме тоді, коли він закопував горщика із золотом.

- Це правда? - звернувся король до Мука.- Звідки в тебе стільки золота?

- Ваша величносте,- відповів карлик,- я ні в чому не винен. Я не закопував горщика в землю, а навпаки, відкопував його.

Усі присутні зареготали, а король ще дужче розлютився і закричав:

- Як, нещасний! Ти обікрав свого короля, а тепер хочеш його ще й ошукати! Скарбнику Архаз! Це правда, що тут, у горщику, якраз стільки золота, скільки не вистачає в моїй казні?

- У вашій казні, ваша величносте, не вистачає значно більше, і я ладен поклястися, що це золото вкрадено з

королівської скарбниці.

- Закувати карлика в кайдани й посадити його в башту! - закричав король.- А ти, Архазе, візьми золото й поклади його назад у скарбницю.

Зраділий скарбник побіг виконувати наказ короля. Коли він пересипав золото з горщика, то на самому дні побачив записку і прочитав її. Там було написано:

«Ворог напав на мою країну, тому я закопую тут частину моїх скарбів. Хто знайде це золото і не віддасть його моєму синові, хай знає, що на нього впаде прокляття короля.

Король Саді».

Хитрий і підступний скарбник розірвав папірець і вирішив нікому не казати про нього.

А тим часом Маленький Мук сидів у в'язниці й думав, як би йому врятуватися. Він [56] знав, що за крадіжку королівських грошей його чекає смерть, але не хотів розказувати королю своєї таємниці. Він добре знав, що король відніме в нього і чарівну паличку, і туфлі. Туфлі ще були в Мука на ногах, але скористатися з них він не міг, бо його прикували до стіни такими короткими ланцюгами, що крутнутися на каблуку не було змоги. Та коли на другий ранок карликові сказали, щоб він готувався до смерті, бідолаха вирішив, що краще жити без палички, ніж померти з нею в руках. Він попросив короля вислухати його сам на сам і про все йому розповів. Король спочатку не повірив, гадаючи, що Мук його обманює.

- Ваша величносте,- сказав тоді Мук,- обіцяйте мене помилувати, і я вам доведу, що кажу правду.

Король дав таку обіцянку і звелів непомітно закопати в саду кілька золотих монет, потім наказав Муку іти з паличкою і шукати. Тільки-но карлик підійшов до того місця, де було золото, паличка тричі стукнула об землю. Тоді король зрозумів, що Архаз обманув його, і послав скарбникові, як було заведено в тій країні, шовковий

шнурок. Одержавши цей шнурок, злодій повинен був сам накласти на себе руки. А карликові король сказав:

- Я обіцяв подарувати тобі життя, і я дотримаю свого слова. Але мені здається, що є в тебе ще якась таємниця. Тому ти сидітимеш у башті доти, доки відкриєш, що саме допомагає тобі так швидко бігати.

Бідному Муку дуже не хотілось повертатися до в'язниці, і він розповів про свої чудесні туфлі. Але про те, як зупинити туфлі, він промовчав. Король, бажаючи випробувати туфлі, [57] узув їх і, щойно вийшов з палацу, помчав, мові шалений, по всьому саду. Через якийсь час він; захотів спинитися, та - леле! - туфлі його не: слухались, а, Маленький Мук стояв і тільки посміювався. Йому було приємно хоч трохи помститися цьому жорстокому королю.

Нарешті король так знесилився, що майже непритомний упав на землю. Очунявши, він підвівся і, страшенно розлючений, насипався на Мука.

- Так ось як ти шануєш свого короля!- закричав він.- Я обіцяв тобі життя і волю, але коли ти за дванадцять годин не заберешся геть з моєї країни, то начувайся, пощади не буде.

А туфлі й паличку король наказав однести. До скарбниці і там сховати.

Бідному Муку не лишалося нічого іншого, як узяти ноги на плечі й піти геть з палацу. Сумно йшов він вулицями міста, проклинаючи свою долю, що привела його до короля. На щастя, країна та була маленька, і вже через вісім годин карлик дістався до її кордонів. Тепер він був у безпеці й вирішив перепочити. Зійшовши з дороги й заглибившись у густий ліс, він натрапив на затишний куточок: гіллясті фігові дерева та м'який моріжок біля прозорого ставка наче запрошували його відпочити. Маленький Мук ліг і скоро заснув. Спав він довго і, коли прокинувся, відчув, ще дуже голодний. Підвівши голову, карлик побачив, що дерево, під яким він спав, рясне

вкрите дозрілими соковитими фігами. Він виліз на дерево, зірвав собі кілька плодів і з'їв, смакуючи. Тепер йому захотілося пити, і він пішов до ставка. Нахилившись, Мук побачив своє відображення і жахнувся: голова [58] його була прикрашена величезними вухами, а ніс став довгий-предовгий і товстий. Він у розпачі схопився за вуха - і правда, вони були завбільшки з осячі.

~ Так мені й треба! -закричав бідолаха.- Я заслужив ці осячі вуха за те, що, як справжній осел, розтоптав своє щастя ногами.

Маленький Мук довго ходив між деревами, поки знову зголоднів. У лісі нічого їстівного не було, і йому довелося знову повернутися до фігових дерев. З'ївши кілька фіг, бідолаха подумав, що тепер, напевне, його вуха стали ще довші, і він не зможе сховати їх від людей навіть під тюрбаном. Він підніс руки до голови і радісно скрикнув: замість довгих вух у нього знову були його власні. Він зараз же побіг до ставка і подивився на себе у воду. І ніс, і вуха були такі самі, як і колись. «Як же це могло трапитись?» - подумав Мук. І раптом усе зрозумів: від першого дерева дістав він осячі вуха і довгий ніс, від другого вони зникли. Отже, йому знову неабияк пощастило. Він нарвав з обох дерев стільки фіг, скільки міг донести, і пішов у країну, яку недавно залишив. Прибувши до першого міста, Мук перемінів одяг, щоб його ніхто не впізнав, і пішов далі. За кілька годин він був уже біля королівського палацу.

Перед двірцевою брамою щоранку збиралися торговці зеленню, птицею та іншими припасами, чекаючи виходу головного кухаря. Маленький Мук насипав у кошик фіг з першого дерева і собі сів між торговцями. Була саме весна, і спілі ягоди вважалися ще великою рідкістю. Тож коли головний кухар з двома рабами почав вибирати припаси для королівського столу, він дуже зрадив, побачивши кошика з фігами. [59]

- Ага, оце ласощі якраз для короля,- сказав він.- Скільки ти хочеш за весь кошик?

Маленький Мук не став дорожитись, і кошик перейшов до рук головного кухаря. Той звелів одному з рабів віднести фіги до палацу, а сам пішов далі між рядами. А Маленький Мук тим часом поспішив зникнути.

Король цього ранку був у гарному настрої. Він снідав з великим апетитом і при кожній страві похвалював головного кухаря за старанність і майстерність. А той лише посміювався і казав загадково:

- Стривайте, ваша величносте, це ще не все. Побачите, що далі буде. Недарма ж бо кажуть: кінець - ділу вінець. Принцеси аж палали з цікавості і ніяк не могли відгадати, які ще ласощі приготував їм головний кухар. І коли нарешті на стіл подали таріль із спілими апетитними фігами, з усіх грудей вирвалося захоплене «ах!».

- Яка розкіш! - сказав король.- Агулі, ти заслуговуєш за це особливої нагороди.

Король був дуже жадібний до таких рідкісних ласощів і тому взявся сам їх ділити. Принцам і принцесам він дав по дві фіги, фрейлінам, візірам та іншим придворним по одній, а решту присунув до себе і почав їсти.

- Тату,- раптом закричала принцеса Амарза,- що з тобою сталося?

Усі придворні подивились на короля і з жахом побачили, що в нього вирости довжелезні вуха, а ніс витягся і звис нижче підборіддя. Здивовані й перелякані, фрейліни і візири глянули одне на одного і побачили, що й вони не кращі: у кожного з них на голові й на обличчі з'явилися такі самі прикраси. [60]

- Лікаря, швидше лікаря! - закричав король, і в палаці знялася страшена метушня. У місто побігли гінці скликати всіх лікарів, які тільки там були. Вони прийшли цілою юрбою і прописали всім пілюлі та мікстури. Але ніякі ліки не допомагали - вуха й носи

нізащо не хотіли вкорочуватись. Одному з принців спробували навіть відрізати вуха, але вони знову вирости.

А Маленький Мук, який переховувався весь час у потаємному місці, дізнався про те, що відбувалося в палаці, і вирішив, що пора діяти. За вторговані гроші він одразу ж купив собі одяг, який звичайно носять учені, надів його і підв'язав собі бороду зі козячої вовни. Тепер його ніхто б не впізнав. Поклавши в мішечок фіг з другого дерева, Мук пішов до королівського палацу, де удав із себе приїжджого лікаря і запропонував свої послуги. Спочатку ніхто йому не повірив. Тоді Мук умовив одного з принців спробувати його ліків і дав йому одну фігу. Принц з'їв - і відразу ж його вуха й ніс зробилися такі, які були раніше.

Тепер уже всі кинулися до Мука, просячи ліків. Та король випередив усіх. Він мовчки узяв карлика за руку і повів до своєї скарбниці.

- Ось тут усі мої багатства,- сказав він.- Вилікуй мене, і я нічого для тебе не пожалію.

Недалеко від порога Мук помітив свої туфлі й чарівну паличку. Він почав походжати по кімнаті, ніби милуючись скарбами, і непомітно наблизився до туфель. Не встиг король і оком змигнути, як карлик уже вскочив у туфлі й схопив паличку. Він зірвав із себе бороду, і король упізнав тоді Маленького Мука, з яким так жорстоко повівся. [61]

- Невдячний королю,- сказав Мук,- за від-і дану службу ти відплатив мені злом. То хай же ці довгі вуха залишаються тобі навіки на згадку про Маленького Мука. .

Тоді карлик швидко крутнувся тричі на каблуку, і не встиг король навіть рота розтулити, щоб покликати слуг, як Мук був уже далеко. •

Відтоді Маленький Мук живе у нашому місті. Досвід зробив його мудрою людиною. Хоч вигляд у нього

досить кумедний, та Маленький Мук заслуговує на пошану.

Отаке розповів мені мій батько. Я щиро покаявся в тому, що кривдив бідолашного маленького чоловіка, і дав обіцянку ніколи більше не чіпати його. Я розповів товаришам про дивовижні пригоди карлика, і відтоді жоден з нас уже не сміявся з нього. Ми дуже шанували його і так низько кланялись йому на вулиці, наче він був начальником міста чи головним суддею.

ВДАВАНИЙ ПРИНЦ

Жив собі колись в Олександрії бідний кравецький підмайстерок на ім'я Лабакан, і працював він у найкращого майстра в місті. Не можна сказати, щоб Лабакан не вмів орудувати голкою - навпаки, він добре виконував дуже тонку роботу, - і несправедливо було б також назвати його ледарем. А протез щось-таки було з юнаком негаразд - то, бувало, працює кілька годин підряд, не розгинаючи спину, тільки голка в руці виблискує та нитка в'ється, а то - і так, на жаль, бувало частіше - сидить, мов скам'янілий, і якісь думки гадає, втупивши очі поперед себе. І таке в нього тоді чудне обличчя робилося, що майстер та всі підмайстерки, дивлячись на нього, тільки зітхали: «Ну, знов наш Лабакан запанів!»

У свята, коли інші люди, помолившись Богові, спокійно розходились по домівках і відпочивали, Лабакан, одягнений у пишне вбрання, на яке він довго стягався, відкладаючи по копійці, виходив з мечеті й гордовито розгулював майданами й вулицями міста. І коли, бувало, стрінеться йому хтось із знайомих та привітається: «Здоров був!» чи «Як ся маєш, друже Лабакан?» - то він тільки махне поважно рукою або ще зрідка головою кивне. Коли іноді майстер, жартуючи, казав йому: «Лабакане, чи [63] не підкинула тебе малим яка

принцеса?» - то він: дуже з того радів і відповідав: «А ви теж помітили?» або «Я вже сам давно про це думаю!»

Отак поводився запанілий підмайстерок Лабакан уже досить довго. Хазяїн терпляче зносив усі його дурниці, бо хлопець він був загалом непоганий і робітник тямущий. Та от трапилося так, що султанів брат Селім, їдучи через Олександрію, прислав до майстерні свою парадну одягу, щоб там щось переробити. Майстер доручив цю роботу Лабаканові, бо на тонке показне шитво той був великий мастак.

Коли ввечері і майстер, і підмайстерки пішли додому відпочивати після денної праці, якась непереможна сила потягла Лабакана назад до майстерні, де лишилась одяга султанового брата. Юнак довго стояв у задумі, розглядаючи те розкішне вбрання з оксамиту та шовку і милуючись золотим шитвом. Він не міг подолати спокуси, він мусив приміряти на себе ту одягу, і коли спробував, то вона так йому прийшлась, ніби саме для нього була зроблена. «Чи з мене гірший принц, аніж той? - говорив він сам до себе, походжаючи по майстерні.- Чи не казав наш майстер, що я вродився принцом?» Нап'явши на себе принцові одягу, Лабакан уже не міг інакше й думати, як про те, що він і справді королівський син і що йому треба негайно їхати геть із цього міста, де люди такі дурні, що не можуть розгледіти під шкаралупою бідняка його природженого сану. Лабакану вже здавалося, що цю чудову одягу подарувала йому якась добра фея. Т< хіба міг він гребувати таким дорогоцінним дарунком? Звісно, ні. І от він зібрав свої злиденні [64] грошенята, запхнув їх у кишеню і подався в путь. Темна ніч допомогла йому без клопоту минути браму Олександрії.

Усюди, хоч би де подорожував новий принц, він викликав великий подив, бо його розкішна одяга та показна постать ніяк не в'язалися з його пішою ходою. Коли хто запитував про таке диво, то Лабакан із

таємничим виглядом відказував, що на те є свої особливі причини. Та, переконавшись, що піша мандрівка робить його людським посміховиськом, він купив собі за дуже малі гроші стару миршаву конячку, якраз по своїй вдачі, і тепер сидів собі на ній тихо та любо, ніколи не намагаючись показати себе майстром верхової їзди, бо таки й справді був нездатний до цього. Одного дня, коли Лабакан помалу тюпав шляхом на своїм Мурфі,- так він назвав шкапину,- до нього під'їхав якийсь вершник і запропонував подорожувати разом: у гурті, мовляв, веселіше, а за розмовою час минає непомітно. То був веселий і жвавий юнак, вродливий та приязний. Він розповів, що звать його Омаром, що він доводиться племінником Ельфї-Бею, каїрському паші, і подорожує, щоб виконати доручення, яке дав йому дядько перед смертю. Лабакан не розводився так щиро про свої справи, тільки натякнув Омарові, що він високого походження і мандрує задля власної втіхи.

Юнаки сподобались один одному і поїхали далі разом. На другий день їхньої спільної подорожі Лабакан спитав свого супутника, що то за доручення він має виконати, і дуже здивувався, почувши його історію. Ельфї-Бей, каїрський паша, виховував і доглядав Омара з самого малечку, так що той зовсім не знав своїх батька-матері. Коли ж [65] на Ельфї-Бея напали вороги, тричі розгромили його 1 війська, а самого на смерть поранили і він змушений був тікати - лише тоді відкрив він своєму вихованцеві таємницю його походження. Виявилось, що Омар зовсім не племінник Ельфї-Бея, а син одного могутнього короля. Коли він народився, вчені астрологи напророкували йому лиху долю, і король, боячись біди, одіслав хлопчика до каїрського паші, взявши з того клятву прислати сина тоді, як мине йому двадцять і два роки. Ельфї-Бей не сказав Омарові імені його батька, а тільки звелів йому неодмінно прибути на четвертий день місяця Рамадана, коли йому якраз мине двадцять і два

роки, до славнозвісного стовпа Ель-Зеруя, що стоїть за чотири дні подорожі від Олександрії. Там Омар повинен показати людям, які стоятимуть біля стовпа, той кинджал, що передав йому Ельфї-Бей, і промовити до них: «Я той, кого ви шукаєте». Якщо вони відповідатимуть: «Слава пророкові, що зберіг тебе від лиха», - юнак мусить піти слідом за ними, і вони відведуть його до батька.

Кравчика Лабакана дуже вразило це зізнання, і відтоді він став позирати на принца Омара заздрим оком. Він нарікав на долю за те, що його супутникові, уже й без того щасливому племіннику могутнього паші, вона таланить удруге й дає ще звання королівського сина, а йому самому, хоч він має в собі все потрібне принцові, ніби на глум дарує низьке походження і звичайне злиденне життя. Він став рівняти себе до Омара і змушений був визнати, що той має в собі багато привабливого: чудові жваві очі, благородне обличчя, привітну посмішку, гарні манери - одне слово, все, що тільки можна вимагати від людської [66] зовнішності. Та хоч як багато веяких переваг знаходив Лабакан у свого товариша, а проте йому здавалося, що королю-батькові ще більше був би до вподоби він, Лабакан, аніж справжній принц.

Такі думки снували в голові підмайстерка цілісінький день і не давали йому спокою навіть уві сні. Прокинувшись уранці й подивившись на Омара, що лежав тут-таки, поруч, і спокійно собі спав, безтурботний і щасливий, Лабакан почув, як у нього знов заворушилася думка чи то хитрощами, чи силою, а здобути те, чого не хоче йому дати немилосердна доля. Кинджал - знак, за яким Мали вгадати принца, - стирчав за поясом сплячого. Лабакан тихенько витяг його, щоб утопити в груди хазяїна. Та миролюбна кравчикова душа жахнулася від думки про душогубство, і він вдовольнився тим, що забрав собі кинджал, осідлав

принцового баского коня, і, коли Омар прокинувся й побачив, як його обікрадено в усіх сподіваннях, його невірний товариш був уже на багато миль ближче до Ель-Зеруя.

Це сталося на перший день святого місяця Рамадана, і таким чином Лабаканові лишалося ще чотири дні на подорож до стовпа Ель-Зеруя, добре йому відомого. І хоча до того стовпа було недалечко - щонайбільше два дні їзди верхи,- однак Лабакан поспішав приїхати туди завчасно, боячись, щоб його не наздогнав справжній принц.

Надвечір другого дня Лабакан побачив стовп Ель-Зеруя, який стояв на невеличкому горбі серед широкої долини і був видний здаля, за дві-три години їзди. Лабаканове серце гучно закалатало в грудях. Хоча за два дні він уже [67] встиг обміркувати, як йому слід поводитися в тій ролі, що її він збирався грати, та щось погано було йому на душі з нечистим сумлінням. І тільки думка про те, що він уродився принцом, надавала сили й спонукала його рішуче прямувати до своєї мети.

Вся місцевість навколо стовпа Ель-Зеруя була безлюдна й дика, і новому принцові дуже стали в пригоді ті харчі, що їх він придбав дорогою. Влаштувавшись під невеликою купкою пальм, він ліг біля коня і став дожидати своєї долі.

Опівдні другого дня Лабакан побачив великий караван коней та верблюдів, що рухався до стовпа Ель-Зеруя. Караван спинився в долині, біля підніжжя горба, на якому стояв стовп. Невдовзі там були поставлені розкішні намети, що їх мають тільки багаті паші або шейхи. Лабакан збагнув, що всі ці люди прибули сюди задля нього, і йому закортіло вийти до них ще сьогодні й попишатися своєю владою над ними. Однак він подолав це бажання і вирішив почекати до ранку, а тоді вже й з'явитися в ролі принца, щоб здійснилися його найсміливіші мрії.

Минула ніч, і на сході зайнявся світанок нового дня, найщасливішого дня в житті бідного кравчика, який сьогодні мав стати королівським сином. Правда, сідлаючи коня, щоб їхати до стовпа, він добре розумів, що йде на негарний вчинок, а сумління раз у раз нагадувало йому про горе справжнього принца, позбавленого найдорожчих надій. Та пізно вже було щось міняти, а самолюбство шепотіло йому, що він досить показний для того, аби назватися перед могутнім королем його сином. Підбадьорений цією думкою, Лабакан жваво скочив на свого коня, закликав на допомогу всю свою хоробрість, щоб їхати як [68] слід - учвал, а не підтюпцем,- і менш ніж за чверть години досяг підніжжя горба. Там він зліз з коня, прив'язав його до куща, а сам витяг кинджал принца Омара й подався нагору до стовпа. Там уже стояло шестеро чоловіків, обступивши високого старого пана з королівською поставою. На старому був розкішний, тканий золотом і сріблом кунтуш, підперезаний білою кашеміровою шаллю, а голова його була увінчана чалмою, що аж яріла коштовним камінням і свідчила про багатство й високий сан її хазяїна. Підійшовши ближче, Лабакан низько вклонився старому і нромовив, простягаючи йому кинджал:

- Я той, кого ви шукаєте!

- Слава пророкові, що зберіг тебе від лиха,- відповів той із сльозами радості на очах.-Обніми ж свого старого батька, мій любий сину Омаре!

Добросердий кравчик був дуже зворушений цими словами й кинувся в обійми старого короля, охоплений почуттям радості й сорому водночас.

Та не довго судилось Лабаканові безжурно тішитися щастям свого нового високого становища. Тільки-но старий король випустив його з обіймів, як усі побачили, що долиною до стовпа поспішає якийсь вершник. І сам вершник, і його кінь мали дуже дивний вигляд:

здавалося, кінь чи то з упертості, чи від втоми нізащо не хоче йти вперед: спотикаючись на кожному кроці, він ледве трусив повільним підтюпцем, а хазяїн підганяв його руками й ногами.

Лабакан одразу впізнав свою шкапу Мурфу і справжнього принца Омара. Та брехня вже [69] заволоділа його душею, і він вирішив, скільки стане снаги, будь-що відстоювати вкрадені права.

Уже здалеку було видно, що вершник подає якісь знаки, а досягши підніжжя горба, він зіскочив з коня і щодуху кинувся бігти нагору.

- Заждіть! - кричав він.- Заждіть! Хто б ви не були, не дайте себе обдурити безсоромному пройдисвіту! Я принц Омар, і ніхто в світі не сміє зловживати моїм ім'ям!

На обличчях усіх присутніх відбилося велике здивування з такого повороту справи. Особливо вражений був старий король, що розгублено поглядав то на одного, то на другого. Та Лабакан, силкуючись удавати спокійного, промовив:

- Мій ласкавий пане-батьку, нехай не збивають вас із пантелику слова цього бідолахи. Я його знаю: це божевільний підмайстерок одного олександрійського кравця, його звать Лабакан, і він заслуговує скоріше вашого милосердя, аніж гніву.

Від цих слів принц так розлютився, що, не тямлячи себе, кинувся на Лабакана, але його міцно схопили люди, які супроводили короля. А сам король промовив:

- Справді, мій любий сину, цей нещасний не при своєму розумі. Зв'яжіть його,- звелів він своїм слугам,- і посадовіть на верблюда; може, ми згодом знайдемо, чим йому допомогти.

Палкий гнів принца трохи вгамувався; з плачем кинувся він до ніг короля.

- Моє серце каже мені, що ви мій батько! - вигукнув він.- Ім'ям матері моєї благаю вас вислухати мене!

- Боже праведний,- промовив старий,- знову [70] він починає марити! І як-то людина може дійти до таких безглуздих думок?

З цими словами він узяв Лабакана за руку і разом з ним рушив униз. Спустившись з горба, вони посідали на чудових баских коней, вкритих розкішними попонами, зайняли місце на чолі каравану і рушили в путь. А бідоласі принцу скрутили руки, прив'язали його до верблюда й приставили двох вартових, щоб ті пильно стежили за кожним його рухом.

Старий король, а точніше кажучи султан, був вехабітським володарем і звався Саудом. У нього довго не було дітей, а коли нарешті народився довгожданий син, султан звелів своїм астрологам визначити за зорями його долю, і ті напророкували таке: «До двадцяти і двох років принцові загрожує небезпека бути позбавленим свого сану ворогом». Тоді, щоб уберегти сина від такого лиха, султан віддав його на виховання своєму давньому щирому другові Ельфі-Бею. Довгих двадцять два роки мучився старий батько, чекаючи того дня, коли він зможе знову побачити свого єдиного сина. Про все це султан розповів дорогою своєму вдаваному синові. Величні манери й поважна поведінка принца були йому дуже до вподоби, і він не приховував своєї втіхи.

Коли караван прибув до султанової держави,- люди скрізь радісно зустрічали його: чутка про повернення принца вже облетіла блискавкою всі міста і селища. На вулицях, якими проїздили султан із принцом, височіли арки з квітів і зелені, стіни будинків були прикрашені яскравими різнобарвними килимами, і всі голосно славили Аллаха та його пророка, які послали їм такого гарного принца. [71]

Все це сповнювало гордовиту душу кравчика безмірною радістю і водночас ще дужче краяло серце справжньому принцові Омару, якого із скрученими руками везли на

верблюді в самому хвості процесії. Ніхто про нього не дбав, нікому не було до нього діла в ці дні урочистої зустрічі, призначеної, власне, саме для нього. Всюди лунало ім'я Омара, тисячі голосів радісно вигукували його, і ніхто не помічав того, кому воно справді належало. Лише інколи хто-небудь запитував, кого то везуть зв'язаного, мов злочинця. І незмінна відповідь вартових: «Це божевільний кравчик», - щоразу болісно вражала принців слух.

Нарешті караван прибув у столицю держави, де зустріч була ще пишніша, ніж по всіх інших містах. Султанша, вже немолода, статечна жінка, з усіма своїми придворними дамами дожидала принца в розкішній світлиці палацу. Підлога цієї світлиці була застелена одним суцільним величезним килимом, стіни оздоблені довгими завісами з блакитного шовку, почепленими на великих срібних гаках з допомогою шнурів із золотими китицями.

Коли караван прибув до палацу, вже посутеніло, і в світлиці горіло багато великих різнобарвних ламп, які осявали все довкола ясным, мов удень, світлом. Найбільше ламп було в тій частині світлиці, де стояв трон султанші, зроблений з чистого золота й розцяцькований великими аметистами. До трону вели чотири сходинки. Четверо найродовитіших емірів тримали над головою султанші балдахін з червоного шовку, а мединсь-кий шейх обмахував її віялом з павиного пір'я.

Так дожидала султанша своїх чоловіка й сина. Вона так само не бачила Омара від перших днів [72] його народження, але він так часто ввижався їй у снах і мріях, що вона відразу впізнала б його серед тисячного натовпу. Знадвору почувся гамір: урочиста процесія наближалася до палацу. Загриміли бубни, загули сурми, залунали вигуки натовпу, задзвеніли об кам'яні плити подвір'я кінські підкови. Хода прибулих лунала вже

зовсім близько, за порогом. І от розчинилися двері, й між рядами схилених у поклоні придворних швидко пройшов до трону сам султан, ведучи за руку принца.

- Ось,- промовив він,- я привів до тебе того, кого ти так довго чекала!

Та султанша перепинила його.

- Це не мій син! - вигукнула вона.- Це не те обличчя, що показав мені пророк уві сні!

Тільки-но султан хотів дорікнути дружині, що негаразд потурати забобонам, як двері знову розчинились, і в світлицю вітром улетів принц Омар, а за ним вартові, з чийх рук він вирвався, напруживши всі свої сили. Задихаючись, він упав біля східців трону й промовив:

- Тут я хочу вмерти! Краще звели мене вбити, лихий батьку, бо несила моя далі терпіти отаку ганьбу!

Всі були збентежені цією мовою. Тим часом підбігли вартові і вже збиралися взяти нещасного й знову накласти на нього пута, коли це султанша, яка досі мовчала, вражена несподіванкою, раптом схопилася з трону.

- Зупиніться! - закричала вона.- Оце і є мій справжній син! Я ніколи не бачила його, але впізнала серцем.

Вартові мимоволі випустили з рук Омара, але розлючений султан грізно наказав їм зв'язати божевільного. [73]

- Я тут вирішую,- владно промовив він, - не буде тут суду по жіночих снах, а тільки по безперечних і певних ознаках. Ось мій син,- й султан показав на Лабакана,- бо він приніс мені умовний знак мого щирого друга Ельфі-Бея - його кинджал.

- Він його вкрав! - крикнув Омар.- Він скористався з моєї довірливості й зрадою добув кинджал!

Та султан навіть слухати його не хотів, бо в усіх справах звик покладатися тільки на свій власний розсуд. Він звелів витягти нещасного Омара із світлиці, а сам пішов разом з Лабаканом у свої покої, сповнений гніву на

султаншу, свою дружину, з якою він прожив уже двадцять п'ять років у цілковитій злагоді.

А султанша була у великій тузі від того, що сталося. В неї не було сумніву, що серцем султана заволодів пройдисвіт, бо саме того, другого, вона багато разів бачила, як сина у своїх віщих снах.

Коли біль у її серці трохи вщух, вона почала міркувати, що можна зробити, аби довести чоловіку його помилку. Це було дуже важко, бо самозванець, що удавав із себе її сина, мав безперечний доказ - кинджал, а ще ж, як вона вже встигла дізнатися, так багато начувся від Омара про його попереднє життя, що міг грати свою роль, не боячись бути викритим.

Султанша покликала до себе людей, що були разом із султаном коло стовпа Ель-Зеруя, і звеліла їм докладно розповісти, як усе було, а тоді стала радитися зі своїми найдовіренішими невольницями. Вони придумували й відкидали то той, то інший спосіб викрити самозванця; нарешті Мелексала, розумна стара черкеска, запитала: [74]

- Коли я добре дочула, господине моя люба, то той, хто загарбав кинджал, назвав твого справжнього сина Лабаканом, божевільним кравцем?

- Так, це правда,- відповіла султанша,- та що з того?

- А чи не здається вам,- провадила Мелексала далі,- що цей дурисвіт наділив вашого сина своїм власним ім'ям? Коли це так, то я знаю добрий спосіб загнати брехуна на слизьке, тільки хочу вам сказати так, щоб ніхто не почув.

Султанша підставила вухо до вуст невольниці, і та їй прошепотіла тихенько свою пораду. Видно, султанші та порада сподобалась, бо вона тієї ж хвилини пішла до султана.

Султанша була жінка розумна, вона добре знала султанову вдачу і вміла користатися з його вад. Удаючи, ніби вже згодна признати своїм сином того, котрого

привіз її чоловік, вона прохала задовольнити тільки одне її бажання. Султан, бажаючи помиритися з дружиною, охоче погодився. Тоді султанша сказала:

- Мені б хотілося влаштувати обом юнакам випробування. Може, хто інший загадав би їм їздити верхи, битися на шаблях або кидати списа, але в цьому кожен щось та тямить. Ні, я хочу дати їм таке завдання, щоб випробувати їхню кмітливість. Нехай кожен з них пошиє кунтуш та штани. І тоді побачимо, хто з них кращий майстер.

Султан засміявся і сказав:

- Чи бач, що надумала! Хочеш, щоб мій син з твоїм божевільним кравцем змагався, хто ліпше вміє штани шити? Ні, це ні до чого!

Однак султанша нагадала чоловікові, що він уже дав їй згоду, і той, будши хазяїном свого [75] слова, мусив поступитися, хоча клявся і божився, що, хоч би як добре пошив божевільний кравець кунтуша, він нізащо не визнає його своїм сином.

Султан сам пішов до принца й просив його: не перечити примхам матері, яка хоче, щоб він власноручно пошив кунтуша. Простодушному Лабаканові аж серце заграло в грудях з утіхи. «Якщо справа тільки в цьому,- подумав він,- то пані султанша буде мною задоволена».

Були приготовлені дві кімнати - одна для принца, а друга для Лабакана,- де кожен з них мав показати свій хист. Кожному дали тільки по шматку шовку, ножиці, голки та нитки.

Султану страшенно кортіло побачити, який-то кунтуш зляпає його син. Так само і в султанші серце колотилося в грудях: чи пощастить їй перехитрувати Лабакана, чи ні? Обом було дано на роботу тільки два дні. На третій день султан покликав до себе дружину і звелів слугам привести обох майстрів.

Сяючи від радості, ввійшов Лабакан і розгорнув перед очима здивованого султана зроблений ним кунтуш.

- Дивись, батьку,- промовив він,- подивіться й ви, мамо, хіба це не всім кунтушам кунтуш? Та я ладен побитись об заклад з найпершим придворним кравцем, що він не зробить кращого!

Султанша засміялась і обернулась до Омара.

- А ти що приніс, сину мій?

З досадою кинув той додолу шовк і ножиці й промовив:

- Мене навчили їздити на баских конях та орудувати шаблею, списом я влучаю в ціль за шістдесят кроків, а шити й кроїти не вмію, та [76]

й вчитися цього зовсім не личило племінникові Ельфї-Бея, каїрського володаря!..

- О, ти правдивий син мого чоловіка й пана! - вигукнула султанша.- Дай-но я пригорну тебе до свого серця й назву своїм сином! Пробач, мій чоловіче, мій господарю,- говорила вона далі, звертаючись до султана,- я мусила піти на хитрощі, щоб переконати тебе. Гадаю, тепер і в тебе нема сумніву, хто з них принц, а хто кравець. Безперечно, цей чоловік пошив дуже гарний кунтуш, і я охоче розпитаюся в нього, який саме майстер навчав його кравецтва.

Султан, збитий з пантелику, мовчки сидів у глибокій задумі, час від часу поглядаючи то на дружину, то на Лабакана, що докладав усіх зусиль, аби приховати свій сором.

- Цього доказу ще мало,- сказав нарешті султан,- але, хвалити Аллаха, в мене є ще спосіб перевірити, чи я одурений, чи ні.

Він звелів привести свого найкращого коня, скочив у сідло й майнув до лісу, що починався зразу за містом. Як розповідалось у давній легенді, там жила добра фея Адользаїда, що вже не раз у часи великої скрути допомагала його предкам доброю порадою. Туди, до неї, і подався султан Сауд.

Посеред того лісу була галявина, яку з усіх боків обступали високі столітні кедри. Легенда свідчила, що

саме тут жила та фея, і тому з діда й прадіда люди з острахом обминали це місце.

Султан скочив з коня, прив'язав його до дерева, став посеред галявини й голосно промовив:

- Коли це правда, що ти допомагала моїм прабатькам у часи скрути, то не одцурайся від [77] їхнього онука, дай мені пораду в такій справі, де людського розуму не вистачає! s

Тільки-но він сказав останні слова, як розчахнувся стовбур одного кедра і звідти вийшла до нього жінка в довгій білій одежі.

- Я знаю, чого ти до мене прийшов, султане Сауд,- сказала фея.- Твій намір чесний, тому я допоможу тобі. Візьми оці дві скриньки і дай на вибір тим, що називають себе твоїми синами. Я знаю: твій справжній син не помилиться.

Так сказавши, фея дала султанові дві невеличкі скриньки з слонової кістки, оздобленої золотом та перлами. На кришках, що їх султан марно силкувався відчинити, були зроблені написи з діамантів.

Дорогою додому султан усе міркував, що б то могло бути сховане в тих скриньках, яких він ніяк не міг відчинити. Написи так само не допомагали розв'язати загадку: на одній скриньці було написано «Честь і Слава», на другій - «Щастя й Багатство». Султан подумав собі, що важко буде вибрати котрусь із них, бо обидва написи були однаково принадні.

Повернувшись до палацу, він звелів покликати до себе султаншу і розповів їй про свою розмову з феєю та про її присуд. І тоді охопила султаншу велика радість і надія, що той, до котрого горнеться її серце, вибере потрібну скриньку.

Насеред тронної світлиці висунули два столи, і султан власною рукою поставив на них обидві скриньки, тоді, сівши на трон, дав знак рабам, щоб відчинили двері, і в світлицю посунув цілий натовп емірів та пашів, які

посідали попід стінами на тканих золотом подушках. [78] Коли всі були в зборі, султан кивнув рабам удруге, і на порозі з'явився Лабакан. Він гордовито пройшов через усю світлицю, впав перед тронем додолу й запитав:

- Що звелиш мені, мій султане й батьку? Султан підвівся з трону і сказав:

- Мій сину! Виник сумнів, чи маєш ти право називатися принцом. В одній з цих двох скриньок сховані докази твого справжнього походження. Вибирай! Я певен, що ти зробиш правильний вибір.

Лабакан устав і підійшов до столів з скриньками. Він довго вагався, на котрій з них спинитися, а тоді промовив:

- Мій шановний батьку! Хіба є більше щастя, ніж бути твоїм сином, і щось коштовніше, ніж багатство твоєї ласки? Я вибираю ту скриньку, на котрій написано «Щастя й Багатство».

- Ми потім побачимо, чи добре ти вибрав, чи ні, а поки що сядь зачекай отам, біля мединського шейха,- сказав йому султан і знову дав знак рабам.

До світлиці ввели Омара. Очі його були похмурі, обличчя смутне; весь його вигляд викликав співчуття. Він так само впав перед тронем і спитав, яка буде воля султана.

Той звелів йому вибрати собі до вподоби одну з скриньок. Омар підвівся й підійшов до столу. Уважно прочитавши обидва написи, він сказав:

- Події останніх днів переконали мене, яке то нетривке щастя, яке скоромину ще багатство; водночас ті події мене навчили, що справжнім багатством людини є її честь і що блискуча зоря слави не зникає разом із щастям. [79] І навіть коли я втрачу корону, я вибираю вас, «Чесць і Слава»!

Він уже простяг був руку й поклав на обрану скриньку, та султан звелів йому спинитись і покликав Лабакана,

що підійшов до другого стола і поклав руку на свою скриньку.

Султан тим часом звелів принести глечик з водою із святої криниці Земзем, що в Мецції обмив руки перед молитвою, впав лицем на схід сонця й звернувся до аллаха:

- Боже моїх прабатьків! Ти, що століттями зберігав наш рід чистим і незаплямованим! Не попусти ж недостойного зганьбити ім'я Абассидів, захисти мого справжнього сина в цю важку годину випробування!

Помолившись, султан устав і знову зійшов на трон. Усі присутні напружено чекали, аж дихнути боялися. Ті, що стояли позаду, витягали шиї, щоб через голови передніх побачити столи з шкатулками. Тоді султан звелів: «Відчиніть скриньки!» І диво - кришки скриньок, що їх досі не можна було відчинити ніякою силою, тепер повідскакували самі.

В тій скриньці, яку вибрав Омар, на оксамитовій подушечці лежала маленька золота корона й скіпетр, у Лабакановій - велика голка й клубок ниток. Султан звелів подати йому обидві скриньки. Він узяв у руки маленьку корону, і дивно було бачити, як вона почала більшати й більшати, аж поки стала така, як справжня корона. Султан надів її на голову Омара, тоді поцілував його в чоло й звелів сісти поруч, з правого боку.

Потім він обернувся до Лабакана й промовив:

- Є стара приказка: «Кравець знай своє кравецтво, а в шевство не втручайся!» То й доведеться [80] тобі, видно, зостатися при голці. Хоча ти й не заслуговуєш на ласку, та за тебе просив той, кому я сьогодні не можу ні в чому відмовити. Тому дарую тобі твоє нікчемне життя, тільки раджу не гаяти часу й тікати геть з мого краю.

Присоромлений і нещасний кравчик не міг і слова мовити у відповідь. Він кинувся принцові в ноги, і сльози бризнули з його очей.

- Чи можете ви простити мою провину, принце? -

благально питав Лабакан.

- Вірність до друзів і великодушність до ворогів - ось у чім слава Абассидів,- відповів принц, підводячи його з підлоги.- Йди собі з Богом.

- О, ти мій справжній син! - зворушено вигукнув старий султан і впав на груди синові. Еміри, паші та всі інші вельможі повставали з місць і голосно прославляли нового королівського сина. А Лабакан тим часом скористався з того, що ніхто на нього не звертає уваги, і тихенько подався геть з палацу, несучи під пахвою свою скриньку.

Він спустився в султанову стайню, осідлав свою шкапу Мурфу, сів і потюпав до Олександрії. Його життя в ролі принца минулося мов сон, і тільки скринька, всіяна діамантами й оздоблена сріблом та золотом, нагадувала, що вся та пригода не була сном.

Прибувши до Олександрії, Лабакан під'їхав до будинку свого старого майстра, скочив з коня, прив'язав його до воріт, а сам зайшов до майстерні.

Майстер не впізнав його зразу, бо привітав з великою чемністю і спитав, чим може служити. Та коли придивився ближче й побачив свого колишнього підмайстерка Лабакана, то [81] зараз же гукнув із сусідньої кімнати всіх підмайстрів та учнів. Ті прибігли і, разом накинувшись на бідолашного Лабакана, так почали товкти й періщити його прасками та аршинами, колоти голками та гострими ножицями, що невдовзі горопах, мов сніп, упав на купу старої одежі.

Поки він лежав, майстер не вгаваючи лаяв його за вкрадену одягу. Лабакан, скільки міг, виправдувався, казав, ніби для того й приїхав, щоб усе повернути, ніби хоче заплатити за вкрадене утрое дорожче. Та все було марно: і майстер, і підмайстри знов накинулись на нього, ще дужче побили, а тоді, за руки й за ноги, викинули на вулицю. Знесилений і обідраний насилу виліз Лабакан на свою шкапу Мурфу і поїхав у караван-

сарай. Там він упав на подушки й почав думати про те, як важко жити на світі, як мало шанують люди чужі заслуги і яке скороминуще й нікчемне всяке добро на землі. Заснув він із твердим рішенням ніколи більше не пнутись у великі пани, а стати чесним і роботящим ремісником: видно, важкі кулаки майстра та його робітників вибили й витрусили з нього всю великопанську пиху.

На другий день він продав свою скриньку, а на вторговані гроші купив собі хатину, де обладнав невеличку майстерню. Причепивши над вікном вивіску з написом «Лабакан, кравець», він сів у кімнаті й почав латати свою пошматовану одежину тією голкою та нитками, що їх знайшов у скриньці, яку подарувала фея. В цей час хтось одірвав його від роботи, а повернувшись, щоб знову сісти за латання, Лабакан побачив дивну річ: голка сама, без нічиєї допомоги шила, та так вправно, строчила таке [82] чисте шитво, якого й сам Лабакан не зміг би втнути, дарма що був неабиякий майстер.

Отже, правду кажуть, що найдрібніший дарунок доброї феї дає велику користь і має високу ціну! А дарунок феї Адользаїди мав ще й другу ціну: той клубок ниток, що був у скриньці, ніколи не кінчався. Голка могла шити скільки завгодно, і нитки на все ставало!

Тепер у Лабакана не переводилися замовники, і незабаром він став славнозвісним на всю округу кравцем. Він кроїв тканину і робив першу строчку своєю голкою, а далі вона вже сама швидко робила всю роботу, аж поки кінчала цілу одежину. Скоро все місто почало шити одяг тільки у Лабакана, бо він робив дуже гарно й надзвичайно дешево. І тільки з одного дивувалися люди: він шив сам, без підмайстерків, і неодмінно при зачинених дверях.

Так напис на шкатулці - «Щастя і Багатство» - справдився на ділі. Кравцеві в усьому таланило, і тихе щастя й скромне багатство не цурались його. І коли

доходила до нього чутка про молодого султана Омара - а про того всюди говорили як про лицаря, що був гордістю й славою свого народу і грозою для ворогів,- то колишній принц думав собі: «Воно й краще, що я лишився кравцем, бо честь і слава - небезпечні речі». Так жив Лабакан, задоволений самим собою, шанований людьми, і якщо його голка ще не втратила своєї сили, то, мабуть, і досі шиє вона вічною ниткою феї Адользаїди.

КАРЛИК НІС

В одному великому місті Німеччини жив колись, у давноминулі літа, один швець. Мав він собі жінку, і жилося їм, як доведеться - коли добре, а коли й скрутно. Вранці швець ішов до своєї майстереньки - невеличкої халабуди на розі вулиці - і цілий день латав старі чоботи та черевики, а як хто замовляв, то робив залюбки й нові. Але тоді йому треба було йти спочатку десь купувати шкіру, бо при його злиднях ніяких запасів він не мав. Жінка торгувала всякою городиною та садовою, яку вирощувала сама в невеличкому садку. Люди залюбки в неї купували, бо вдягалася вона чисто й чепурненько, до того ж уміла так викласти й показати свій товар, що кожному, бувало, заманеться взяти.

І був у них славний хлопчина: і з обличчя гарний, і станом стрункий, і на свої дванадцять років чималенький. Він завжди супроводив матір на базар і сидів біля неї, а коли хто з покупців брав багато овочів зразу, хлопець охоче допомагав тому донести покупки додому. І рідко траплялося, щоб він повернувся назад із порожніми руками.

Одного дня сиділа отак шевцева жінка на базарі, а перед нею стояли кошики й корзини з капустою, морквою та всякою іншою городиною. [84] Малий Якоб - так звали хлопця - сидів тут-таки, біля матері, і дзвінким

голосом закликав покупців. Аж ось іде базаром якась стара баба в обшарпаній одежі, з маленьким гострим обличчям, геть побриженим глибокими зморшками. Очі в баби червоні, запливають слізьми, а ніс так закарлючався, що на підборіддя звисає. Шкутильгає стара, на костур спирається: так і здається, що ось-ось поточиться і вріжеться закарлюченим носом просто в землю. Шевцева жінка пильно дивилася на бабу. Ось уже шістнадцять років торгує вона щодня на базарі, а ніколи не бачила тут цієї старої відьми. Жінка аж похолела з переляку, коли баба підійшла й спинилася біля її кошиків.

- То це ти Ганна, що торгує городиною? - спитала стара бридким верескливим голосом.

- Так, це я,- відповіла жінка.- Чи не візьмете, може, чого?

- Та ось хочу глянути, хочу побачити! Подивлюся на зіллячко, на ботвиннячко: а чи є у тебе те, що мені треба? - промовляла стара, нахилившись над кошиком і встромляючи туди брудні, мов ганчірки, гидкі руки. Вона перерила геть-чисто всю городину, що так гарненько була розкладена, витягала довгими, як веретена, кощавими пучками то те, то інше, обнюхуючи кожне величезним носом.

Ганна тільки зітхала, дивлячись, як порається стара відьма коло її городини, але сказати нічого не наважувалась, бо кожний покупець має право розглядати товар, до того ж її брав якийсь дивний жах перед цією бабою. А тим часом стара, переривши знизу доверху весь кошик, бурмотіла собі під ніс: «Чортзна-яке зілля, нічого такого, чого мені треба... [85] П'ятдесят років тому було багато краще... Казна-що, якийсь бур'ян!»

Малому Якобу набридло це бурмотіння.

- Слухай,- озвався він неприязно,- чи в тебе, бабо, є сором: спочатку ти залізла в кошик гидкими чорними

пальцями, перевернула там усе догори ногами, потім зашмарувала всю городину довгим носом, так що тепер її ніхто, кому довелось те бачити, не схоче купувати, а тепер ще й лаєш наш товар. Та чи ти знаєш, що у нас бере городину сам герцогський кухар?

Стара скося глянула на хлопчика, недобре осміхнулась і промовила глузливо:

- Он як, синочку! Тобі не до вподоби мій ніс, мій гарний, довгий ніс? Ну що ж, буде і в тебе такий, що сягатиме з середини лица аж до самого підборіддя.

Сказавши це, вона знову повернулась до корзини, де лежала капуста, вибрала найкращу білу головку, взяла її в руки й так стиснула, що та аж зарипіла, а тоді зневажливо кинула назад у корзину, промовивши і цього разу: «Казна-що, нікчемна капуста!»

- Та не труси так на всі боки головою! -перелякано скрикнув хлопчик.- У тебе ж шия, мов капустяний корінець,- ось-ось переломиться, і твоя голова впаде в корзину. Хто тоді купуватиме у нас?

- Тобі не подобаються тонкі шиї? - знов пробурмотіла стара, гидко сміючись.- Гаразд, у тебе зовсім ніякої не буде, а голова стримітиме просто на плечах і вже не зірветься з маленького тіла!

- Не кажіть хлопцеві дурниць! - не втерпіла Ганна, якій уже також набридло це довге перебирання^ розглядання та нюхання городини.- Як [86] хочете щось купувати, то беріть швидше, бо ж за вами ніхто інший не доступиться до мене.

- Ну що ж, це ти правду кажеш,- промовила стара, злісно зиркнувши на неї.- Гаразд, я візьму в тебе оці шість головок. Тільки ж ти бачиш, що я мушу спиратися на костур і сама не подужаю нічого нести, то вже загадай своєму хлопцеві, нехай занесе капусту додому, а я за те йому щось заплачу.

Якоб не хотів іти, бо йому було страшно цієї гидкої баби. Однак мати звеліла слухатись, бо вважала за гріх, щоб

стара немічна бабуся сама несла цей тягар.- Мало не плачучи, хлопець послухався матері, поклав у кошик капусту й пішов услід за старою.

Майже цілу годину шкутильгала стара до краю міста. Нарешті вона спинилася перед маленькою, похилою хатиною, витягла з кишені старого іржавого ключа, встромила його в невеличку шпарку в дверях, і вони самі розчинилися з гучним рипом. Та як здивувався Якоб, коли зайшов усередину тієї халупки! Там було пишно прибрано: стеля й стіни з мармуру, меблі чорного дерева з розмаїтими візерунками з золота й коштовного каміння, підлога з чистого скла і така слизька, що хлопчик кілька разів підсковзнувся і впав. Стара витягла з кишені срібний свисток і якось особливо в нього засвистіла - по всьому помешканню аж луна покотилася. Зараз же прибігли до неї дві морські свинки. Якубові було дуже дивно бачити їх на задніх лапках, у горіхових шкаралупках замість черевиків, у людській одежі і навіть у капелюшках, зроблених за останньою модою.

- Де ви поділи мої черевики, сякі-такі ледаща? - гукнула стара й замахнулася на них костуром.- Чи довго я ще тут стоятиму? [87]

Свинки кинулися по східцях угору й повернулися з двома кокосовими шкаралупками, підбитими всередині м'якою шкірою. Вони швидко й спритно взули стару в ті черевики, і її шкутильгання мов рукою зняло. Вона шпурнула геть костур і неймовірно швидко заметушилась по скляній підлозі, не відпускаючи руки хлопця і тягаючи його за собою. Нарешті стара зупинилася в заставленій різним посудом кімнаті, що скидалася на кухню, хоча столи з червоного дерева й дивани, заслані дорогими килимами, більше були б до речі десь у салоні чи вітальні.

- Сідай,- приязно промовила стара, підштовхуючи хлопчика в куток дивана й загороджуючи спереду

столом, щоб він не виліз звідти.- Сідай та відпочинь! Ти добру ношу ніс сьогодні, бо людські голови не такі вже й легкі, ой не легкі!..

- Ви, бабусю, кажете щось чудне,- озвався Якоб.- Хоч я і справді стомився, але ж ніс я капусту, яку ви купили в моєї матері.

- Е ні, це ти помиляєшся,- засміялася стара, відкриваючи корзину й витягаючи звідти за волосся людську голову.

Хлопцеві з переляку аж млосно стало; він не міг збагнути, як це так сталося, і зразу ж подумав про матір: «Якщо хто-небудь довідається про ці людські голови, то, безперечно, звинуватять у тому мою матусю».

- А зараз я тобі щось дам за те, що ти був слухняною дитиною,- бурмотіла стара.- Потерпи трошки, я тобі зварю такої юшечки, що ти її згадуватимеш до смерті!

Вона знову свиснула. Спочатку прибігло багато морських свинок, одягнутих в людську одягу, в кухарських фартушках, з ополониками [88] коло пояса і з великими ножами. За ними стрибала ціла купа білочок в турецьких штанях, з оксамитовими шапочками на головах. Ці, мабуть, були кухарчатами, бо весь час жваво метушилися, кидаючись то до стін по сковорідки та каструлі, то в льох по масло і яйця, то в комору по приправи й борошно,- і все те тягли до плити. Там разом з ними поралась і стара, сновигаючи туди-сюди в своїх кокосових черевиках, і хлопчик бачив, що вона таки справді хоче зварити для нього смачну юшку. На плиті щось булькотіло, сповнюючи запашним духом усю кімнату, а баба раз у раз зазірала в горщик, стромляючи туди довгого носа. Нарешті юшка була готова. Тоді стара швиденько зняла горщик з вогню, висипала юшку в срібну тарілку і поставила перед Якобом.

- Ось, синочку, на! - сказала вона йому,- Попоїж-но моєї

юшечки, то й придбаєш усе те, що тобі в мене сподобалось. А ще зробишся таким мастаком-кухарем, що хоч куди, бо однаково чимсь та треба бути. Тільки от зіллячка такого ти ніколи не знайдеш, адже не було його в кошику твоєї матері...

Якоб не розумів, про що говорить стара, але юшка йому дуже сподобалась - навіть мати ніколи не варила такої смачної. Від юшки йшов приємний дух трави і корінців, а на смак вона була водночас і солодка, і в міру кисленька, і дуже навариста. Поки хлопчик доїдав смачну юшку, морські свинки так накадили якимсь курінням, що по кімнаті попливли цілі хмари густого сизого диму. Вони густішали, спускались додолу й огортали Якоба так, що він, бідолаха, зовсім очманів. Він зовсім забув про те, що йому треба [89] повернутися до матері, і незабаром міцно заснув на дивані в старій баби. Дивні речі приверзлись Якобу вві сні. Йому здавалося, що стара зняла з нього всю одягу і вдягла в біляче хутро. Він міг стрибати й лазити по деревах, як справжня білка, тоді познайомився з усіма іншими бабиними білками та морськими свинками - що то за славний і чемний народ був! - і разом з ними прислуговував старій. Попервах він тільки чистив черевики, тобто ті кокосові шкаралупки, які стара носила на ногах,- він мастив їх олією і тер, аж поки зблищать. Якоб швидко призвичаївся до цієї роботи, бо вдома не раз чистив полагоджені батьком чоботи й черевики. Не минуло й року,- так йому далі снилось,- як стара приставила його до іншого делікатного діла: разом з іншими білочками він ловив порошок, що грали в сонячному промінні, потім, назбиравши доволі, пересівав їх через надзвичайно тонке й густе сито: стара вже зовсім не мала зубів, і їй пекли книші з ніжних сонячних порошочок.

Ще через рік він уже служив при старій водоносом, бо та не пила звичайної води, і білочки, а з ними і Якоб,

мушили збирати в горіхові шкаралупки росу з троянд. Стара пила багато, і водоноси мали неабиякий клопіт, щоб їй догодити. Минув ще рік - і Якоба поставили доглядати за підлогами. Підлоги в домі були скляні, і їх щодня доводилося натирати щітками й суконками. І тільки на четвертий рік його допустили на кухню. Це вже була почесна служба, до якої приставляли тільки після довголітнього випробування. Тут Якоб пройшов науку від кухарчука аж до першого паштетного [90] майстра, і такий з нього мастак вийшов, що вмів він і спекти, і зварити будь-яку страву, аж сам собі дивувався.

Так минуло цілих сім літ його служби у старої. І от одного дня вона звеліла йому обпатрати курча, начинити всякими травами й корінням і добре засмажити, а сама зняла свої кокосові черевики, взяла в руки кошик та костур і кудись пішла. Якоб зробив усе як належить: скрутив курчаті голову, ошпарив його окропом, обскуб пір'я і випустив тельбухи. Тоді почав збирати трави й коріння для начинки. Зайшовши до комори, він побачив, що в куточку стоїть шафа, якої він раніше ніколи не помічав. Дверцята шафи були причинені нещільно, і йому закортіло подивитися, що-то там є. Він зазирнув усередину і побачив багато кошчків, з яких ішов міцний запашний дух. Якоб відкрив одного кошчика і знайшов там якусь дивовижну травичку: стеблинка й лист були блакитно-зелені, а зверху вирізнялася маленька ясно-жовта квіточка. Він понюхав квіточку і впізнав запах, що йшов колись від тієї юшки, якою почастиувала його стара. І такий міцний був той дух, що Якоб почав чхати -раз, удруге, все дужче й дужче - і, зрештою, чхаючи, прокинувся.

Він лежав на дивані старої і здивовано озирався на всі боки. «І привидиться ж таке! - промовив він сам до себе.- Та я ладен присягнутися, що сім років був нікчемною білкою, товаришував з морськими свинками та іншими

звірятами і вивчився на доброго кухаря. Ну й посміється ж моя матуся, коли я їй про все розкажу! А чи не буде вона гримати, що я заснув у чужій хаті замість допомагати їй на базарі?» [91]

З цією думкою Якоб схопився, щоб іти додому; все його тіло від сну затерпло, особливо в'язи, і він не міг до пуття поворухнути головою. Він сам сміявся з себе, що так очманів: аж чіплявся носом то за шафу, то за стіну й одвірки. Білочки та морські свинки скиглячи крутились у Якоба під ногами, наче їм хотілося піти з ним разом. Уже з порога він погукав їх за собою, бо це були славні звірятка, та вони швидко повернули назад у кімнати, ковзаючи на своїх горіхових шкаралупках, і тільки чути було, як вони тужливо скиглять.

Частина міста, куди завела його стара, була далеченько від базару, і Якобу довелося довго йти вузькими безлюдними вулицями. Та тільки-но він вийшов на гомінкі центральні вулиці, як потрапив у щільний натовп перехожих. Певно, десь поблизу показували карлика, бо звідусіль чути було вигуки: «Гей, подивіться, люди добрі, який онде гидкий карлик! І звідки він узявся? Який у нього довжелезний ніс, а голова просто з плечима зрослась! А руки які чорні й гидкі, мов головешки». Іншим разом Якоб і сам залюбки побіг би з усіма подивитись на карлика, але йому треба було поспішати до матері.

Коли він прийшов на базар, мати все ще сиділа там, і в неї в кошиках було ще чимало городини. «Отже, я не так уже й довго спав»,-подумав Якоб. Однак іще здаля він побачив, що мати чомусь дуже смутна. Вона вже не закликала покупців, що проходили мимо, а сиділа, похнюпивши голову, і була, як йому здалося, коли він підійшов ближче, незвичайно бліда. Якоб стояв осторонь, не знаючи, що робити. Нарешті він зважився, тихесенько підійшов до [92] матері ззаду і, поклавши їй на плече руку, промовив:

- Матусю, що з тобою? Ти на мене гніваєшся? Жінка обернулася до нього і зараз же відсахнулася, скрикнувши не своїм голосом:

- Чого тобі треба від мене, гидкий карлику? Іди геть, відчепись од мене! Я не люблю дурних витівок!

- Та що ж це таке, мамо? - перелякано спитав Якоб.- Що з тобою скоїлося, чому ти проганяєш від себе свого сина?

- Я тобі вже сказала,- відповіла Ганна, спалахнувши гнівом,- іди геть! За свої дурні вигадки ти у мене нічого не заробиш, поганий виродку!

«Мабуть, Бог відібрав у неї розум! - із жахом подумав хлопчина.- Що ж мені робити, як довести її додому?»

- Матусю, любя! Подивись на мене добре: невже ти не впізнаєш свого сина, свого Якоба?

- Ну, це вже занадто! - вигукнула Ганна і повернулася до сусідки.- Ви тільки подивіться на цього бридкого карлика: став над душею, повідлякував усіх покупців і ще має нахабство глузувати з мого нещастя. Я твій син, каже, Якоб... От безсоромна потвора!

Тоді Ганнині сусідки позіскакували з місць і почали Якоба лаяти так, як тільки зміли,-а вже хто-хто, а перекупки, як відомо, лаятись уміють! Та як він смієш, сякий-такий, глумитися з бідолашної жінки! Всі ж бо знають, що вже сім літ, як у неї вкрали гарного, мов намальованого, хлопця. А коли він, гидкий карлик, зараз же не відчепиться від неї, то вони гуртом так намнуть йому боки, аж кістки тріщатимуть. [93]

Горопаха Якоб нічого не розумів. Адже сьогодні вранці він, як звичайно, прийшов з матір'ю на базар, допоміг їй розкласти городину, тоді ходив із старою бабою до її хати, там попоїв трохи юшки, а опісля трошечки подрімав -і ось він знову тут. Чому ж і мати, і всі перекупки говорять про якісь-то сім років? І всі чомусь звать його гидким карликом! Що ж таке з ним сталося?

Побачивши, що мати аж ніяк не хоче його впізнавати,

Якоб мало не заплакав і, вкрай засмучений, пішов до майстереньки свого батька. «Подивимося, що скаже він,- думав хлопець.- Невже й він не впізнає мене?»

Прийшовши до халабуди шевця, він став у дверях і зазирнув усередину. Майстер так поринув у роботу, що не помітив хлопця. Коли ж він ненароком глянув на двері, то впустив додолу все - черевики, дратву, шило - і злякано вигукнув:

- Свят, свят! Що воно таке?..

- Добрий день, пане майстре,- привітався до нього хлопець і ввійшов у майстерню.- Як ваші справи?

- Погані, зовсім погані, пане карлику! - відповів той, і Якоб на свій превеликий подив побачив, що батько його зовсім не впізнає.- Роблю один, а літа мої вже немолоді. Треба б мені підмайстерка, так грошей нема.

- А хіба у вас немає синочка, щоб потроху допомагав вам? - розпитував далі хлопець.

- Був колись... Якобом його звали... Тепер був би вже парубком років під двадцять, справжнім помічником мені, ото було б життя!

- А де ж він тепер, ваш син? - спитав Якоб тремтячим голосом. [94]

- Бог його святий знає,- сказав швець.- Уже сім років... а так, сім років минуло відтоді, як його вкрали у нас на базарі.

- Сім років! - скрикнув Якоб із жахом.

- Так, так, пане карлику, вже сім років. А наче зараз пригадую, як повернулась моя дружина з базару - плаче, голосить, що хлопець цілісінький день не вертається. Вона вже всюди оббігала, його шукаючи, і ніде не знайшла. Я ще раніше не раз і казав, і думав, що так воно станеться. Якоб був дуже вродливим хлопчиком - це кожен скаже,- дружина пишалася й раділа, коли люди його хвалили, і частенько посиляла його з городиною до панів додому. Правда, воно було й непогано, бо його завжди щедро наділяли. Та я не раз

казав: стережися, жінко, місто велике, людей лихих скільки хочеш тут живе! Пильнуй, кажу, мені хлопця! Так на моє і вийшло... Приходить якимось на базар одворотна баба, перебирає всю городину й садовину і зрештою купує стільки, скільки сама не здужає піднести. Моя дружина, добра душа, посилає з нею хлопця і... тільки ми його й бачили/

- І ви кажете, що відтоді вже сім років минуло?

- Сім років буде весною. Скільки ми його шукали, ходили по місту, всіх розпитували - люди ж його знали й любили і теж допомагали шукати,- та все марно. І тієї старої, що купила капусту, ніхто не знав. Тільки одна дуже стара бабуся - вже їй, мабуть, років із дев'яносто - сказала, що, певно, то була лиха фея Знайзілля, яка раз на п'ятдесят років приходить у місто дещо собі купити.

Отаке розповів старий швець, легенько стукаючи молотком по черевіку. І Якоб помалу [95] зрозумів, що не вві сні, а насправді цілих сім років прослужив у лихого феї білкою. Серце його стиснулося від гніву й горя. Сім дитячих літ украля в нього стара відьма, а що дала взамін? Тільки й того, що він навчився від морських свинок усіх див кухарських. Так він простояв кілька хвилин, думаючи про свою недолю, аж поки батько спитав його:

- Може, вам, паничу, сподобалося що-не-будь з моєї роботи? Може б, ви схотіли придбати пару нових черевиків або...- швець усміхнувся,- або, може, футляр для вашого носа?

- Що вам за діло до мого носа? - образився Якоб,- І чого б це мені надягать на нього футляр?

- Ну,- промовив швець,- кому як подобається... Тільки якби в мене був отакий страшний ніс, то я б собі зробив для нього футляр з рожевого сап'яну. Подивіться, ось у мене є якраз підходящий шматок добрячого сап'яну. Правда, на такий футляр треба не менш цілого локтя. Зате, паничу, як добре ви зберегли б носа! Адже ви,

мабуть, чіпляєтеся ним за всі одвірки, за кожну карету, коли хочете дати їй дорогу.

Хлопець остовпів з переляку. Він помацав свого носа - ніс був товстий і в дві долоні завдовжки! Отже, стара змінила його вигляд! Через те й не впізнала його мати, через те й дражнили його всюди гидким карликом!..

- Майстре! - заблагав він, мало не плачучи.- А чи нема у вас часом дзеркала, щоб я міг на себе глянути?

- Ет, паничу,- відказав йому батько,- не такий ви вже вродливий, щоб на себе милуватись, і, як на мене, зовсім нема чого вам щочасинки [96] дивитися в дзеркало. Киньте таку звичку, бо люди сміятимуться, як побачать!

- Ах, дайте мені глянути в дзеркало! - благав Якоб.- Зовсім не для того воно мені потрібне, щоб милуватися.

- Дайте мені спокій, нема в мене дзеркала. Був десь у жінки уламок, та не знаю, куди вона його сховала. Коли вже вам так прикрутило подивитись у дзеркало, то онде через вулицю живе Урбан, цирульник, у нього є таке дзеркало, що вдвоє більше за вашу голову. Ідіть туди дивіться, а тим часом бувайте здоровенькі!

Сказавши це, швець не дуже чемно випхав хлопця за двері і знову сів за роботу. А Якоб, зовсім приголомшений, пішов через вулицю до цирульника Урбана, якого він раніше добре знав.

- Добрий день вам, пане Урбане,- привітався він.- Чи не дозволили б ви мені зазирнути на хвилинку у ваше дзеркало?

- З великою охотою дозволяю, паничику! Онде воно стоїть,- сказав цирульник, лукаво посміхаючись, і всі його клієнти, що поприходили голити бороди, весело зареготали. А Урбан не вгавав:- А ви, нівроку, бравий парубчина: стрункий та чепурний, шия лебедина, ручки, мов у королеви, а що вже за носочок гарний, то кращого, я думаю, ніде не побачиш! Трошки ви ним задаєтесь, паничу, це правда, та то байдуже, дивіться собі на здоров'я скільки хочете, щоб не казали люди,

ніби я з заздрості не пустив вас до дзеркала.

Так просторікував цирульник, а навкруги так і розлягався гучний регіт. Тим часом Якоб підійшов до дзеркала і як подивився на себе, так сльози йому туманом і стали в очах. «Матінко моя рідна! То й не дивно, що не впізнала ти свого Якоба,- промовив він сам до себе.- Не таким він був у ті радісні дні, коли ти хвалилася ним перед людьми!» Очі в нього були тепер маленькі, мов у свині. Ніс здоровенний, аж звисав нижче підборіддя, а шиї зовсім не було - голова сиділа глибоко в плечах і страшенно боліла, коли Якоб силкувався повернути нею набік. На зріст він лишився такий самий, як і сім років тому, але натомість розрісся вшир: груди й спина так випиналися, що весь тулуб скидався на невеличкий добре напханий мішок. Цей неоковирний тулуб стирчав на малих тоненьких ноженятах, що ледве витримували його вагу. Зате руки вирости великі, як у дорослої людини, і звисали вниз уздовж тіла. Шкіра на руках почорніла й порепалась, а пальці були кощаві та довгі, мов веретена, і коли хлопець випростував і простягав руки вниз, то, не нахилиючись, діставав ними до підлоги. Отакою потворою став сердешний Якоб: лихі чари зробили з нього гидкого й кострубатого карлика.

І раптом пригадався йому той ранок, коли до них з матір'ю на базарі підійшла стара баба. Все, що він у неї тоді огудив: довгий ніс, гидкі пальці,- все те вона йому наділила, і тільки замість довгих тремтячих в'язів зовсім позбавила шиї.

- Ну що, любий принце, досхочу вже надивились на себе? - спитав цирульник, підходячи до Якоба, і додав сміючись: - Якби кому й схотілось уві сні побачити щось подібне, то навряд чи приверзлась би йому така смішна потвора. А знаєте, що я надумав, милий паничику? До мене в цирульню народу ходить чимало, та останнім часом усе-таки не стільки, як [98] мені хотілось би. І все

через те, що мій сусіда, цирульник Шаум, найняв собі велетня, і той йому принаджує клієнтів. Ну, та придбати велетня тепер не дивина, а от такого, як ви, чоловічка вишукати - о, то зовсім інша річ! Ідіть до мене на службу, паничику, я вам усе чисто дам - їсти, пити, хату, одержу,- а за те ви стоятимете коло моїх дверей і будете закликати публіку та ще розводити мило й підв'язувати клієнтам серветки. Запевняю вас, ми обидва на тому не втратимо: у мене буде більше клієнтів, ніж у сусіди з його велетнем, а вам кожен охоче даватиме на чай.

В душі Якоб був обурений словами хазяїна, який хотів зробити з нього принаду для своєї цирульні, але він мовчки проковтнув образу. Карлик спокійно відповів цирульнику, що на таку службу в нього нема часу, і пішов собі далі.

Та хоча лиха фея понівечила йому тіло, душі його вона не пошкодила - це він добре відчував. Правда, і думав, і почувався він тепер не так, як сім років тому: за цей час він набагато порозумнішав. Він не тужив за своєю загубленою вродою, не смутився своєю гидкою постаттю, тільки одне його мучило: його, мов пса, прогнали від батьківської хати. Тому вирішив він ще раз спробувати поговорити з матір'ю.

Якоб знову пішов на базар і почав благодати матір, щоб вона вислухала його спокійно. Він нагадав їй той день, коли підійшла до них на базарі стара баба, розповів про все чисто, що траплялося з ним, як був він ще малим хлопцем; потім розказав, як сім років служив білкою в лихої феї і як вона зробила його гидким карликом за те, що він колись її огудив. Ганна не знала, що робити - вірити йому чи ні. [99]

Все, що він оповідав їй про дитячі роки, було щирою правдою, але, почувши історію про те, як він сім років був білкою, жінка недовіжливо промовила: «Такого не може бути, і ніяких фей нема на світі». А коли вона знову подивилася на карлика, то він здавався їй ще

огиднішим - хіба могла вона повірити, що то її син! Нарешті Ганна вирішила, що найкраще порадитися про все з чоловіком, і, позбиравши свої кошики, пішла з Якобом до майстерні, де швець латав черевики.

- Послухай,- звернулася вона до чоловіка,- оцей карлик каже, що він наш син. Він мені все розповів, як сім років тому його вкрали на базарі і як його зачарувала лиха фея...

- Що?! - гнівно вигукнув швець.- Він тобі отакого наговорив? Постривай же, негіднику! Та це ж я йому щойно все розказав, а він почав тебе тим морочить! Так ти був зачарований, мій синочку? Підожди-но, голубе, я тебе зараз розчарую!..

І, схопивши цілий жмут реміння, що його саме перед тим нарізав, батько кинувся на бідолашного Якоба і так шмагонув його по горбатій спині та довгих руках, що той закричав від болю і з плачем подався геть.

Нещасний карлик протинявся цілісінький день, не ївши й не пивши, а на ніч примостився на церковних східцях, просто на твердому й холодному камінні.

На світанку, коли сонечко розбудило Якоба своїм першим променем, він сів і замислився, як йому далі жити. Батько й мати від нього відцурались. Іти служити до цирульника він не хотів. Показувати себе за гроші? Ні, для цього він надто гордий... Так за що ж йому взятися? [100]

І тоді Якоб пригадав, що, коли був білкою, навчився добре куховарити; він вважав - і не помилявся,- що в цьому ділі може позмагатися з будь-яким майстром, і вирішив використати це своє вміння.

А треба вам знати, що герцог тієї країни був відомий ненажера й ласун. Він любив добре попоїсти і вишукував собі кухарів з усіх країн світу. До його палацу й пішов Якоб. Біля брами його зупинили вартіві й почали кепкувати з нього, але Якоб сказав, що йому треба бачити найголовнішого обер-кухмейстера, і

вартові впустили його в двір. Він ішов до палацу, а вся челядь кидала роботу, витріщала на нього очі й аж заходилася з реготу. Потім уся ця братія пішла слідом за ним, так що скоро через весь двір потягся величезний хвіст герцогських слуг, і довкола знявся такий лемент, наче за брамою стояв ворог. З усіх боків тільки й чути було: «Карлик, карлик! Бачили карлика?» Зачувши голос, у дверях з'явився розгніваний доглядач герцогського палацу.

- Бий вас сила Божа! - закричав він, погрожуючи слугам величезним бичем.- Ви що це, мов собачня, зчинили тут гармидер? Чи ви не знаєте, що пан герцог іще спить? Він змахнув бичем і не дуже делікатно оперезав ним декого із своїх підлеглих.

- Ой паночку,- закричали ті,- та ви погляньте, до нас прийшов карлик, такий кумедний карлик, якого ви ще зроду не бачили!

Глянувши на Якоба, доглядач насилу стримався, щоб не зареготати на все горло і не похитнути цим свого авторитету в очах усієї челяді. Він порозганяв бичем натовп, завів карлика в [101] палац і спитав, чого той прийшов. Коли він почув, що Якоб хоче доступитися до обер-кухмейстера, то перепинив його.

- Ти, мабуть, помиляєшся, синочку, тобі треба до мене, до обер-гофмейстера, що доглядає за всім герцогським палацом. Адже ти хочеш стати лейб-карликом при герцогу, так?

- Ні, пане,- відповів Якоб,- я кухар і добре тямлю в усяких найделікатніших стравах. То зробіть ласку, дозвольте мені бачити обер-кухмейстера, може, я йому знадоблюся.

- Кожному своя воля, малий чоловіче! А все-таки нерозсудливий ти хлопець, коли хочеш на кухню. Та в лейб? кар ликах ти нічогісінько не робитимеш, будеш собі байдикувати, маючи досхочу їсти й пити, ще й одержу гарну. А проте побачимо. Навряд щоб ти був

такий мастак, аби стати герцоговим кухарем, а для кухарчука ти надто гарний.

І, взявши Якоба за руку, доглядач повів його в покої обер-кухмейстера.

- Ласкавий пане,- промовив карлик і так низенько вклонився, що аж черкнув носом об килим на підлозі,- чи не треба вам тямущого кухаря?

Обер-кухмейстер оглянув Якоба з голови до ніг, потім зареготав так, що стіни задрижали:

- Так ти кухар? Невже ти гадаєш, що в нас такі низенькі плити? Та ти ж до жодної з них не дістанеш, навіть коли зіпнешся навшиньки і витягнеш голову з плечей. Ех, хлопче, хлопче! Той, хто послав тебе сюди найматися кухарем, просто поглузував з тебе! - І обер-кухмейстер знову весело зареготав, а разом з ним реготали і доглядач палацу, і всі слуги, що були в покої. [102]

Та Якоб не збентежився.

- Ось не пошкодуйте лишень одного-двох яєчок, трохи сиропу чи вина, кількох жменьок борошна та приправ,- сказав він,- і дозвольте мені приготувати вам яку схочете їжу. Дайте все, що для того треба - і на ваших очах буде все зроблено, і ви тоді скажете: «Так, це справжній кухар!»

Якоб поблискував своїми малими оченятами, його довгий ніс теліпався з боку в бік, а довгі кострубаті пальці невпинно рухались, немовби допомагаючи йому говорити.

- Гаразд! - погодився нарешті обер-кухмейстер.- Спробуємо задля сміху. Ходімо до кухні.

Пройшовши через численні зали та коридори, вони потрапили до кухні. Це було величезне приміщення, світле й просторе. У двадцяти плитах день і ніч горів вогонь; посередині був басейн із чистою проточною водою, де тримали живу рибу; попід стінами стояли великі шафи з запасами всякої всячини, що її треба мати кухареві напихваті; а по обидва боки кухні було

десять комор, ущерть напханих найрізноманітнішими ласощами. Кухарі, малі й великі, метушились, як мухи в окропі,- торохтіли й брязкали казанами, сковородами, ножами та ополониками. Коли ж увійшов пан обер-кухмейстер, усі стали мов онімілі, і чути було тільки, як тріщали головешки та хлюпала в басейні вода.

- Що звелів приготувати на сніданок пан герцог? - спитав обер-кухмейстер першого сніданкового кухаря.

-. Пан герцог зволив замовити данську юшку з червоними гамбурзькими галушками.

- Гаразд! - промовив обер-кухмейстер і повернувся до Якоба.- Ти чув, що буде снідати пан [103] герцог? Чи зумієш ти зварити ці вишукані страви? Б'юсь об заклад, що галушок тобі нізащо не приготувати: тільки нам відомий їх рецепт.

- Нема нічого легшого,- відповів усім на здивування карлик, бо таку юшку він дуже часто варив, коли був білкою.- Нехай мені дадуть для юшки отакі й такі приправи, те й оте листя, смальцю дикого кабана, корінців і яєць. А для галушок,- промовив він тихенько, щоб чули тільки обер-кухмейстер та сніданковий кухар,- для галушок мені треба чотири сорти м'яса, трохи вина, качиноного жиру, імбиру і тієї травички, що зветься шлунковтіха.

- Святий Бенедикте! Яким дивом ти все це знаєш? - вигукнув вражений сніданковий кухар.- Усе чисто сказав так як слід, а про травичку шлунковтіху навіть ми самі нічого не знаємо - з нею, мабуть, галушки будуть ще смачніші... О, ти диво між кухарями!

- Ну, не сподівався я такого,- здивовано промовив обер-кухмейстер.- Отже, дайте йому все, чого він хоче, посуд і все таке інше, і нехай він сьогодні готує сніданок.

Та коли все було принесено, виявилось, що Якоб ледве носом сягає до плити. Довелося принести два стільці й поставити на них карлика. Коло плити тісним кружком з'юрмилися кухарі, кухарчуки, послугачі та всякий

інший люд. Вони дивились і дивувалися, як-то все справно виходить у маленького чоловічка. А той, закінчивши приготування, звелів поставити на жар два горщики і кип'ятити доти, доки він скаже. Тоді Якоб почав рахувати: раз, два, три і все далі й далі, аж поки дійшов до п'ятисот, а тоді гукнув: «Стій!». Зараз же горщики були зняті з жару, і карлик запросив обер-кухмейстера покуштувати страву. [104]

Один з кухарів звелів кухарчукові подати йому золотий ополоник, ополоснув його в проточній воді й простяг панові обер-кухмейстеру. Той підійшов до плити, зачерпнув ополоником трохи юшки, покуштував, заплющив очі, задоволено цмокнув язиком і аж тоді промовив:

- Чудово, побий мене Бог, чудово! Чи не покуштуєте й ви хоч з ложечку, пане доглядачу?

Доглядач палацу вклонився, взяв ополоник, сьорбнув з нього і теж був до краю вдоволений.

- Ви, шановний сніданковий кухарю, тямущий і вправний кулінар. Але, вибачайте, так чудово зварити ні данеької юшки, ні гамбурзьких галушок ви не зможете!

Кухар покуштував і собі, тоді з великою пошаною потис Якобові руку і промовив:

- Карлику, ти великий мастак в нашім ділі. А травиця шлунковтіха й справді надає галушкам зовсім особливого смаку.

В цей час до кухні прийшов камердинер герцога і сказав, що герцог звелів подавати сніданок. Страви були висипані в срібні тарілки й послані герцогові. А Якоба обер-кухмейстер покликав до себе в кімнату і почав з ним розмову. Та незабаром прибіг посланець і покликав обер-кухмейстера до герцога. Той швиденько вдягся в свою парадну одежу і пішов за посланцем.

Герцог був дуже вдоволений. Він з'їв усе, що йому принесли, і, коли ввійшов обер-кухмейстер, саме витирав бороду.

- Слухай, кухмейстере,- сказав він,- я і досі був завжди вдоволений твоїми кухарями, але скажи мені, хто з них готував сніданок сьогодні? Такого смачного ще ніколи не було [105] за весь той час, як я сиджу на троні мого батька. Кажі ж бо, ім'я того кухаря, я хочу подарувати йому кілька червінців.

- Пане герцоге! Це дивовижна історія,- відповів обер-кухмейстер і розповів, як прийшов до нього сьогодні вранці карлик, як він дуже хотів стати кухарем і як усе було потім.

Герцог дуже здивувався, звелів гукнути до себе того карлика й став його розпитувати, хто він і звідки. Цього разу бідний Якоб уже не наважився розказувати, як був зачарований та як служив білкою. Він сказав, що не має ні батька, ні матері, а куховарити навчився в однієї старої пані.

- Коли хочеш лишитись у мене на службі,-сказав йому герцог,- то я тобі покладу на рік п'ятдесят червінців, парадну одягу, а крім того, дві пари штанів. А твій обов'язок буде - щодня готувати мені сніданок і доглядати за тим, щоб обід було зроблено як слід. А через те, що в моєму палаці кожен має якесь прізвисько, ти будеш зватися Носом, і чин твій буде - унтер-кухмейстер.

Якоб упав навколішки перед могутнім герцогом, поцілував йому черевикика й присягнувся служити на совість. Тепер він мав притулок і не журився завтрашнім днем, а робив своє діло і незабаром здобув велику шану. Усі стали казати, що відтоді, як прийшов до палацу Карлик Ніс, герцог зробився зовсім іншою людиною. Раніше нерідко бувало так, що він шпурляв тарілки й таці просто межі очі кухарям, а одного разу, дуже вже розпалившись гнівом, він самому обер-кухмейстерові кинув у лице смаженою телячою ногою, та так, що бідолаха повалився на підлогу і після того три [106] дні лежав хворий. Правда, потім герцог залагоджував

справу тим, що зроблену в гніві шкоду покривав жменями червінців, і все-таки кожен кухар, подаючи йому страви, і тремтів, і сопів з переляку. Та після того, як у палаці з'явився карлик, усе змінилося. Герцог їв тепер уже не тричі на день, а п'ять разів, і ніколи не траплялося, щоб він хоч раз закопив губу. Все йому було до смаку, до людей він став дуже приязний і з кожним днем гладшав.

Часто-густо, сидячи за столом, герцог викликав до себе обер-кухмейстера й Карлика Носа, а коли ті приходили, садив їх обабіч себе - одного праворуч, а іншого ліворуч - і сам власноручно пхав їм просто в рот ласі шматочки.

Це була неабияка ласка, і обидва вшановані дуже її цінували.

Так жив собі Карлик Ніс мало не два роки, всім вдоволений, тільки що іноді журився за батьком-матір'ю. Все йшло без ніяких видатних подій, аж поки трапилась одна пригода. Карликові особливо щастило, коли він щось купував. Тому, коли дозволяв йому час, він любив сам піти на базар і приторгувати там птицю й садовину. І от якось пішов він у гусячий ряд пошукати важких та гладких гусей, до яких герцог був особливо ласий. Кілька разів пройшов він уздовж усього базару, поглядаючи, чи нема де чого підходящого. Його постать уже не викликала тут реготу й глуму, якраз навпаки, всі дивились на нього з повагою, бо кожен знав, що це славнозвісний лейб-кухар самого герцога. І тепер кожна господиня, що торгувала гусьми, була щаслива, коли він повертав до неї свого довгого носа. [107]

В кінці гусячого ряду, десь у куточку, Якоб побачив одну жінку, що теж винесла на продаж гусей, але стояла мовчки, не вихваляючи свого товару й не хапаючи за поли покупців, як інші перекупки. Якоб підійшов і став оглядати її гусей та пробувати їх на вагу. Вони були саме такі, як він хотів, а тому купив усіх трьох

разом з кошиком, завдав його на плечі й пішов до палацу. Дорогою Якоб дуже дивувався тим, що двоє гусей лопотіли й гелготали так, як їм і належало, а третя гуска сиділа зовсім тихо, наче в глибокій задумі, і тільки зрідка тяжко зітхала - зовсім ніби людина. «Чи не хвора вона? - промовив він сам до себе.- Треба поспішати, щоб скоріше зарізати й розпатрати її». І тут гуска виразно й голосно відповіла йому:

Спробуй тільки зачепи мене -

Зараз я вкушу тебе;

А як тільки мене схочеш

Ти замордувать -

Тоді рясту тобі, хлопче,

Більше не топтатъ!

З переляку Карлик Ніс аж впустив кошика додолу, а гуска подивилася на нього гарними розумними очима й знову зітхнула.

- Овва! - вигукнув Ніс- То виходить, що ви, панно гуско, вмієте говорити! Ніяк не сподівався. Тільки навіщо ж таке страшне казати? Хто вміє в світі жити, той не занастить такої рідкісної птиці. Б'юсь об заклад, що раніше на вас не було пір'я, бо й сам я був колись нікчемною білкою.

- Це правда,- промовила гуска,- я народилася на світ не в цій ганебній шкурі. Ах, хто б [108] міг подумати, що Мімі, доньку великого Ветербока, заріжуть і обпатрають на кухні якогось-то герцога!

- Заспокойтесь, люба панно Мімі,- розважав її Карлик Ніс- Як чесна людина й унтер-кухмейстер його світлості, я ручуся вам, що ніхто не переріже вам горла. Я зроблю вам кубельце у своїй власній кімнаті, даватиму скільки схочете їжі, а свої вільні часинки присвячу розмові з вами. А на кухні скажу, що відгодовую вас особливими травами для самого герцога. І коли трапиться добра нагода, випущу вас на волю;

Гуска дякувала карликові зі слізьми на очах, а він

зробив усе, як обіцяв: зарізав лише двох гусей, а для Мімі змайстрував велику клітку і сказав, що буде відгодовувати її для самого герцога якимсь особливим способом. Він і справді не годував Мімі тим, чим звичайно годують гусей, а носив їй печиво та різні солодощі. Коли ж у нього випадала вільна хвилинка, він сідав коло гуски і намагався розважити її сум розмовою. Вони розказали одне одному про свої пригоди й поневіряння, і Карлик Ніс довідався, що гуска Мімі-дочка чарівника Ветербока, який живе на острові Готланді. Колись він дуже посварився з однією старою феєю, і та в помсту перетворила його дочку на гуску. Коли Карлик Ніс розповів гусці свою історію, та промовила:

- В таких справах я дещо тямлю, адже мій батько чарівник. Правда, він навчив мене тільки того, що можна було переказати, але ваша розмова біля кошика з городиною, твоє несподіване перетворення з білки в людину після того, як ти [109] почув дух того зілля, деякі натяки в словах старої,- все свідчить про те, що ти був заморожений на зіллях, отже, коли ти знайдеш ту травичку, про яку згадувала стара, коли чарувала тебе, то ти можеш визволитися.

Це була не велика втіха для Карлика Носа: де ж її шукати, ту травичку? Проте він подякував Мімі за пораду, і в серці його зажевірла надія.

Саме в той час приїхав у гості до герцога його приятель, сусідній князь. Герцог покликав до себе Карлика Носа й сказав йому:

- Ну, тепер ти повинен показати всю свою майстерність. Цей князь, що гостює в мене, звик добре попоїсти і має славу найпершого ласуна, після мене, звичайно. То ти вже доглянь і подбай, щоб мій стіл щодня дивував його чудовими несподіванками. І пам'ятай, ти не смієш, поки він тут, готувати двічі однакову страву, а то я позбавлю тебе своєї ласки. На все, що тобі потрібно, ти братимеш

від мого скарбника стільки грошей, скільки забажаєш. Коли для доброї страви треба буде класти в смалець золото й діаманти - клади! Краще я стану старцем, ніж почервонію з сорому перед князем.

Так сказав герцог. Карлик Ніс низенько вклонився і промовив:

- Як ви, ваша світлосте, повеліли, так і буде! Бог суддя, що я зроблю все, аби тільки догодити тому князеві.

Карлик Ніс перевершив себе. Він не шкодував ні герцогових грошей, ні власної сили. Цілісінький день його бачили серед хмари диму й вогню, і під склепінням кухні раз у раз лунав його голос, коли він командував молодшими кухарями та кухарчуками. [110]

Сусідній князь уже два тижні гостював у герцога і був усім задоволений. П'ять разів на день вони сідали за їжу, і герцог не мав підстав ремствувати на свого карлика. І ось на п'ятнадцятий день герцог звелів покликати Якоба до столу і представив його своєму гостеві, запитавши, чи вдоволений він унтер-кухмейстером.

- Ти чудовий кухар,- звернувся до Якоба князь,- і тямиш, що то значить добре їсти. За весь час, як я тут, ти жодного разу не подавав двічі однакової страви, і все було чудово приготовано. Тільки скажи мені, чому ти досі не почастиєш нас королем усіх страв - паштетом «Сюзерен»?

Карлик дуже злякався, бо ніколи не чув про цей королівський паштет.

Однак він нічим не виказав свого переляку і спокійно відповів:

- Ваша світлосте, я сподівався, що ви ще довго будете гостювати при цьому дворі, а тому не поспішав. Бо чим же справді може кухар ознаменувати день від'їзду високого гостя, як не королем паштетів?

- Он як! - промовив герцог, посміхаючись.- А щодо мене, то ти, мабуть, чекаєш моєї смерті, щоб ознаменувати її,

га? Адже ти ще ніколи не подавав мені до столу цього паштету. Однак придумай на сьогодні щось інше, а завтра на обід щоб неодмінно був цей паштет!

- Буде так, як каже ваша світлість! - відповів карлик і вийшов. Тільки ж пішов він засмучений, бо не знав, як готується той паштет. Замкнувшись у своїй кімнаті, він заплакав гіркими сльозами над своєю недолею. Гуска Мімі спитала, чого він журиться, і коли почула про паштет «сюзерен», то промовила: [111]

- Не журися, припини плакати! Цей паштет у мого батечка часто готували, і я приблизно знаю, що для нього треба: візьми того й того стільки й стільки, а коли щось вийде і не зовсім так, то в наших панів не такий делікатний смак, щоб вони добрали толку.

Карлик Ніс аж підстрибнув од радості, благословив той день, коли купив гуску, і заходився готувати королівський паштет. Спочатку він зробив трохи для проби і, побачивши, що вийшло дуже добре на смак, дав покуштувати нову страву обер-кухмейстеру, який також лишився дуже нею задоволений.

Другого дня Якоб зробив паштет у великій посудині і, вийнявши його з печі та прикрасивши квітками, зараз же одіслав ще теплим до столу. А сам одяг свою найкращу одежину й теж подався до їдальні. Коли він прийшов туди, дворецький саме розрізав паштет на скибки і, поклавши на дві срібні тарілочки, подав одну герцогу, а іншу його гостеві. Герцог одразу взяв до рота добрий кавалок паштету, проковтнув, заплющив очі від насолоди і вигукнув:

- Ах, ах, ах! Ну, це й справді король серед паштетів, зате ж і мій карлик - король серед кухарів! Правду я кажу, любий друже? - звернувся він до гостя.

Той узяв малесенький шматочок паштету, добре його розкуштував і в'їдливо посміхнувся.

- Страва зроблена добре,- відповів він, відсовуючи тарілку,- тільки, як я гадав, це не справжній «сюзерен».

Герцог насупив чоло від гніву та невдоволення і почервонів з сорому.

- Нікчемний собако! - люто вилаяв він карлика.- І ти наважився зробити таке своєму [112] панові? Ти хочеш, щоб я покарав тебе за твої підлі витівки й відрубав твою величезну голову?

- Ах, ваша світлосте, змилуйтеся Бога ради! Адже я зробив цю страву, як велять правила нашої науки, і там не може бути ніяких нестач! -сказав Карлик Ніс, затремтівши від страху.

- Це брехня, ледащо! - перепинив його герцог і одіпхнув ногою геть від себе.- Мій гість не кидає слів на вітер, отже, там і справді чогось неvistачає. От я тебе самого порубаю на шматки і спечу з тебе паштет!

- Згляньтеся! - скрикнув карлик, падаючи навколішки перед князем і обіймаючи йому ноги,- Скажіть, чого бракує цій страві, чим вона не вдовольняє вашого смаку? Не дайте мені загинути за якусь-то пригорщу борошна з м'ясом!

- Це тобі нічого не допоможе, любий Носе,-відповів князь, усміхаючись.- Я ще вчора знав, що ти не зумієш зробити цієї страви так, як мій кухар. Тут бракує однієї травички, якої у вашім: краї зовсім не знають,- травички смакохоти,- а без неї лишається цей паштет без присмаку. І твій пан ніколи не покуштує такого «сюзерена», як я.

Тоді герцог просто сказився від люті.

- Ні, я таки їстиму його! - несамовито вигукнув він, вирячивши очі.- Присягаюся моєю герцогською честю: або я завтра почастую вас паштетом, якого ви хочете, або голова цього невігласа стирчатиме на списі перед моїм палацом. Іди, собако! Я ще раз даю тобі двадцять чотири години.

І бідний карлик знову пішов у свою кімнату плакатися гусці на свою недолю. Тепер-то [113] він уже неодмінно загине, бо про ту травичку смакохоту він ніколи не чув.

- Тільки й біди? - промовила гуска.- Ну, то в цьому я тобі ще допоможу, бо мене батько навчив розумітися на всяких травах та зіллях. Може, в інший час ти загинув би, але тепер, на щастя, молодий місяць, а саме о цій порі зацвітає та травиця. Тільки спочатку скажи мені, чи є поблизу палацу старі каштанові дерева?

- Та, хвалити Бога, є доволі,- відповів Карлик Ніс,- у парку коло ставка ціла купа каштанів. А навіщо вони?

- Травиця, що тобі потрібна, росте тільки при корінні старого каштана,- сказала Мімі.-Не гай часу, ходімо. Бери мене на руки, а там пустиш додолу, і я тобі допоможу знайти зілля.

Карлик зробив усе, як сказала гуска, і, взявши її на оберемок, пішов до виходу з палацу. Та вартовий, побачивши його, простяг свого списа й загородив дорогу.

- Не можна, друже Носе! Нам заборонено випускати вас із палацу.

- Але ж у парк мені можна? - заперечив карлик.- Зроби ласку, пошли когось, нехай спитають доглядача палацу, чи можна мені піти в парк пошукати там травиці.

Вартовий послухався, і карлику дозволили вийти в парк, бо навколо нього стояли такі височенні мури, що годі було й думати перелізти через них і втекти.

Опинившись на волі, Карлик Ніс обережно пустив додолу гуску Мімі, і вона швидко побігла до ставу, де стояли купою каштани. Карлик Ніс шкандибав за нею у великій тривозі: це ж вона його єдина й остання надія. Він уже надумав, що робити, коли Мімі не [114] знайде потрібної травички: краще він кинеться в став, ніж дозволить, щоб йому відрубали голову. Тим часом гуска марно шукала травички; вона бігала попід усіма старими каштанами, перебирала дзьобом зілля, а потрібної травиці все не було. Бідна Мімі зі страху та жалю аж заплакала. А надворі вже смеркалось, і кругом дедалі ставало темніше, так що вже важко було

розібрати щось між зіллям. Озирнувшись довкола, Якоб кинув поглядом на другий бік ставу.

- Дивись, дивись,- зрадів він,- онде, на тому боці, стоїть Ще одне величезне старе дерево. Ходімо мерщій туди і пошукаємо, чи не цвіте там моє щастя-доля!

Гуска знялася і полетіла навпростець над водою, а Якоб, щодуху перебираючи коротенькими ніжками, побіг берегом за нею. Каштанове дерево було величезне, його широкі віти майже не пропускали світла, і біля стовбура було зовсім темно. Та раптом гуска спинилася мов укопана, весело затріпотіла крильми, засунула голову у високе зілля і, щось там зірвавши, простягла в дзьобі здивованому Якобу.

- Оце і є та сама травичка, яка тобі потрібна, і тут її стільки, що вистачить на все життя! - сказала вона.

Карлик уважно розглядав травичку. Від неї йшов солодкий запашний дух, що мимоволі нагадав йому сцену його перетворення. Стебло й листячко були блакитно-зелені, а зверху вирізнялась ясно-жовта квіточка.

- Яке диво! - сказав він нарешті.- Ти знаєш, мені здається, що це та сама травичка, яка перетворила мене з білочки в оцю кострубату потвору. Чи не спробувати мені щастя? [-115]

- Ні, ні, зачекай,- зупинила його гуска.- Набери повну пригорщу цієї травиці, ходімо в твою кімнату, заберемо всі гроші та речі, які ти маєш, і тоді вже спробуєш травичку.

Так вони й зробили: пішли назад до палацу і поскладали в один вузлик усе, що було в Карлика Носа,- півсотні червінців, трохи одежини та черевики. Зв'язавши вузлик, карлик промовив:

- Коли буде на те воля Неба, зараз я позбудуся свого горя.

Він засунув носа в травичку і глибоко вдихнув її запах. І тоді все його тіло почало з хрускотом витягатись. Якоб

відчув, що голова підіймається над плечима, скосивши очі на свого носа, побачив, як той швидко меншає; груди й плечі вирівнюються, а ноги довшають.

Гуска дивилася на все те диво й чудувалась.

- Ой, який же ти великий, який вродливий! - вигукувала вона.- Та на тобі й сліду не лишилося від карлика!

Якоб дуже зрадив і, склавши руки на грудях, щиро помолився Богові. Проте він не забув, що своїм порятунком завдячує гусці Мімі. І хоча серцем він уже полинув до старих батьків своїх, вдячність перемогла те почуття.

- Кому ж, як не тобі, Мімі, я повинен дякувати за те, що немовби вдруге народився? Адже без тебе я ніколи не знайшов би цієї травички і мусив би довіку залишатися гидким карликом, а може, й загинув би під сокирою ката. Я хочу тобі віддячити й понесу тебе до твого батька: в чарівничих справах він мастак і без великого клопоту визволить тебе від злих чарів.

Гуска аж заплакала від радості й зразу ж погодилась. Якобові пощастило непомітно прослизнути [116] з палацу разом із нею, і обоє, не гаючи часу, рушили в дорогу.

Що ж додати до цієї історії? Хіба те, що Якоб щасливо доїхав до чарівника Ветербока; що той зняв з дочки чари і наділив Якоба щедрими дарунками; що невдовзі юнак повернувся додому і що його батько й мати впізнали в ньому свого вкраденого сина; що за подарунки Ветербока Якоб купив собі крамницю і став багатий та щасливий.

І ще лишилося розказати, що в палаці герцога після зникнення Карлика Носа зчинилася велика метушня. На другий день, коли герцог намірявся виконати свою погрозу і звелів одрубати карликові голову, бо той не дістав потрібної травиці, Якоба ніде не могли знайти. Тоді високий гість вирішив, ніби герцог сам допоміг карликові утекти, аби не втратити свого найкращого

кухаря, і почав дорікати герцогові, що той порушив своє слово. Внаслідок виникла війна, відома в історії під назвою «Трав'яної війни». В цій війні було багато запеклих боїв, але зрештою настав мир, що був прозваний «Паштетним миром», бо на урочистому бенкеті гостям піднесли короля паштетів - спечений княжим кухарем паштет «сюзерен». Отоді вже поласував герцог досхочу!

ПРИГОДИ САЇДА

Ще за часів Гаруна аль-Рашида, багдадського каліфа, жив у Бальзорі чоловік на ім'я Бенезар. У нього було стільки добра, що він міг жити, як кажуть, в теплі й добрі, не займаючись ні ремеслом, ні торгівлею. Він не змінив старої звички і після народження сина.

- І чого б я на старість почав якісь обгородки? - сказав він якось сусідові, сидючи з ним у холодку коло будинку.- Щоб залишити моему синові Саїду на тисячу червінців більше, як мені пощастить, або на тисячу менше, як не поталанить? Прислів'я мовить: «Де двоє їдять, там і третій буде ситий». А коди з Саїда вийде путня людина, то йому ні в чому не буде нестачі.

Так міркував Бенезар, і слово його було тверде. Він не дозволяв Саїдові братись ні до торгівлі, ні до ремесла, а натомість прочитав з ним не одну книжку. Оскільки Бенезар вважав, що, крім освіти та пошани до старших, ніщо так не прикрашає юнака, як тверда рука й мужність, то він подбав про те, щоб син умів добре володіти зброєю. І справді, Саїд у цій науці був дуже спритний, і між усіма своїми товаришами-однолітками, і навіть серед старших од себе, він був найзавзятіший і найдужчий боєць, а щодо верхової їзди та плавання, то тут його ніхто не міг перевершити. [118]

Як виповнилося Саїдові вісімнадцять років, батько стародавнім звичаєм вирядив його до Мекки, щоб там

він щирою молитвою, постом і побожними ділами попросив Аллаха не обійти його своєю ласкою. Перш ніж Саїд рушив з дому, батько покликав його ще раз до себе, похвалив за слухняність, напутив добрим словом і, давши про запас грошей, мовив:

- Ось що, мій сину. Я з тих людей, які стоять вище од звичайних людських забобонів. Хоч я залюбки слухаю всякі теревені про фей та чарівників - тоді весело й приємно минає час,- однак я далекий від того, щоб вірити в усі ті дива, яким вірять трохи не всі темні люди,- немовби всі оті надприродні істоти, чи ким там вони іншим можуть бути, раз у раз втручаються в життя й усякі справи людей. Твоя мати, приміром,- це вже дванадцять років, коли вона вмерла,- вірила всьому тому так само щиро, як коранові. Одного разу, після того як я їй присягнувся, що нікому, крім її рідної дитини, про те не скажу, вона мені призналася, що від першого дня свого життя приятелює з однією феєю. Я не раз сміявся й глузував з цього, але мушу тобі признатися, що в день твого народження коїлись такі речі, що й мене збили з пантелику. Тоді цілісінький день лив дощ і гуркотів грім, а небо було таке чорне, що в кімнаті не можна було читати без світла. О четвертій годині пополудні мені сказали, що у нас народився хлопчик. Я зараз же побіг в материну кімнату, щоб подивитися на мого первістка і благословити його. Але на порозі стояли її покоївки і на моє запитання відповіли, що нікого не велено впускати в кімнату. Земіра, твоя мати, наказала всім вийти звідти, бо вона хоче [119] побути сама. Я постукав у двері, та даремно - вони лишилися замкнуті.

Отак я мимоволі стояв поруч з покоївками під дверима, а тим часом швиденько прояснилось - такого ще ніколи я не бачив. І найдивовижнішим було те, що тільки над нашим славним містом Бальзорою сяяло чисте блакитне небо, а навкруг громадились страшні темні хмари і гадюкою звивалася блискавка. Коли я розглядав через

вікно дивну картину грози, несподівано, мов од вітру, розчинилися двері до покою моєї дружини. Я звелів покоївкам почекати, а сам пішов у кімнату твоєї матері й спитав її, навіщо вона замикалася тут одна? Не встиг я ввійти, як мені вдарили в лице такі міцні пахощі троянд, фіалок і гіацинтів, що я мало не вчадів. Мати простягла мені на руках тебе і вказала очима на срібну дудочку, що висіла в тебе на шиї на тонісінькому, мов з єдвабної нитки, золотому ланцюжку. «Тут була та добра фея, про яку я тобі колись розказувала,- промовила вона,- і подарувала нашому хлопцеві оцю річ».- «Отже, твоя фея - та чарівниця, що розігнала бурю і залишила після себе оці пахощі фіалок та троянд? - промовив я, недовірливо посміхаючись.- Невже-таки вона не могла подарувати хлопцеві щось краще за цю дудочку: чи гаманець, набитий червінцями, чи коня, чи щось інше?» Твоя мати благала мене, щоб я не глузував, бо фея дуже легко може змінити свою милість на гнів.

Я не став їй перечити і замовк, оскільки вона була надто змучена. Після того ми зовсім не згадували про всі ці дивні події і згадали тільки через шість років, коли твоя мати відчула, що вона хоч і молода, а скоро має вмерти.

[120]

Мати дістала дудочку й доручила мені передати її тобі в день твого двадцятиріччя і раніше цих років не відпускати тебе од себе ні на крок. Вона вмерла. А оце феїн подарунок,- і з тими словами Бенезар вийняв з гарненької шухляди срібну дудочку на довгому золотому ланцюжку.-Я віддаю її тобі у вісімнадцять років, замість двадцяти, бо ти виїздиш, а поки вернешся, я, може, відійду до прабатьків. Я не бачу ніякої розумної причини, щоб тримати тебе вдома ще два роки, хоч цього й бажала стурбована твоєю долею мати. Ти добрий і розсудливий юнак, зброєю володієш так, як не кожен і в двадцять чотири роки вміє, тож я можу все розказати й передати, неначе тобі вже двадцять років. А

тепер рушай в далеку дорогу, і нехай тебе Бог боронить від усього лихого. Чи доля тебе спіткає, чи недоля, пам'ятай про свого батька!..

Так говорив Бенезар із Бальзори, виряджаючи сина. Саїд схвильовано попрощався з батьком, накинув собі на шию ланцюжок, а дудочку запхнув за пояс, скочив на коня й подався до того місця, куди сходилися каравани, щоб разом іти до Мекки. За короткий час там назбиралося вісімдесят "верблюдів і кількасот вершників. Караван вирушив, і Саїд виїхав за браму Бальзори, свого рідного міста, яке йому судилося довго не бачити.

Новизна такої подорожі, різні, ніколи не бачені раніше речі, що зустрічалися Саїду, спочатку дуже його розважали; коли ж караван почав наближатись до пустелі і все довкола стало порожнє, безлюдне та вбоге, то Саїд мимоволі задумався, і йому згадалися слова, які сказав батько Бенезар, відпускаючи його в далеку дорогу. [121]

Він вийняв дудочку з-за пояса, уважно оглянув її з усіх боків і вирішив спробувати, як вона звучить. Але дудочка зовсім не свистіла! Хоч як старався Саїд, хоч як надимався - нічого не виходило, дудочка не подавала ніякого звуку. Саїд, невдоволений з нікчемного подарунка, сердито запхнув його за пояс. Та думки Саїда невдовзі знову повернулися до таємничих материних слів. Саїд багато чув про фей, але йому ніколи не доводилося зустрічати бальзорця, щоб той був у безпосередніх стосунках з якою-небудь надприродною істотою. А коли в казці чи легенді йшла мова про таких духів, то говорилося про дуже далекі краї й давноминулі роки. Саїд дві здавалося, що тепер уже нема таких привидів, а коли і є феї, то їм не велено більше навідувати людей і втручатися в їхнє життя. Але хоч він так і думав, проте весь час звертався до свого минулого й вишукував у словах і житті матері таємничих пригод,

що були б наслідком прояву надприродних сил. Іноді ці думки так огортали Саїда, що з ранку й до пізнього вечора він сидів на коні, мов запаморочений, і не тільки не брав участі в розмовах подорожніх, а й не помічав ані їхніх співів, ані веселого сміху.

Саїд був дуже вродливий юнак, з веселими й розумними очима, уста його грали приятним усміхом, і хоч який він був молодий, та в усій його постаті відчувалась якась поважність, що її в такі роки рідко в кого зустрінеш. А коли він у військовому спорядженні легко й упевнено сидів на коні, багато хто з подорожніх поглядав на нього прихильним оком.

Один уже літній чоловік, що їхав поруч із Саїдом, почувачи до нього приятнь, шукав нагоди у розмові з ним зрозуміти вдачу і серце юнака. А той, навчений з дитинства шанувати старших [122] від себе людей, відповідав своєму сусіді так обачно, розумно й поштиво, що завдав йому великої втіхи. А оскільки юнак цілісінький день думав про одне й те саме, то й розмова якось непомітно зайшла про чарівне, таємниче царство фей, і, зрештою, Саїд просто спитав чоловіка, чи вірить він, ніби феї можуть посилати добрих або лихих духів, які то захищають людину від напасті, то шкодять їй.

Чоловік задумливо похитав головою і, погладивши рукою бороду, промовив:

- Не можна твердити, що то все брехні, бо всякі пригоди трапляються на світі. Але мушу сказати, що сам я ніколи не зустрічав ні духів-карликів, ні духів-велетнів і не бачив жодної феї.

І чоловік почав розповідати Саїдові одну за одною такі дивовижні історії, що в юнака зовсім у голові замакітрилось, отож він ні про що, крім подій у свій день народження, не міг думати. І зміна погоди, і солодкі пахощі гіацинтів та троянд були, на його думку, неабиякою ознакою того, що він перебуває під опікою могутньої і доброї феї, і ту дудочку подаровано йому не

для порожніх жартів, а для того, щоб він міг, потрапивши у велику біду, викликати її собі на допомогу. І знову Саїдові цілісіньку ніч верзлися замки, чарівні сопілки, і він сам ніби жив у справжньому царстві фей.

На жаль, уже на другий день Саїд переконався, які то нікчемні всі його мрії, що він їх снував і вдень і вночі.

Більшу частину дня караван ішов уперед доброю ходою. Саїд, опліч зі своїм старим приятелем, їхав трохи осторонь, і раптом далеко на обрії пустелі вони побачили якусь темну плямку. Що то була за плямка, ніхто до пуття не знав: одні казали - то купа піску, інші - хмарка, треті - що то, [123] мабуть, зустрічний караван. Тільки літній чоловік, який чимало подорожував пустелею, промовив рішучим голосом, що треба приготуватися, бо то не що інше, як розбійницька банда арабів. Негайно всі чоловіки взялися за зброю і, поставивши жінок та крам усередину, приготувалися зустріти розбійницький напад. Темна пляма поволі посувалася уздовж рівнини й нагадувала своїми обрисами ключ журавлів, коли вони летять у далекі країни. Вершники все швидше й швидше наближались, і тільки-но здійнялися списи в руках чоловіків, як уже вся банда бурею налетіла і на караван, і розпочався бій.

Мандрівники билися дуже завзято, та розбійників було чотириста чоловік; оточивши караван з усіх боків, вони багатьох повбивали стрілами, а тоді кинулися в списи. В цю страшну мить Саїд, що безстрашно бився з ворогами в перших лавах, згадав про свою дудочку. Швиденько витягнувши її з-за пояса, він приклав до губ, дмухнув і... сумно відвів од уст, бо не почув жодного звука.

Спалахнувши гнівом на таке дурисвітство, Саїд вистрілив в одного араба, що вирізнявся поміж іншими гарною одежею, і влучив йому просто в груди. Араб захитався й упав з коня.

- Аллах! Що ви нарobili, мій молодий друже! -

промовив злякано літній чоловік, що був тут поруч.-
Тепер ми загинули.

І це виявилось правдою. Тільки-но розбійники побачили, що з коня впав цей чоловік, як між ними зчинився пекельний гвалт, і вони з такою люттю напали на караван, що скоро й ті кілька вцілілих людей були перенівечені й побиті вщент. В одну мить Саїда оточило п'ять чи шість чоловік. Але він так добре орудував [124] кинджалом, що ніхто з ворогів не наважувався наблизитись до нього. Тоді якийсь з арабів вийняв стрілу і вже хотів її пустити, аж інший розбійник затримав його. Поки Саїд готувався відбити цей напад, другий араб накинув йому на шию аркан. І вже хоч як силкувався юнак розірвати мотузок, усе було марно: зашморг затягувався дужче й дужче, і Саїд був полонений.

Зрештою весь караван опинився в руках розбійників: одних було вбито, інших узято в полон. Араби в тій банді були з двох племен. Тому всіх бранців і здобич вони поділили між собою і розійшлись - одні на південь, а інші на схід сонця.

Поруч з Саїдом їхало, четверо озброєних вершників; вони часто поглядали на юнака лихим оком і засипали його прокльонами. Очевидно, той чоловік, якого вбив Саїд, був значною людиною, можливо, навіть принцом. Через те, що рабство й неволя здавалися Саїдові гіршими за смерть, він радів, що накликав на себе лють усього загону, і спокійно готувався до загибелі в їхньому таборі. Озброєна сторожа дуже за ним пильнувала, і як тільки Саїд озирався, йому погрожували списами. Та коли в одного з його охоронців заноровився кінь, юнак швидко озирнувся назад і вглядів, собі на радість, того літнього чоловіка, з яким вони подружили в дорозі і якого він уже вважав убитим.

Згодом вони побачили вдалині дерева й намети, а як наблизились, то їм назустріч посунув цілий натовп дітей

та жінок. Не встигли вони перемовитися кількома словами з розбійниками, як зчинився неймовірний галас і рев; усі люто поглядали на Саїда, погрожували йому кулаками й кляли останніми словами.

- Це той,- кричали вони,- що вбив нашого великого Альманзора, найзавзятішого з усіх [125] наших воїнів! Смерть йому! Ми самі повикидаємо його м'ясо на їжу шакалам!

У Саїда шпурляли дрюччям, камінням і всім, що траплялося під руку, і робили це так настирливо й запекло, що самі розбійники мусили заступатися за юнака:

- Геть, ви, невігласки! Гетьте, ви, баби! -напали на юрму розбійники.- Він убив Альманзора в бою і прийме смерть не з рук жінки, а від меча хоробрих.

Так вони пройшли між наметами до невеликого майданчика й там зупинилися. Бранців, поскручуваних по двоє, вишикували в ряд, здобич занесли в намет. Саїда зв'язали окремо й самого привели у велику палатку. Там сидів старий, гарно вдягнутий чоловік; його поважне обличчя й гордовитий вираз в очах показували, що він - ватажок цієї зграї. Люди, які привели до нього Саїда, ввійшли в намет і стали перед ним, сумно схиливши голови.

- Жіноче голосіння підказує мені, що сталося,- промовив цей величавий чоловік і, окинувши оком розбійників, додав: - А ваші обличчя підтверджують, що Альманзор загинув.

- Альманзор загинув,- відповіли розбійники,- однак, Селіме, володарю пустелі, ось перед тобою той, хто вбив Альманзора,- суди його. Якої смерті він вартий? Чи пробити його стрілами; чи прогнати вулицею між списами; чи, може, ти схочеш, щоб його повісили чи прив'язали до коней і роздерли на шматки?

- Хто ти такий? - насупившись, спитав Селім бранця, який хоч і знав, що його чекає смерть, але стояв перед

старим спокійний.

І відповідь його була коротка й чітка. [126]

- Що ж, ти мого сина вбив, як злодій? Ти напав на нього ззаду і пустив йому в спину стрілу чи простромив списом?

- Ні, пане! - заявив Саїд.- Я його вбив спереду, в чистім полі, в бою; саме тоді, як він нападав на наші лави, убивши на моїх очах вісім моїх товаришів.

- Чи він правду каже? - спитав Селім тих, що привели бранця.

- Правду. Він убив Альманзора у відкритому бою,- підтвердив Саїдові слова один із сторожі.

- Отже, він зробив так, як зробили б ми самі,- промовив Селім,- коли б нам так довелось. Він боровся й убив свого ворога, що хотів позбавити його волі й життя. І тому... зараз же розв'яжіть його!

Розбійники здивовано поглянули на старого і неохоче виконали його наказ.

- Як же це так! Виходить, що вбивця твого сина, бравого Альманзора, не вмере? - спитав один з сторожі, кинувши лихий погляд на Саїда.- Краще б ми його самі послали на той світ!

- Він залишиться живий,- промовив Селім,- я беру його в свій намет як мою частку з усієї справедливо взятої здобичі. Він буде моїм слугою.

Саїд не знав, як дякувати старому. Араби покинули палатку дуже невдоволені й сердито бурмотіли щось собі під ніс. Коли ж вони, вийшовши, розповіли жінкам та малим, що сказав старий Селім, усі, хто приготувався бачити смерть Саїда, зчинили страшенний лемент і гвалт, погрожуючи, що самі помстяться за смерть Альманзора на його вбивці, якщо рідний батько того не хоче зробити.

Всі інші бранці були поділені між членами цього племені: одних, багатших, збирались випустити за добрий викуп, інших одіслали пасти [127] череду, а ще

інших, що раніше коло них usługувало по десятеро рабів, поставили до найбруднішої роботи тут, у самім селі. Не так жилося Саїдові. Чи то старого вразив бравий, лицарський вигляд юнака, чи допомогли таємні чари тієї доброї феї, а тільки Саїд сподобався Селімові й жив у його наметі скоріше як син, а не як слуга. Але незрозуміла приязнь старого пана до Саїда викликала в інших слуг та рабів ворожнечу до нього. На кожному кроці він помічав ворожі погляди, а коли проходив селом, то звідусюди чув лайку й прокльони; іноді повз Саїда пролітали стріли, що, безперечно, призначалися для нього і не влучили, як думав юнак, лише завдяки таємній силі дудочки, котру він і досі ще носив на грудях. Саїд часто розповідав Селімові про такі замаху на його життя. Старий даремно силкувався викрити таємничих злочинців, бо всі у селі були ніби в змові проти добре прийнятого Селімом чужинця. Тому одного дня Селім так сказав Саїду:

- Я сподівався, що ти будеш мені замість сина, якому вкоротила віку твоя рука. Ні я, ні ти в тому не винні, що так сталось, але всі наші люди ненавидять тебе. Навряд чи я зможу захистити тебе надалі, та й чи допоможе тобі або мені, коли я покараю того, хто десь нищечком уб'є тебе? Тож як тільки мої люди, що оце виїхали по здобич, повернуться додому, я скажу, що твій батько прислав мені викуп, і відпущу тебе на волю, доручивши найвірнішим своїм воїнам провести тебе через пустелю.

- Чи можу я кому-небудь, крім тебе, довіритися,- зворушено спитав Саїд,- чи не вб'ють вони мене по дорозі?

- Вони дадуть мені клятву, а її ще ніхто з них не порушував,- відповів Селім дуже спокійно. [128]

Через кілька днів люди повернулися в село, і Селім додержав своєї обіцянки. Він подарував юнакові зброю, коня й одягу, вибрав п'ятьох бувалих арабів у провідники Саїду, взяв з них страшну клятву, що не

вб'ють юнака в дорозі, і з слізьми на очах відпустив його од себе.

Провідники не обзивались до Саїда ні словечком, заглибившись у свої чорні думки. Юнак бачив, як неохоче вони виконують доручену їм справу, й особливо зажурився, коли помітив, що двоє з провідників були в тій сутичці, де він убив Альманзора. Так минуло годин вісім, коли Саїд почув, як супутники його почали перешіптуватись, і помітив, що їхні обличчя ще більш спохмурніли. Він став прислухатися й почув, що вони гомонять між собою на такій мові, що її знають тільки в цьому племені й користуються тоді, коли треба обміркувати якусь таємну або небезпечну справу. Селім, сподіваючись залишити Саїда при собі назавжди, витратив не одну годину, щоб навчити юнака цієї мови. Але нічого веселого Саїд не почув.

- Ось те місце,- промовив один,- де ми напали на караван; тут загинув один з найзавзятіших і найсміливіших воїнів від руки якогось хлопчиська...

- Вітер розвіяв сліди його коняг- додав другий чоловік,- та я їх ніколи не забуду.

- І, на глум нам, той, що вкоротив йому віку, житиме собі на здоров'я і буде вільним... Чи не чувано, щоб рідний батько не схотів помститися за смерть свого єдиного сина? Мабуть, Селім на старість вижив з розуму.

- Проте коли батько таке попускає,- промовив четвертий,- обов'язок друзів помститися за смерть їхнього товариша. На цьому самому місці ми й повинні з ним поквитатись. [129] - Ми не можемо його вбивати,- втрутився п'ятий,- бо присяглися старому. Ми не можемо порушувати своєї клятви.

- Правда,- промовили всі,- ми присягли, і -вбивця дістане волю з рук своїх ворогів.

- Стривайте,- промовив перший, найсуворіший з них.- Старий Селім - розумний чоловік, але не такий уже розумний, як думають! Хіба ми присяглися довести

цього хлопця до певного місця? Ні, ми дали клятву, що не позбавимо його життя. І ми дотримаємо слова, подаруємо йому життя. Зате нашу помсту доведуть до кінця палюче проміння сонця і гострі зуби голодних шакалів. Отут, на цьому місці, ми зв'яжемо його й покинемо напризволяще.

Не встиг розбійник докінчити своєї думки, як Саїд кинувся з конем убік, добре пришпорив його й птахом полетів по рівнині. П'ятеро провідників -остовпіли й почали оточувати його справа і зліва. Вміючи їздити серед пісків пустелі значно краще, ніж Саїд, двоє з них дуже швидко обігнали втікача і перейняли його спереду; коли ж він повернув коня вбік - там його перестріли двоє інших, а позаду насідав п'ятий. Присяга не дозволяла їм убити Саїда, і так само, як і того разу, один з розбійників заарканив його, стяг з коня, і всі накинулись на бідолаху, немилосердно відлупцювали його, скрутили руки й ноги мотузками й покинули серед пустелі на розпеченому піску.

Саїд благав їх зглянутись на нього, обіцяв великий викуп, але ті зі сміхом скочили на коней і подалися геть. Кілька хвилин Саїд ще чув легкий тупіт, а потім усе вщухло. Юнак думав про свого батька, про його розпач, коли син не повернеться; думав про свою долю, що доведеться йому молодим умирати, бо Саїд був певний, що тут, на розпеченому, [130] мов жар, піску, він помре в страшних муках від голоду й спраги або його розірвуть на шматки шакали. Сонце тим часом піднімалося все вгору та вгору і безжально пекло йому чоло; з великим зусиллям Саїд перевернувся обличчям донизу, та це мало допомогло. Тільки й того, що з одежі випала його таємнича дудочка. Саїд довго вовтузився,- поки йому пощастило вхопити ту дудочку губами, і він подув у неї з останньої сили. Але й тепер, у цю страшну мить, подарунок феї не став йому в пригоді. Повний відчаю, Саїд схилив голову вниз, а палюче сонце не забарилось

одібрати в нього пам'ять. Ще трохи - і хлопець лежав непритомний.

Минуло багато часу, перш ніж прокинувся Саїд, почувши, як хтось доторкнувся до його плеча; юнак несамовито закричав, бо подумав, що то підкрався шакал, щоб розірвати свою здобич. Та його взяли за ноги, і це були не пазури дикого звіра, а руки людини, яка обережно поралась коло нього і розмовляла з двома чи трьома іншими.

- Він живий,- шепотіла людина,- але вважає нас за ворогів.

Згодом Саїд розплющив очі й побачив, що над ним схилився якийсь маленький, гладкий чоловічок з невеличкими оченятами і довгою бородою. Він привітно заговорив до Саїда, допоміг йому підвестись, подав їжу й питво й розповів, поки той підкріплявся, що він купець з Багдада на ймення Калум-Бек і торгує дорогими шаллями та тонкими покривалами для жінок. Він повертається з торгової подорожі й натрапив на нього, напівмертвого, покинутого тут серед пісків. Його розкішна одежа та блискуче коштовне каміння на кинджалі привернули увагу Калум-Бека, він ужив усіх заходів, щоб повернути юнакові життя, і тепер це, хвалити Бога, [131] вдалося. Саїд щиро дякував за порятунок, бо добре бачив, що коли б не нагодилися ці люди, він помер би жалюгідною смертю. Оскільки в нього не було за що їхати далі самому, а йти пішки через пустелю не було ніякого бажання, він щиро подякував за місце на верблюді, навантаженому купцевим крамом, і вирішив їхати в Багдад: може, там йому пощастить знайти товариство, що вирушатиме до Бальзори, і тоді він приєднається до нього.

Дорогою купець багато розповідав своєму новому знайомому про славного повелителя правовірних - Гаруна аль-Рашида. Він розказував про любов каліфа до справедливості, про його тонкий розум, про те, як він

просто й мудро розплутує найскладніші судові справи.

- Наш каліф, володар над усіма правовірними,- розповідав купець,- дивовижний чоловік. Коли ви думаєте, що він спить, як і всі звичайні люди, то ви дуже помиляєтесь: тільки вдосвіта подрімає дві-три години - та й усе! Я це добре знаю, бо Мессур, його перший камердинер,- мій двоюрідний брат. То дарма, що він, коли йдеться про таємниці каліфа, мовчить, мов могила, зате він залюбки приймає своїх родичів у себе і коли бачить, що чоловіка аж розпирає від цікавості, то на щонебудь і натякне. Замість того, щоб спати, як і всі люди, каліф шастає по вулицях Багдада, і рідко буває такий тиждень, щоб з ним не трапилась яка-небудь пригода. Та ви ж, мабуть, знаєте, хоч би і з тієї історії про горщик з маслинами, що то щира правда, як слово пророка. Він ніколи не виїздить, мов на параді, верхи в царському одязі, оточений почтом з сотнею смолоскипників; він би це міг зробити, якби хотів, але ж ні,- він одягається то [132] простим купцем, то капітаном корабля, то солдатом, то суддею і ходить скрізь, розглядаючи, чи все гаразд, чи все в належному порядку.

Отож і склалося так, що ніде в цілому світі не бувають люди такі чемні до кожного дурня, як у нас у Багдаді. Бо можна так легко зустрітися з каліфом, як і з задрипаним арабом з пустелі, а лози вистачить, щоб відлупцювати хоча б усіх жителів Багдада і його околиць.

Так розповідав купець, і Саїд, хоч як йому хотілося швидше побачити свого батька, радів, що їде в Багдад і погляне на славного каліфа Гаруна аль-Рашида.

Через десять днів вони прибули в Багдад. Саїд дивувався і захоплювався розкішшю цього міста, бо саме тоді воно було на вершині своєї слави. Купець запросив його до себе додому, і Саїд охоче пішов з ним. Тільки тепер, повештавшись між людьми, юнак уперше збагнув, що, крім повітря, води з річки Тигру та нічлігу на східцях

мечеті, тут нічого дарма людина не дістане.

На другий день після приїзду, коли Саїд одягся й причепурився, сподіваючись, що в розкішному військовому одязі він матиме чудовий вигляд і привабить до себе не одне людське око в Багдаді, у кімнату ввійшов купець. Він подивився на вродливого юнака, лукаво засміявся і, погладивши бороду, промовив:

- Усе це справді гарно, юний паничу! Але що ви робитимете далі? Ви, як мені здається, великий мрійник і зовсім не думаєте про завтрашній день. Чи у вас надто багато грошей, щоб жити так, як це личить вашому одягові?

- Вельмишановний пане Калум-Бек! - промовив Саїд, присоромлений і почервонілий.- Правда, грошей у мене немає, та я сподіваюся, що ви [133] мені дещо позичите, аби я міг повернутися додому. Мій батько, безперечно, все вам віддасть з подякою.

- Твій батько, хлопче? - перепитав купець, заходячись від реготу.- Мабуть, сонце висушило тобі мозок. Чи не думаєш ти, ніби я повірив усім твоїм брехням, що ти мені наплів у дорозі? Невже ж я повірив, що твій батько багата людина й живе в Бальзорі, а ти в нього єдиний син, і на тебе в дорозі напали араби, і ти жив у них в селі і так далі. Ще й тоді мене дратували твої безглузді брехні й нахабство. Я ж добре знаю, що всі багаті люди в Бальзорі - купці; з усіма ними мені доводилося торгувати, і коли б справді там був якийсь Бенезар, то я б про нього почув навіть тоді, коли б весь його достаток не перевищував шести тисяч червінців. Або ти брешеш, що з Бальзори, або твій батько такий голодранець, що його синові-приблуді я не позичу ламаного гроша. А та пригода в пустелі? Де чувано, щоб після того, як мудрий каліф Гарун аль-Рашид зробив цілком безпечним увесь торговий шлях через пустелю, там напали розбійники, знищили цілий караван, а людей захопили в полон. Та

про це всі говорили б, а тим часом за всю мою подорож і навіть тут, у Багдаді, де збирається народ з усього світу, ніхто про це нічогісінько не згадує. Це друга твоя брехня, безсоромний юначе!

Саїд, білий як стіна від гніву й досади, кілька разів поривався перепинити просторікування недоброго череваня, але той кричав дужче від нього і, наче млин крилами, махав руками.

- А третя твоя брехня, нахабо й пустомолоте, це історія про Селімів табір. Ім'я Селіма кожен добре знає, коли хоч раз йому доводилося бачити араба, і знаємо його ми, як найлютішого [134] й найжорстокішого розбійника, а ти плещеш таке, що купи не тримається! Та якби ти вбив його сина, то він би тебе тієї ж хвилини стер на порох; а ти знахабнів до такої міри, що верзеш неймовірне: ніби Селім сам обороняв тебе від свого племені, забрав до свого намету й відпустив без викупу, замість повісити на першій гілляці. Отак би зробив той Селім, що вішає подорожніх тільки заради того, аби побачити, яка в них буде пика, коли вони висітимуть! Ну й безглуздий з тебе брехун!

- Я повторюватиму одне,- промовив юнак,-те, що я казав, щира правда, присягаюся своєю душею і бородою пророка!

- Що? Ти присягаєшся своєю душею? - несамовито заверещав купець.- Своєю чорною, брехливою душею? Та хто ж тобі повірить? І ще бородою пророка! А в самого нема ніякої бороди! Хто ж тобі повірить?

- Правда, в мене нема свідків,- провадив далі Саїд,- та хіба не ви самі знайшли мене в пустелі зв'язаного й непритомного?

- То нічого не значить,- відповів купець,- ти був одягнутий як справжній розбійник, і дуже легко могло статися так, що ти наскочив на сильнішого від себе, і він, подужавши, зв'язав тебе.

- Хотів би я бачити, як зв'язав би мене один або й два

разом,- заперечив Саїд,- коли б не накинули мені на шию аркан! Ви з вашим базаром не дуже тямите в тому, що може зробити чоловік, коли він добре володіє зброєю. Та не в тому річ: ви мене врятували од неминучої смерті, і я вам за те щиро дякую. Що ж ви хочете тепер зі мною зробити? Якщо ви мені не допоможете, я змушений буду старцювати. Але я не простягну руку по милостиню до собі рівних: я піду до самого каліфа. [135]

- Овва! - промовив насмішкувато купець.-Прямо ні до кого іншого ви не хочете звертатись, а тільки до найславнішого каліфа? Це я називаю - старцювати по-благородному! Ай-ай-ай! А згадайте, любий паничу, що стежка до каліфа проходить повз мого брата Мессура і що досить мені закинути йому одне слово, як головний євнух каліфа вже пильнуватиме за вами, знаючи, який з вас майстер вигадувати нісенітниці. Та мені шкода твого молодого віку, Саїде! Ти ще можеш виправитися, з тебе ще будуть люди. Я хочу взяти тебе до своєї крамниці на базарі. Ти прослужиш цілий рік, а потім, як не захочеш більше залишатись, то я тобі виплачу до мідяка твій заробіток, і підеш куди тобі закортить: чи в Алепо, чи в Медину, чи в Стамбул, чи в Бальзору... хоч до невірних! Можеш поміркувати до обіду. Якщо ти згодний, то добре, а ні -я тобі полічу якнайшвидше, що ти повинен мені заплатити: я ж тебе годував і доглядав у дорозі, ти їхав на моєму верблюді. Ти заплатиш мені одягом і всім, що в тебе є, а тоді йди собі жебраком хоч до каліфа, хоч до муфтія, хоч на східці мечеті, хоч на базар - мені байдуже.

По цій мові злий чоловік покинув нещасливого юнака самого. Саїд з великою зневагою подивився йому вслід. Він увесь кипів, обурюючись віроломством цього чоловіка, що тільки для того й урятував його і в свою господу заманив, аби хлопець опинився в його пазурах. Він роздивився, чи не можна часом утекти, та де там:

вікна були заґратовані, а двері замкнені. Зрештою, обміркувавши справу з усіх боків, Саїд вирішив прийняти попервах службу в крамниці Калум-Бека. Іншого виходу в нього не було, бо коли б він і втік, то без грошей навряд чи добрався б до Бальзори. А собі Саїд надумав при першій же нагоді побачити самого каліфа й прохати в нього захисту. [136]

Другого дня Калум-Бек привів свого нового слугу до себе в крамницю. Він показав Саїдові всі шалі, покривала й інший крам, яким торгував, і розказав, у чому полягають його обов'язки. Треба було, щоб Саїд, одягнутий як прикажчик, а зовсім не як військовий, ставав на порозі крамниці і, взявши в одну руку шаль, а в другу - чудову чадру, вигукував їх ціни й закликав у крамницю чоловіків та жінок, що проходять мимо. Тепер Саїдові було цілком ясно, чого саме Калум-Бек втяг його в цю справу. Адже купець був невеличкий, дуже непоказний дідок, і коли стояв на порозі й закликав народ, то сусід або хто з перехожих іноді візьме та й охрестить його таким словом, що старому не до сміху; хлопці дразнили його, а жінки називали опудалом. Зовсім інша річ з Саїдом: усім було приємно дивитися на стрункого юнака, який з гідністю закликав покупців і гарно та люб'язно показував крам.

Коли Калум-Бек переконався, що відтоді, як Саїд став на порозі його крамниці, число його покупців збільшилося, він зробився приязнішим до юнака, став його краще годувати і заявив про свій намір якомога чепурніше одягати його. Та Саїд не дуже радів з такого піклування хазяїна і цілісінький день тільки й думав про те, як би повернутись додому, до батьківської оселі. v

Одного дня, коли у крамниці було куплено дуже багато і всі хлопці, що розносили пакунки по оселях, були розіслані хто куди, прийшла якась пані, швидко вибрала й купила, що їй треба, і попрохала негайно когось послати з її пакунком за окрему винагороду.

- Через півгодини я вам усе пришлю,- сказав їй Калум-Бек,- а до того часу вам доведеться почекати або взяти стороннього носія. [137]

- Ви - купець і радите, щоб ваші покупці наймали сторонніх людей для вашого краму? - промовила пані.- Такий парубійко скористається з метушні та й утече з моїм пакунком! А до кого ж мені тоді звертатись? Ні, пане купець, це ваш обов'язок; за базарним звичаєм, ви повинні доставити мій пакунок додому, і тільки од вас я того вимагатиму.

- Та почекайте тільки півгодини, люба пані,-благав купець, тремтячи з переляку,- всі мої хлопці розіслані...

- І що це за злиденна крамниця, в якій немає: жодного зайвого носія! - провадила своє сердита; пані.- Онде ж стоїть ледар! Ану, йди лишень| сюди, візьми оцей пакунок і неси за мною...

- Не можна, не можна! - репетував Калум-Бек.- Це ж моя вивіска, мій закликальник, мій магніт! Він не може і на крок вийти за поріг! ^

- Он як! - промовила стара пані й мовчки ткнула свій пакунок під руку Саїдові.- Поганий купець і поганий крам, якщо вони самі себе не покажуть, а потребують ще якогось лоботряса за вивіску. Марш, хлопче! Ти сьогодні заробиш на чай.

- Ну, то біжи вже, нехай їй грець! - промурмотів Калум-Бек до свого магніту.- Тільки гляди ж мені, не барися. Ця стара відьма, якщо я ще поговорю з нею, наробить мені гвалту на весь базар!

Саїд пішов за жінкою. Вона швидко йшла легкою ходою, що зовсім не пасувало до її вже немолодого віку. Нарешті жінка зупинилася перед гарним, розкішним будинком, постукала і, коли двері розчинилися, майнула вгору по мармурових сходах, поманивши пальцем Саїда за собою. Вони прийшли у великий зал, обставлений чудовими меблями й усілякими прикрасами, яких Саїдові ще ніколи не доводилося бачити. [138]

Там знеможена стара жінка сіла відпочити на подушку і, кивнувши юнакові, щоб поклав пакунок, простягла йому невеличку срібну монету й звеліла йти.

Він уже був на порозі, коли хтось дзвінким, приємним голосом гукнув: «Саїде!» Здивований, що його знають, він озирнувся. На подушці замість старої жінки сиділа дивна красуня, а навкруг неї товпились раби та служниці. Саїд, зацікавившись від подиву, склав навхрест руки на грудях і низенько вклонився.

- Повір, мій любий юначе,- озвалася до нього красуня,- мені дуже шкода, що лихо загнало тебе в Багдад. Та нічого не вдієш: це єдине місце, де ти зустрінеш свою долю, коли вже покинув батьківську оселю до двадцяти років. Ти зберіг свою дудочку?

- Так, так, вона при мені,- радісно відповів юнак, витягаючи золотий ланцюжок,- а ви, мабуть, та сама добра фея, що колись, у день мого народження, дала мені цей дарунок?

- Я була колись подругою твоєї матері,- сказала фея,- і тепер допомагатиму тобі, доки ти будеш порядною людиною. Ах! Який легковажний твій батько! Чому він не послухався моєї поради! Доведеться тобі зазнати ще багато лиха!

- Що ж робити, коли так судилося! - зауважив Саїд.- А тепер, дорога феє, накажіть сильному північно-східному вітру запрягтись у вашу надхмарну колісницю, посадіть мене в неї і за кілька хвилин одвезіть у Бальзору до батька. Там я терпляче чекатиму півроку, поки мені виповниться двадцять літ.

Фея осміхнулася.

- Ти добре розумієш, як треба з нами розмовляти, мій бідний Саїде,- відповіла вона.- Тільки [139] цього не можна зробити. Поки ти на чужині, я і не можу тобі допомагати чарами. Не можу навіть визволити тебе з лабет недоріки Калум-Бека, бо йому допомагає могутня, ворожа тобі фея.

- То виходить, я маю не тільки добру фею,- спитав Саїд,- а ще й лиху? Здається, я вже відчув на собі її вплив. Але ви можете допомогти мені доброю порадою. Як на вашу думку, чи не піти мені до каліфа й попрохати у нього захисту? Він дуже мудра людина й захистить мене від Калум-Бека.

- Так, це правда, Гарун дуже мудрий,- підтвердила фея,- але, на жаль, він тільки людина. Він довіряє своєму головному євнухові Мессуру, мов самому собі, і має на те підстави, бої добре випробував Мессура і не раз бачив його щирість. А Мессур, у свою чергу, вірить своєму хазяїнові Калум-Бекові, як самому собі, і це погано, бо Калум-Бек лиха людина, хоч і родич Мессура. Калум-Бек до того ж дуже лукавий: щойно повернувся в Багдад, як уже встиг наплести байок про тебе своєму двоюрідному братові, євнуху каліфа. Той і сам повірив та ще й каліфові розказав. Отже, коли ти прийдеш до палацу Гаруна тебе там погано зустрінуть. Та в тебе є інший шлях досягнути до нього, і вже визначено по зорях, що ти здобудеш його приятельство та милість.

- Найбільше мене засмучує те,- промовив, Саїд з жалем,- що я мушу й надалі залишатися прикажчиком у крамниці Калум-Бека. Але може, ви, вельмишановна феє, зробите мені таку; ласку. Я змалку навчений військового мистецтва, і для мене нема більшої втіхи, як військова; гра, де змагаються в метанні списа, стрільбі з лука та битві тупими шаблями. Тутешня знатна молодь влаштовує щотижня такі розваги. Але досягнути [140] туди може тільки вільна, гарно вдягнена людина, тобто нікого з базару туди не впускають. Чи не допомогли б ви мені діставати раз на тиждень коня, одягу та зброю й зробити так, щоб мене ніхто не впізнав...

- Оце бажання цілком гідне молодого благородного юнака,- промовила фея.- Батько твоєї матері був найхоробрішою людиною в Персії, і, очевидно, ти успадкував його бойовий дух. Запам'ятай цей будинок.

Щотижня ти знаходитимеш тут коня, двох вершників-зброєносців, гарну зброю й одягу, а також воду для умивання, яка так змінить твоє обличчя, що й рідний батько не впізнає! А тепер, Саїде, бувай здоровий! Будь обережний, мудрий і щирий. Через шість місяців твоя дудочка вже озветься, і вухо Зулійми прислухатиметься до неї.

Юнак з благоговінням та вдячністю попрощався зі своєю дивною заступницею, добре запам'ятав будинок та вулицю, де бачив фею, і пішов на базар.

Саїд повернувся якраз вчасно: треба було рятувати свого пана-господаря Калум-Бека. Біля крамниці тиснулись люди: хлопчачи витанцьовували перед Калум-Беком навприсядки й глумилися зі старого опудала, а дорослі, дивлячись на те, і собі реготали. А сам старий, розпалений гнівом, стояв перед своєю крамницею геть спантеличений, тримаючи в одній руці шаль, а в іншій покривало. Ця кумедна сцена була наслідком пригоди, що скоїлася після того, як пішов Саїд. Калум-Бек, щоб не гаяти часу, став замість свого вродливого прикажчика й почав закликати до себе покупців, але ніхто не хотів купувати у старого гидкого дідка. Тут нагодилися два чоловіки, що збиралися купити подарунки своїм жінкам. Вони вже двічі пройшли вздовж базару [141] туди й назад, очевидно, чогось шукаючи, і тепер, роздивляючись на всі боки, наближались до крамниці Калум-Бека.

Калум-Бек пас їх очима і став закликати:

- Сюди, сюди, панове! Чого ви шукаєте? Може, чудові шалі, гарні покривала?

- Добрий дідусю,- озвався один,- може, твій крам і справді гарний, та наші жінки дуже чудні: в нашому місті стало звичаєм купувати шалі тільки там, де торгує вродливий прикажчик Саїд. Ми вже блукаємо більш як півгодини, але ніяк не можемо його розшукати. Може, ти нам скажеш, де його можна знайти, то вже іншим

разом ми що-небудь і в тебе купимо.

- Слава Аллаху! - скрикнув Калум-Бек і приязно вишкірив зуби.- Сам пророк привів вас до тих дверей, що треба. Ви хочете купити чадру тільки у вродливого прикажчика? То заходьте сюди, це його крамниця.

Один з чоловіків посміявся з малої й непоказної постаті Калум-Бека і його запевнень, ніби він і є вродливий прикажчик; другому ж здалося, що Калум-Бек навмисне глузує з них, і щоб не залишитися в боргу, він добре вилаяв старого. Калум-Бек ледве з шкури не вискочив, він закликав у свідки своїх сусідів, що це саме його крамниця називається «крамницею з вродливим прикажчиком», та сусіди, які заздрили його успіхам у торгівлі, удавали, що їм нічого невідомо. Тоді обидва покупці серйозно взялися за старого брехуна, почали ганьбити Калум-Бека, і у них дійшло до бійки. Калум-Бек захищався не так кулаками, як вереском та лайкою, і на цей гвалт збігся народ; півміста знало Калум-Бека як надзвичайного скнару, і всі раділи, що старому випав добрий прочухан. Уже один з чоловіків [142] учепився Калум-Беку в бороду, як тут хтось ухопив нападника за руку і одним стусаном так брязнув об землю, що з голови в нього скотився тюрбан, а черевики одлетіли далеко вбік.

Люди, яким безперечно сподобалося б, коли б хто добре відлупцював Калум-Бека, почали нарікати на захисника, а товариш збитого з ніг обернувся, щоб глянути, хто ж одважився напасти на його приятеля; та коли він побачив перед собою високого, дужого юнака, з блискучими очима й рішучим обличчям, то не посмів його зачіпати. Калум-Беку, якому порятунок здався несподіваним чудом, вирячив очі на Саїда й крикнув:

- Ну, чого ж вам ще треба? Ось, панове, сам Саїд, вродливий прикажчик.

Люди довкола зареготали, бо знали, що Калум-Бек даремно терпів кривду; збитий з ніг чоловік підвівся,

присоромлений, і пошкутильгав з товаришем далі, так і не купивши ні шалі, ні чадри.

- О, ти зірка базарних слуг, корона торгівлі! - вигукнув Калум-Бек до Саїда, вводячи його до крамниці.- Оце я називаю прийти вчасно, влучити в саме око! Не простягнись він долі, так ніби зроду на ногах не стояв, я б... Уже б мені не треба було більше ходити до цирульника розчісувати й мастити бороду, коли б ти забарився хоч на дві хвилини. Чим же я тобі віддячу, Саїд є?

Рукою і серцем Саїда керувало почуття жалю до хазяїна, яке раптово охопило його; тепер, охоловши, він уже каюся, що врятував злу личину від доброго прочухана. Десяток волосин, вирваних з бороди Калум-Бека, думав Саїд, зробив би його днів на десять лагіднішим; проте Саїд вирішив скористатися з нагоди і попрохав у хазяїна, як милості, дозволу мати щотижня [143] один вечір вільний, щоб піти на прогулянку чи куди він захоче. Кал ум погодився, бо добре знав, що його підневільний слуга досить розумний і не втече без грошей і гарного одягу.

Скоро Саїд досяг того, чого прагнув. У найближчу середу, в день, коли молодь знатного багдадського панства збиралася на площі для військових вправ, Саїд сказав Калум-Бекові, що хоче цей вечір використати для себе; діставши дозвіл, він одразу ж пішов до того будинку, де жила фея, і постукав у двері, які негайно відчинилися.

Слуги, очевидно, були попереджені про його прихід, бо, нічого не питаючи, провели Саїда по східцях угору в гарно прибрану кімнату; там йому налили води, яка повинна була зробити обличчя юнака невпізнаним. Ополоснувши його, Саїд подивився в металеве дзеркало і сам себе не впізнав: він став дуже смаглявий, з гарною, як смола, чорною бородою і здавався років на десять старішим, ніж був насправді.

Потім Саїда повели в другу кімнату, де він знайшов вбрання, таке гарне та розкішне, що його не посоромився б одягнути сам каліф у той день, коли йому треба приймати парад своєї армії. Крім тюрбана з найтоншої тканини, з діамантовою пряжкою і довгим пером чаплі, та одягу з важкого червоного шовку, розмальованого срібними квіточками, Саїд знайшов ще срібний кільчастий панцир, так мистецьки зроблений, що він відповідав кожному руху тіла, і водночас такий міцний, що ані спис, ані шабляка не могли його пробити. Доповнював військове вбрання справжній дамаський кинджал в розкішно оздоблених піхвах і з такою рукояткою, що, на думку Саїда, коштовному камінню, яке її прикрашало, не [144] можна було скласти ціни. Коли він, перевдягтись і причепурившись, виходив уже за поріг, один слуга передав йому шовкову хустку і сказав, що її посилає господиня будинку; якщо він утре цією хусткою обличчя, то темно-смаглявий колір і чорна борода відразу зникнуть.

У дворі стояло трое баских коней. На найкращого сів Саїд, на двох інших - слуги, і всі весело поскакали до тієї площі, де мали бути військові змагання. Своєю розкішною зброєю і чудовим одягом Саїд вабив очі кожного, хто зустрічався дорогою, а коли опинився перед глядачами, усі здивовано зашепотіли. Тут зібралися найблискучіші, найсміливіші і найблагородніші юнаки; видно було навіть, як басували коні й поблискували списи братів самого каліфа. Коли Саїд виїхав на середину площі й виявилось, що його ніхто не знає, до нього наблизився син великого візира в супроводі кількох своїх товаришів і, шанобливо привітавши, запросив його взяти участь у грі й спитав, хто він такий і звідки родом. Саїд назвав себе Альманзором з Каїра, сказав, що він подорожує і, наслухавшись про завзятих благородних юнаків Багдада, вирішив скористатися з нагоди подивитися на

них і познайомитися з ними. Юнацтву сподобався Саїд-Альманзор і своїм поведженням, і лицарським виглядом. Йому дозволили взяти списа й вибрати, на чиєму боці він виступатиме, бо все товариство розділилось на дві групи, щоб поодинці і гуртами поборотися один з одним. Вже сама зовнішність Саїда привертала увагу до нього, але тим більше всі здивувалися, коли побачили його надзвичайну вправність і спритність у військовій боротьбі. Його кінь літав швидше від птаха, а шабля, мов блискавка, шугала й

наздоганяла супротивників. Він так далеко й влучно кидав свого списа в призначене місце, що і здавалося, то була стріла, пущена з найтугішого лука. Саїд легко подолав найзавзятіших лицарів з ворожої групи, і коли гра скінчилася, то всі одностайно визнали його переможцем, а один з братів каліфа та син великого візира, що не мали сутички з Саїдом, бо обидва належали до однієї з - ним групи, попросили його позмагатися з ними, і Алі, брата каліфа, Саїд подужав, а син великого І візира так завзято відбивав напади, що вони після довгої боротьби погодились на тому, що закінчать її наступного разу.)

На другий день після змагань у цілому Багдаді всі тільки й говорили що про вродливого й хороброго чужинця; всі, хто його бачив, а особливо ті, кого він перемиг, були зачаровані його лицарським поведженням, і навіть у крамниці. Калум-Бека перед самим Саїдом заходила мова про славного Альманзора; усі шкодували, що ніхто не знає, де живе цей бравий лицар. Наступного тижня Саїд знайшов у будинку феї ще кращий одяг і ще багатше спорядження. Цього разу на площі зібралася половина Багдада, навіть каліф дивився зі свого балкона й теж дивувався чужинцеві Альманзору, а після закінчення змагань повісив на шию Саїдові велику медаль на золотому ланцюжку, як ознаку свого задоволення його лицарською відвагою. Ця друга, ще

блискучіша перемога Саїда викликала великі заздрощі серед багдадського юнацтва. «Якийсь чужинець,- казали вони,- прибуває в Багдад, щоб одібрати у нас славу, честь і перемогу! А потім в інших містах нахвалятиметься, що між цвітом багдадського юнацтва не знайшлося нікого, хто б міг з ним зрівнятися!» Так [146] вони поговорили між собою і вирішили на найближчому змаганні немовби випадково напасти на нього вп'ятьох або й ушістьох.

Гостре око Саїда помітило ці ознаки неприязні; він бачив, як юнаки сходилися по закутках і перешіптувались між собою, поглядаючи на нього лихим оком; він відчував, що, крім каліфового брата та сина великого візира, йому ніхто тут не симпатизує, та навіть і вони своїми розпитуваннями,- де його можна знайти, які у нього тут справи, чи йому в Багдаді до вподоби,- неабияк докучали йому.

За дивним збігом обставин, з усіх молодих людей, що люто поглядали на Саїда-Альманзора, найворожіше ставився до нього той чоловік, якого Саїд недавно збив з ніг у крамниці Калум-Бека, коли той хотів учепитися в бороду купця. Цей чоловік дуже пильно й заздрісно придивлявся до обличчя Саїда; хоча Саїд кілька разів переміг його, але це не було достатньою причиною для такого запеклого ворогування, і Саїд уже боявся, чи не впізнав він у ньому по зросту або голосу Калум-Бекового прикажчика: від глуму й помсти цих людей нікуди було б дітись. Однак напад, на який наважилися заздрі вороги, несподівано був відбитий - і завдяки передбачливості та завзяттю самого Саїда, і завдяки дружбі, яку відчували до нього брат каліфа та син великого візира. Як тільки ці двоє побачили, що не менше шести чоловік оточили Альманзора і хочуть стягти його з коня додолу або хоч обеззброїти, вони зараз же кинулися туди, розштовхали весь натовп і навіть пригрозили, що виженуть зі змагань тих, хто

здатний на таку зраду.

Більше чотирьох місяців Саїд дивував увесь Багдад своїм завзяттям. Одного вечора, повертаючись [147] додому, він почув чийсь голоси, що здались йому ніби знайомими. Поперед нього йшли чотири чоловіки і про щось радились. Коли Саїд нищечком наблизився до них і почав прислухатися, то почув, що вони розмовляють між собою мовою Селімового племені з пустелі, і здогадався, що вони вирішили пограбувати когось. Першим його наміром було дати ходу від цієї компанії, але потім він зміркував, що, може, йому пощастить перепинити яке лихе діло, і він наблизився до них, щоб підслухати їхню розмову.

- Той, що стояв коло воріт, сказав прямо: перша вулиця праворуч від базару,- говорив один з них.- Там він пройдётиме сьогодні вночі з великим візиром.

- Добре,- озвався другий,- великого візира я не боюся - він старий, і з нього такий собі лицар, інша справа каліф: він чудово володіє шаблею, та й не повірю, що за ним слідом не йде десять або дванадцять охоронців.

- Ані душі! - встряв у розмову третій.- Усі, хто його бачив і впізнавав уночі, кажуть, що він ходить тільки з візиром або з головним євнухом. Цієї ночі він буде наш. Тільки глядіть! Щоб і пальцем не торкнули його.

- Мені здається, що найкраще,- знову почав перший,- заарканити його за шию. Вбивати не будемо, бо за труп у викуп нам дадуть або мідяки, або й зовсім нічого.

- Отже, за годину перед північчю! - промовили всі разом і розійшлись у різні боки.

Саїд неабияк перелякався, почувши про цей напад. Спершу він хотів негайно бігти до палацу й попередити каліфа про небезпеку. Та коли юнак минув уже кілька вулиць, йому згадалися слова феї про те, якої поганої думки [148] каліф про нього: безперечно, там тільки поглузують з його звістки або вважатимуть це за хитрий спосіб підлеститись до самого багдадського володаря,

тоді він сповільнив ходу і вирішив за краще покластися на свій меч і власними руками врятувати каліфа з пазурів розбійницької банди.

Саїд не пішов додому, до Калум-Бека, а сів на східцях мечеті й чекав, коли зовсім смеркне. Як настала ніч, він пішов базаром до тієї вулиці, про яку говорили розбійники, й заховався за виступом якогось будинку. Там він просидів мало не годину, коли раптом почув, що двоє чоловіків повагом ідуть уздовж вулиці; спочатку він думав, що то каліф зі своїм великим візиром, та ось один заплескав у долоні, й до них зараз же тихенько підбігли з базару ще двоє. Вони пошепотілись, а потім розділилися: троє заховались поблизу Саїда, а четвертий почав ходити туди й сюди вулицею. Ніч була дуже темна й тиха, і Саїдові треба було покладатися на свій тонкий слух.

Минуло ще півгодини, коли почулось, як хтось іде до базару. Розбійник теж почув ту ходу й прослизнув повз Саїда в напрямку базару. Хода наближалась; уже можна було бачити кілька темних постатей. Тоді розбійник заплескав у долоні, і всі троє вискочили зі сховища й побігли вперед. Очевидно, в тих, на кого нападали розбійники, була при собі зброя, бо почувся брязкіт шабель. Саїд витяг свій дамаський кинджал і з криком: «Смерть ворогам великого Гаруна-аль-Рашида!» - кинувсь на підмогу. Першим ударом він одразу поклав одного й напав на тих двох, що замірялись обеззброїти чоловіка, на шию якого вже накинута аркан. Саїд блискавично змахнув кинджалом, щоб перерубати мотузку, і при цьому так ударив розбійника по руці, [149] що одітнув її разом з мотузкою. Розбійник із страшним криком повалився на землю. Тим часом чоловік, на якого було накинута аркан, відчувши себе вільним, витяг свого кинджала й устроїв його збоку в груди третьому розбійникові. Як побачив це останній розбійник, то покинув свою шаблю й щодуху кинувся

навтьоки. Саїду не довелося довго чекати, щоб дізнатися, кого він врятував: вищий із подорожніх підійшов до нього й промовив:

- Обидві пригоди однаково дивні - і намір вбити мене чи полонити, і несподівана допомога та порятунок. Як ти знав, хто я такий? Чи ти знав про намір цих людей напасти на мене?

- Повелителю правовірних! - відповів Саїд.- Я не сумніваюся, що це ви; вчора смерком я йшов вулицею Ель-Малек позаду кількох чоловіків, що розмовляли чужою мовою, яку я колись мав нагоду вивчати. Вони домовлялись про те, щоб вас полонити, а шановного візира вбити. Оскільки було вже пізно вас попереджати, я надумав заховатися там, де вони вас підстерігатимуть, і при потребі прийти вам на допомогу.

- Дякую тобі,- промовив Гарун-аль-Рашид,-я думаю, що тут нам нічого залишатися. Візьми оцей перстень і приходь завтра з ним до мого палацу. Там ми з тобою докладно поговоримо про все і вирішимо, чим найкраще тебе нагородити. Ходімо, пане візире, не слід тут зоставатися - вони можуть повернутись.

Сказавши ці слова, каліф надів юнакові на палець свій перстень і взяв великого візира за руку, щоб іти далі; але той попрохав зачекати і, повернувшись до здивованого Саїда, простяг йому великий гаманець з грішми. [150] - Юначе,- промовив візир,- візьми цей гаманець, бо мій ласкавий пан каліф може тебе зробити ким завгодно, навіть моїм заступником, і я вважаю за краще зробити це сьогодні, ніж завтра. Та не думай, що я відкупляюсь від подяки: як тільки тобі що треба буде, приходь просто до мене, і я зроблю, що в моїй силі.

Сп'янілий від щастя, Саїд пішов швиденько додому. Калум-Бек зустрів його дуже неприязно; спочатку він сердився, чому так довго немає Саїда, а далі занепокоївся, чи не втратив він чудової вивіски для своєї крамниці. Калум-Бек зустрів його лайкою, і галасував, і

казився, мов божевільний. Саїд, зазирнувши одним оком у гаманець і побачивши, що там повно золотих, зміркував, що з такими грішми він міг би повернутися додому і без милості каліфа, яка, безперечно, не буде меншою, ніж дяка його візира,- тому коротко й виразно заявив Калум-Бекові, що більше не залишиться у нього ані єдиної години. Спочатку Калум-Бек дуже перелякався, а потім став в'їдливо посміхатись і сказав:

- Ах ти голодранцю, пройдисвіте, нікчемний лежню! Та куди ти подінешся, коли я перестану про тебе дбати? Хто тебе нагодує, хто прихистить тебе на ніч?

- А ви цим не журіться, пане Калум-Бек,-відповів уперто Саїд,- залишайтеся собі на здоров'я, а мене більше ви не побачите!

З цими словами Саїд пішов геть, а Калум-Бек, отетерівши, дивився йому вслід. Але ранком, добре обміркувавши цю подію, Калум-Бек погнав своїх посильних розшукати, куди подівся втікач. Довго вони даремно шукали, а потім один з них повернувся і сказав, що бачив, як Саїд вийшов з мечеті і попрямував до караван-сараю. [151]

Тільки тепер його зовсім не впізнати: одягнутий у гарну одягу, за поясом кинджал і шабля, а на голові розкішний тюрбан.

Почувши про це, Калум-Бек вибухнув прокляттям і закричав: «Це він мене обікрав і справив собі одяг! Обдурив мене!» Він мерщій побіг до варти, а оскільки там знали, що Калум-Бек - родич Мессура, головного євнуха, то дуже швидко дали купцеві кількох вартових для арешту колишнього прикажчика. Саїд сидів перед караван-сараєм і спокійно домовлявся з одним купцем про подорож до Бальзори - свого рідного міста. Зненацька на нього накинулось кілька чоловік і, незважаючи на опір, скрутили йому руки за спиною. На його запитання, навіщо чиниться таке насильство, відповіли, що за рішенням варти та його законного

хазяїна Калум-Бека. Тут нагодився і сам малий негідник. Він, як хотів, глумився над Саїдом, а потім повивертав йому кишені й з вигуком вдоволення витяг звідти, на превеликий подив усіх присутніх, чималий гаманець з золотими.

- Дивіться, люди добрі! Все це він поступово накрав у мене, негідник! - репетував Калум-Бек.

І люди з огидою дивились на арештованого й говорили:

- Чи бач, такий молодий, такий гарний, а вже таке ледащо! Тягніть його до суду, до суду його! Нехай дадуть йому доброго хльосту!

Вартові потягли Саїда, а величезна процесія людей всіх станів приєдналась до них по дорозі, і всі вигукували:

- Дивіться, люди добрі! Ось вам вродливий прикажчик з базару; він обікрав хазяїна й хотів дременути з чужим добром! Аж двісті золотих украв!.. [152]

Суддя зустрів Саїда дуже суворо. Саїд хотів захищатись, але той не дав йому й рота розкрити, а слухав лише купця. Він показав Калум-Бекові гаманець і спитав, чи ті гроші вкрадені у нього, чи ні. Калум-Бек присягнув, що в нього. Хоча брехлива присяга допомогла йому присвоїти гроші, але вродливого прикажчика, що був йому дорожчий від тисячі золотих, купцю не повернули, бо суддя промовив:

- Іменем закону, встановленого тільки недавно нашим всемогутнім паном каліфом, кожна крадіжка з базару більш як на сто золотих карається довічним засланням на дикі острови. Цей злодій попався дуже до речі: він якраз двадцятий до компанії таких, як сам, умільців; завтра їх посадимо на корабель і вивеземо в море.

Саїд впав у відчай. Він благав суддю вислухати його, дозволити йому хоч одним словом перемовитися з каліфом, але той був непохитний. Калум-Бек, що вже каявся в своїй присязі, так само прохав суддю змилюватись, однак той суворо відрізав:

- Чоловіче, ти маєш своє золото й будь тим задоволений.

Іди собі додому й мовчи, бо за кожне суперечливе слово я оштрафую тебе на десять золотих.

Спантеличений Калум-Бек замовк, а суддя дав знак, і бідолашного Саїда вивели з суду.

Його кинули в темну й вогку в'язницю; дев'ятнадцять сіромах, що вже валялися там на соломі, зустріли свого нового товариша по недолі скаженим реготом і прокльонами на адресу судді та каліфа. Та хоч яким страшним ввижалось йому майбутнє, хоч якою страшною була думка про вигнання на безлюдний острів, а Саїд утішався [153] тим, що на другий день їх визволять з цієї тюрми. Але він жорстоко помилявся, коли думав, що на кораблі їй буде краще, ніж тут. Усі двадцять злочинців, кинуті на самісіньке дно корабля, в такий тісний закуток, що не можна було стояти не зігнувшись, товклись і бились між собою за краще місце. Саїд ридав гіркими сльозами, коли корабель знявся з якоря і повіз його геть від батьківщини. Арештантам щодня давали невеликий шматок хліба, трохи фруктів та ложку прісної води; у трюмі було так темно, що треба було раз у раз світити каганчик перед тим, як починати їсти. В цій плавучій тюрмі було таке затхле повітря, що майже кожні два-три дні хто-небудь умирав, і Саїд врятувався тільки тим, що був молодий і мав залізне здоров'я.

Вже два тижні вони були в дорозі. На п'ятнадцятий день здійнялися страшні хвилі, і на кораблі зчинилася незвичайна метушня та біганина. Саїд здогадався, що починається буря; це його влаштовувало, бо він сподівався умерти.

Корабель страшенно кидало з боку на бік, і, зрештою, він увесь затріщав і міцно сів на підводну скелю. З палуби долинав гвалт і галас, змішаний з виттям бурі. Потім усе стихло, але один з арештантів помітив, що в корабель рине вода. Вони почали стукати в люк, що був угорі, над ними, та ніхто не відповів. Коли ж вода

ринула сильніше, тоді спільними зусиллями арештанти натисли на люк і виламали його.

Вони вибігли по драбині на палубу, але там не знайшли ні душі. Весь екіпаж поплив шукати рятунок на човнах. Більша частина каторжників була у відчаї, бо буря дедалі дужчала, а корабель тріщав і поволі тонув. Ще кілька годин [154] вони посиділи на палубі, потім знову налетів вітер, корабель зірвало з підводної скелі, на якій він застряг, і розбило, на тріски.

Саїд учепився за щоглу й тримався з усієї сили. Хвиля кидала його на всі боки, а він не випускав дерева з рук, гріб ногами і таким чином тримався на поверхні. Так він проплавав серед смертельної небезпеки, може, з півгодини і раптом помітив, що з одежі, як і колись, вислизнула його дудочка на золотому ланцюжку, й вирішив ще раз спробувати, чи не подасть вона голосу. Вхопившись однією рукою за щоглу, другою Саїд підніс дудочку до уст, подув - і пролунав дзвінкий чистий звук, буря враз ущухла, хвилі згладилися, немовби море полили олією. Саїду стало легше дихати, і він почав оглядатись, чи не видно де землі, і раптом відчув, що колода, котра зненацька опинилася під ним, якось дивно заворушилась і посунулась; він глянув на неї і з острахом побачив, що сидить не на колоді, а їде верхи на величезному дельфіні. Коли, трохи згодом опам'ятавшись, Саїд побачив, що дельфін хоч і дуже швидко, але спокійно й рівно пливе вперед, він приписав свій дивний порятунок чудесній дудочці і добрій феї і щиро подякував їй, звертаючись просто до неба.

Стрілою летів дивовижний кінь Саїда по морській хвилі, і перед тим, як почало смеркатись, він побачив берег і впізнав широку річку, куди дельфін одразу ж завернув. Проти течії дельфін плив слабше, і Саїд, щоб не померти від голоду та спраги, надумав попоїсти. Пригадавши собі, як роблять в такому разі в стародавніх чарівних

казках, він витяг дудочку, подув у неї і побажав у думці, щоб йому був добрий обід. Зараз же риба спинилась, а з води виринув стіл, такий сухий, [155] тим, що на другий день їх визволять з цієї тюрми. Але він жорстоко помилявся, коли думав, що на кораблі їм буде краще, ніж тут. Усі двадцять злочинців, кинуті на самісіньке дно корабля, в такий тісний закуток, що не можна було стояти не зігнувшись, товклись і бились між собою за краще місце.

Саїд ридав гіркими сльозами, коли корабель знявся з якоря і повіз його геть від батьківщини. Арештантам щодня давали невеликий шматок хліба, трохи фруктів та ложку прісної води; у трюмі було так темно, що треба було раз у раз світити каганчик перед тим, як починати їсти. В цій плавучій тюрмі було таке затхле повітря, що майже кожні два-три дні хто-небудь умирав, і Саїд врятувався тільки тим, що був молодий і мав залізне здоров'я.

Вже два тижні вони були в дорозі. На п'ятнадцятий день здійнялися страшні хвилі, і на кораблі зчинилася незвичайна метушня та біганина. Саїд здогадався, що починається буря; це його влаштовувало, бо він сподівався умерти.

Корабель страшенно кидало з боку на бік, і, зрештою, він увесь затріщав і міцно сів на підводну скелю. З палуби долинав гвалт і галас, змішаний з виттям бурі. Потім усе стихло, але один з арештантів помітив, що в корабель рине вода. Вони почали стукати в люк, що був угорі, над ними, та ніхто не відповів. Коли ж вода ринула сильніше, тоді спільними зусиллями арештанти натисли на люк і виламали його.

Вони вибігли по драбині на палубу, але там не знайшли ні душі. Весь екіпаж поплив шукати рятунку на човнах. Більша частина каторжників була у відчаї, бо буря дедалі дужчала, а корабель тріщав і поволі тонув. Ще кілька годин [154] вони посиділи на палубі, потім знову

налетів вітер, корабель зірвало з підводної скелі, на якій він застряг, і розбило, наг тріски.

Саїд учепився за щоглу й- тримався з усієї сили. Хвиля кидала його на всі боки, а він не випускав дерева з рук, гріб ногами і таким чином тримався на поверхні. Так він проплавав серед смертельної небезпеки, може, з півгодини і раптом помітив, що з одежі, як і колись, вислизнула його дудочка на золотому ланцюжку, й вирішив ще раз спробувати, чи не подасть вона голосу. Вхопившись однією рукою за щоглу, другою Саїд підніс дудочку до уст, подув - і пролунав дзвінкий чистий звук, буря враз ущухла, хвилі згладилися, немовби море полили олією. Саїду стало легше дихати, і він почав оглядатись, чи не видно де землі, і раптом відчув, що колода, котра зненацька опинилася під ним, якось дивно заворушилась і посунулась; він глянув на неї і з острахом побачив, що сидить не на колоді, а їде верхи на величезному дельфіні. Коли, трохи згодом опам'ятавшись, Саїд побачив, що дельфін хоч і дуже швидко, але спокійно й рівно пливе вперед, він приписав свій дивний порятунок чудесній дудочці і добрій феї і щиро подякував їй, звертаючись просто до неба.

Стрілою летів дивовижний кінь Саїда по морській хвилі, і перед тим, як почало смеркатись, він побачив берег і впізнав широку річку, куди дельфін одразу ж завернув. Проти течії дельфін плив слабше, і Саїд, щоб не померти від голоду та спраги, надумав попоїсти. Пригадавши собі, як роблять в такому разі в стародавніх чарівних казках, він витяг дудочку, подув у неї і побажав у думці, щоб йому був добрий обід. Зараз же риба спинилась, а з води виринув стіл, такий сухий, [155] мовби він тиждень стояв на сонці, і багато заставлений різними смачними стравами. Саїд жадібно накинувся на них, бо дуже зголоднів на злиденному арештантському пайку; попоївши досхочу, він подякував, а стіл зараз же пірнув

у воду. Тоді Саїд штовхнув дельфіна, і той негайно рушив далі річкою, яка впадала в море.

Сонце вже сідало, коли в туманній імлі Саїд побачив велике місто, мінарети якого нагадували мінарети Багдада. Думка про Багдад не надто тішила юнака, проте його довір'я до доброї феї було дуже велике, і він не сумнівався, що більше не потрапить у пазурі безсоромного Калум-Бека. Приблизно за милю від міста, на березі річки, Саїд побачив розкішний палац; на превеликий подив, риба пливла в тому напрямку.

На даху палацу видно було багато гарно вдягнутих чоловіків, а на березі Саїд побачив цілий гурт слуг. Усі вони дивилися на нього й від здивування плескали в долоні. Дельфін спинився біля мармурових східців, що йшли від річки до будинку, і ледве Саїд встиг ступнути на них ногою, як риба зникла без сліду. В ту ж мить до нього збігли вниз по східцях кілька слуг й попрохали від імені свого пана завітати до нього й запропонували переїняти одяг на сухий. Він швидко перевдягся в сухе та гарне вбрання і пішов слідом за слугами на дах, де побачив трьох чоловіків. Найвищий і найпоказніший з усіх люб'язно привітав його.

- Хто ти такий, дивний чужинцю,- спитав він Саїда,- що так правиш рибою, як добрий вершник своїм скакуном? Ти, може, чарівник чи така сама звичайна людина, як і всі ми?

- Пане,- відповів Саїд,- останнім часом мені дуже не щастило, і коли ваша ласка послухати, то я розкажу вам свої пригоди. [156] І він почав розповідати цим трьом чоловікам свою історію, починаючи від того моменту, як покинув батьківську оселю, й до останнього - коли стався дивний його порятунок. Вони часто перебивали його, висловлюючи велике здивування і зачудування. Коли ж він закінчив, хазяїн, той, що так приязно зустрів його, промовив:

- Я вірю твоїм словам, Саїде! Але ти оповідав нам, що на

змаганнях виграв медаль на золотому ланцюжку, а каліф подарував тобі перстень. Чи не міг би ти їх показати?

- Тут, на моєму серці, я зберігаю ці обидві речі,- промовив юнак.- Ці дарунки я втрачу хіба разом зі своїм життям, бо вважаю, що зробив славний і прекрасний вчинок, урятувавши великого каліфа з рук убивць.

За цими словами він витяг ланцюжок та перстень і передав їх господареві.

- Присягаюся бородою пророка, це він, мій перстень! - скрикнув високий гарний чоловік.- Великий візире, обнімімо його, бо це наш визволитель!

Саїдові здалося, що йому сниться, коли обидва чоловіки стали його обнімати. Він кинувся в ноги високому й промовив:

- Даруйте мені, володарю правовірних, що я так з вами говорив, адже ви не хто інший, як Гарун аль-Рашид, великий каліф Багдада.

- Так, це я, твій друг! - відповів Гарун.- І віднині твої сумні пригоди скінчаться. їдьмо зі мною в Багдад, залишайся при мені в числі найближчих друзів, будь одним з моїх найвірніших порадників, бо ти справді тієї ночі довів, що Гарун аль-Рашид тобі не байдужий. Не кожний з моїх найвірніших друзів зважився б на такий вчинок!

Саїд подякував каліфові; він присягнув навіки залишитися при ньому, тільки нехай йому [157] дозволять відвідати батька, який, мабуть, дуже журиться за сином. Каліф визнав це прохання слухним і справедливим. Незабаром вони посідали верхи на коней і ще до заходу сонця прибули в Багдад. Каліф виділив Саїдові при своєму палаці кілька чудових, гарно прибраних кімнат і, крім того, обіцяв збудувати йому власний будинок.

При першій звістці про цю подію прибули Саїдові побратими по зброї - брат каліфа та син великого

візира,- вони обнімали його, як чоловіка, що врятував таких дорогих країні людей, і прохали бути їхнім близьким другом. Та як же ж вони здивувалися, коли Саїд їм відповів:

- Я вже давно ваш друг,- і показав той золотий ланцюг, що здобув собі на змаганні, нагадавши їм то те, то інше з минулого.

Вони бачили його раніше смаглявим і з довгою бородою; коли ж Саїд розказав, як і чого він мусив критися від усіх, і коли попросив принести гнучку зброю для вправ і, фехтуючи з суперниками, наочно довів, що він і є Альманзор Хоробрий, вони з радістю обняли його вдруге, пишаючись, що мають такого друга.

Наступного дня, коли Саїд разом з великим візиром сиділи у Гаруна аль-Рашида, ввійшов Мессур, головний євнух, і сказав:

- Володарю правовірних, чи не можу я попрохати вашої ласки?

- Я хочу спочатку вислухати тебе,- відповів Гарун аль-Рашид.

- Там на дворі стоїть мій кривий, любий мені двоюрідний брат, Калум-Бек, відомий багдадський купець,- промовив Мессур.- У нього незвичайна справа з одним паном з Бальзори. Син того пана служив у Калум-Бека, потім [158] прокрався і втік невідомо куди. Тепер батько хоче, щоб брат повернув йому сина, а де той візьме, коли його немає. То від бажає і просить ласки, чи не могли б ви пане-господарю, маючи велику прозорливість і мудрість, уладнати між ним і тим бальзорським паном цю сумну справу.

- Добре, я їх розсуджу,- мовив каліф.- Нехай через півгодини твій брат і його супротивник прийдуть до судової зали.

Коли Мессур, подякувавши каліфові, вийшов з покою, Гаруїг аль-Рашид промовив:

- Це не хто інший, як твій батько, Саїде. Через те, що

мені пощастило довідатися про все в цій справі, я судитиму їх так мудро, як цар Соломон. Ти, Саїде, заховайся за балдахіном мого трону і будь там, поки я тебе гукну; а ти, великий візире, звели негайно покликати дурного й квапливого суддю -. він буде потрібний мені при допиті.

Обидва зробили так, як їм було наказано. Серце Саїдове закалатало в грудях, коли побачив, як у судову залу тремтячою ходою, блідий та змучений, увійшов батько, і він помітив, з якою самовдоволеною і єхидною посмішкою перешіптувався Калум-Бек зі своїм братом - головним євнухом. Ця посмішка так розлютила Саїда, що він охоче вихопився б із-за балдахіна й добряче відлупцював би купця, бо найбільших страждань і поневірянь він зазнав через цього лихого чоловіка.

В залі зібралось багато народу: всі хотіли послухати, як судитиме каліф. Як тільки каліф сів на своєму троні, великий візир звелів, щоб у залі було тихо, а потім спитав, хто шукає правосуддя у його господаря. [159] Тоді наперед виступив Калум-Бек і нахабно заявив таке: - Кілька днів тому я стояв на порозі своєї крамниці на базарі і побачив, що повз крамницю прямує оповісник і тримає в руці мішок грошей; поруч нього йде оцей чоловік. Чую, оповісник кричить: «Мішок грошей тому, хто дасть мені яку-небудь звістку про Саїда з Бальзори!» Цей Саїд був моїм слугою, і я крикнув: «Сюди, друже, я зароблю ці гроші!» Тоді цей чоловік, що тепер такий ворожий до мене, підійшов і так люб'язно спитав мене, що ж саме я знаю. Я відповів йому: «Чи ви часом не Бенезар, його батько?» - а як він те радісно підтвердив, я йому все й розказав, як я зустрів у пустелі юнака, врятував його, доглянув і привіз до Багдада. Чоловік від щирого серця зараз же подарував мені гроші. Та почули б ви, що каже цей божевільний далі. Коли я почав розповідати, як його син служив у мене, як зробив лихий вчинок, тобто прокрався, і потім зник невідомо

куди, він не повірив цьому і ось уже кілька днів гризеться зі мною, вимагає, щоб я повернув йому назад сина і гроші, а я не можу віддати ні того, ні іншого, бо гроші я заробив за звістку, яку я йому дав, а його безпутного хлопця не можу висмоктати з пальця.

Потім говорив Бенезар. Він розповів про сина, який той чемний і благородний хлопець, і заявив, що його син ніколи не піде на таке погане діло, щоб украсти чуже. Він вимагав, щоб каліф рішуче розібрав усю цю справу.

- Я сподіваюся,- промовив Гарун до Калум-Бека,- що ти, як велить тобі обов'язок, заявив про крадіжку до варті?

- Ну, звичайно! - скрикнув той, посміхаючись.- Я його навіть привів до судді. [160]

- Гукніть сюди суддю! - звелів каліф. Усім на диво, суддя зараз же, мов у казці, прибув у суд. Каліф спитав його, чи пригадує він цю справу, і той підтвердив, що пам'ятає.

- Що ж, ти вислухав юнака, і він признався у крадіжці? - спитав Гарун аль-Рашид.

- Ні, він був такий упертий, що ні з ким, крім вас, не хотів говорити! - заявив суддя.

- Щось я не бачив його,- промовив каліф.

- Ет, навіщо б я потурав! Тоді б мені щодня довелося зграями водити до вас весь набрид, який забажає з вами говорити.

- Ти ж знаєш, що мої вуха відкриті для всіх,- відповів каліф,- але, очевидно, докази крадіжки були такі, що не було потреби вести до мене винуватого? Ти виставив, Калуме, доволі свідків, які ствердили, що вкрадені гроші твої?

- Свідків? - перепитав Калум-Бек, полотніючи.- Ні, свідків у мене не було, і ви ж самі, володарю правовірних, добре знаєте, що всі золоті схожі один на одного. Звідки ж мені було добути свідків того, що ця сотня золотих взята з моєї каси?

- А звідки ж ти довідався, що ця сума належить саме

тобі? - спитав каліф.

- По гаманцю, в якому лежали гроші,- відповів Калум-Бек.

- Той гаманець при тобі? - спитав каліф далі.

- Тут, при мені! - промовив купець, витяг з кишені й подав великому візирові, аби той передав каліфу.

Тоді скрикнув удавано здивований візир:

- Присягаюся бородою пророка! То це твій гаманець, собако? Це мій гаманець, і я подарував його з сотнею золотих одному бравому юнакові, який визволив мене з біди. [161]

- Ти можеш присягнути, що твій? - спитав каліф.

- Це така правда, як те, що я колись буду в раю,- відповів візир,- адже його зробила моя дочка.

- Еге-ге! - скрикнув Гарун аль-Рашид.- Виходить, що ти, суддя, несправедливо судив! Чого ж ти повірив, що гаманець належить тому купцеві?

- Він присягнув,- озвався переляканий суддя.

- То, значить, ти дав брехливу присягу? - гримнув каліф на Калум-Бека, який бліднув і тремтів, стоячи перед ним.

- Святий Аллах! - заблагав купець. - Чи я можу що сказати проти пана великого візира: він вельми поважна людина, але гаманець мій, і нікчемний Саїд його украв у мене. Я б дав тисячу золотих, коли б його можна було поставити тут за свідка.

- Що ж ти зробив з тим Саїдом? - спитав каліф суддю.- Скажи, куди по нього посилати, щоб він відповів мені?

- Я його заслав на безлюдний острів,- сказав суддя.

- О Саїде, мій сину! - скрикнув нещасний батько і гірко заривав.

- Отже, він признався в злочині? - спитав Гарун аль-Рашид.

Суддя зблід. Він блукав очима, не знаючи, що сказати. Нарешті промовив:

- Коли я не помиляюсь, то так - признався.

- Але напевне ти цього сказати не можеш? - провадив далі свій грізний суд Гарун аль-Рашид.- Ну, то ми ж його самого питаємо. Виходь, Саїде, сюди. А ти, Калум-Бек, зараз же заплати тисячу золотих за те, що він тут.

Калум і суддя, думаючи, що перед ними привид, попадали обидва на підлогу і благали: [162]

- Згляньтеся, згляньтеся!

Бенезар, ледве тримаючись на ногах від радості, пригортав до серця свого знайденого сина. Каліф тим часом з холодною суворістю знову спитав суддю:

- Саїд перед нами. Чи признався він?

- Ні, ні! - скиглив суддя.- Я вислухав тільки Калума, бо він - поважна людина.

- Хіба я поставив тебе суддею над усіма для того, щоб ти слухав тільки поважних людей? - гримав Гарун аль-Рашид у благородному гніві.- На десять років я засилаю тебе на безлюдний острів серед безкрайого моря, щоб ти подумав там про справедливість. А ти, нікчемна людино, ти, що піднімаєш умираючого не для того, аби врятувати, а щоб зробити своїм рабом, насамперед заплатиш йому ті тисячу золотих, що обіцяв їх дати, коли він прийде сюди.

Калум-Бек уже радів, що так щасливо й дешево виплутався з біди, і збирався дякувати каліфові за ласку, коли той додав:

- За брехливу присягу на сто золотих дістанеш сто палок у п'яти. А далі нехай Саїд вибирає, чи хоче він забрати всю твою крамницю з товаром і тебе держати носієм, чи задовольниться платнею по десять золотих за кожний день своєї служби у тебе.

- Відпустіть цього нікчемного чоловіка, каліфе,- вигукнув Саїд,- я нічого не хочу з його добра.

- Ні,- заперечив Гарун,- а я хочу, щоб він оплатив тобі шкоду. Я за тебе роблю вибір: нехай сплачує по десять золотих щоденно, а ти вже сам полічи, скільки днів ти був у його пазурах. А тепер - геть звідси. [163]

Калум-Бека й суддю вивели, а каліф повів Бенезара й Саїда в окрему залу і там сам розказував батькові про свій дивний порятунок з допомогою Саїда, і тільки зрідка його перебивав вереск Калум-Бека, якому тут же в каліфовому дворі відлічували по п'ятах його золоті монети.

Каліф запросив Бенезара жити в Багдаді разом з сином. Той згодився і тільки поїхав ще раз додому по своє добро. Саїд, мов принц, жив у своєму власному палаці, якого йому збудував вдячний каліф. Його друзями були брат каліфа та син великого візира. І в Багдаді навіть склалося прислів'я: «Хотів би я бути таким щасливим, як Саїд, син Бенезара».

ХОЛОДНЕ СЕРЦЕ

Кому траплялося подорожувати по Швабії, той, певно, не минув Шварцвальду. І не тому, що там ростуть такі величезні ялини, яких не побачиш десь-інде, - ні, найбільшу увагу мандрівника привертають тамтешні люди. Височенні на зріст, широкоплечі й дебелі, вони дуже відрізняються від жителів сусідніх околиць. Здається, ніби той міцний дух, що ранками пашиє від ялин і яким дихають ці люди, розширює їхні груди, прояснює очі, сталить і гартує тверду вдачу. Але не тільки високим зростом і дужим тілом, а й своїми звичаями та одягом помітно відрізняються вони од тих, що живуть поза лісом. Найкраще одягаються жителі баденського Шварцвальду. Чоловіки там запускають довгі бороди, носять чорні каптани, широченні штани, червоні панчохи та гостроверхі з великими крисами брилі і в такій одежі здаються особливо поважними та огрядними. Більшість з них займається склярським промыслом, а декотрі роблять годинники і продають їх по всіх-усюдах.

По той бік лісу живуть такі самі люди, але звичаї та

побут у них інакші, ніж у склярів. Це лісоруби: вони валять ялини, обрубують гілля і спускають плоти по Нагольду й Неккару, а далі по Рейну - і вниз за водою, аж до моря, до самої [165] Голландії. На морі вже добре знають шварцвальдців з їхніми довгими плотами. Вони причалюють до всіх міст, повз, які їх несе течія, в кожному зупиняються і гордовито чекають, чи не купить хто їхнього товару - балок та дощок. Та найкращий ліс - міцні й довгі балки - вони продають за великі гроші в голландських гаванях, де будують кораблі. Ці люди звикли до суворого мандрівного життя. Нема для них більшої втіхи, як майнути на плоту за водою, нема гіршого смутку, як знову вертатися на суходіл. Навіть одягом своїм вони відрізняються од шварцвальдських склярів: ходять в каптанах з темного грубого полотна, носять широченні зелені підтяжки та чорні шкіряні штани, з кишень яких, мов почесна ознака їхнього ремесла, визирають мідні аршини. Та чи не найбільшою їхньою гордістю є чоботи, такі величезні, що, мабуть, ніде на всьому світі таких не носять: натягнуті халяви сягають високо за коліна, і плотогони хлюпаються в глибокій воді, не замочуючи ніг.

Ще до недавнього часу всі шварцвальдці і по цей, і по той бік лісу вірили в лісовиків та лише в останні роки почали позбуватися тих дурних забобонів. Цікаво, що й лісовики, які нібито живуть у глушині шварцвальдських лісів, носять різний одяг. Місцеві жителі запевняють, що невеличкий, доброї вдачі лісовичок Склярчук, який живе по цей бік лісу в околиці склярів, показується людям тільки у гостроверхому брилі з широкими крисами, в жилетці до колін і в червоних панчішках. А другий, велетенський Міхель-Голландець, що шастає по той бік лісу, вдягається, як плотогон. Ті, хто його бачив, розповідають про його чоботи: «Такі великі, що звичайній людині по самісіньку шию сягнули б!» - і божаться, що анітрохи не перебільшують. [166]

З оцими лісовиками та з одним шварцвальдським парубком трапилась одного разу дивна пригода. Саме про неї я й хочу вам розповісти.

Жила собі в Шварцвальді одна вдова, Барбара Мунк. її чоловік випалював з дров вугілля і з того жив, а як помер, то мати стала потроху привчати до того самого діла свого шістнадцятилітнього сина. Молодий Петер Мунк, стрункий бравий парубок, не противився тому, бо ще при батькові нічого не бачив, крім вогнища, біля якого просиджував цілими тижнями в диму та кіптяві. Інколи брудний, зашмарований сажею, спускався він возом у ближні містечка й продавав там вугілля. Робота вугляра така, що в нього є чимало часу для думок про всяку всячину - і про себе, й про інших. Бувало ото, сидить Петер Мунк коло вогнища, а навколо нього темним натовпом стоять Старі дерева, і так тихо-тихо всюди... І тоді огорне його сум, аж сльози душать горло, Щось його смутить, а що саме..- вінніак не зрозуміє. Зрештою, він таки збагнув, що причина його смутку - то злиденна його доля. «Бути якимсь брудним вуглярем,- думав він,- яке то осоружне життя! Он які показні склярі, годинникарі або музики в неділю увечері. А коли б він, Петер Мунк, добре помився, та причепурився, та вдяг-ся в батьків святковий каптан з срібними гудзиками й у нові червоні панчохи,- одне слово, став би парубок хоч куди,- то однаково всі б сказали: «Ет, та це всього лиш злидар-дровопал!»

Навіть плотогонам з того боку лісу він заздрих. Коли повз нього проходили ці лісові велетні, вдягнуті в гарну одежу, розцяцьковану гудзиками, пряжками та ланцюжками - не менше ніж на півфунта срібла на кожному,- коли, порозставлявши широко ноги, вони зневажливо дивились, [167] як танцюють інші, і, мов грошовиті голландські купці, посмоктували довгі німецькі люльки,- тоді йому здавалося, що нема в світі щасливіших людей, ніж оті плотогони. А вже коли ці

улюбленці щасливої долі, граючи в кості, запускали руки в кишені й повними пригорщами витягали звідти гроші, в Петеровій голові зовсім каламутилось, і він сумно чвалав додому, до своєї хатини; траплялося, що святкового вечора який-небудь з отих «лісових панів» за одним заходом програвав більше, ніж бідний Петер Мунк міг заробити за цілий рік.

Між тими панами особливо вирізнялися троє, і Петер не знав, кому з них більше дивуватись. Один з них, гладкий, огрядний дядько з червоною, мов жар, пікою, славився як найбагатший чоловік на всю округу. Його звали гладким Езекіелем. Він двічі на рік їздив з лісом до Амстердама, і щоразу йому щастило продати свій товар набагато дорожче, ніж будь-кому іншому; додому він ніколи не повертався, як інші, не тюпав тижнями пішки, а приїздив зовсім по-панському, в кареті. Другий був довгий і сухий, мов тріска, чоловік, на прізвисько довготелесий Шлюркер. Найбільше заздрихав Петер його надзвичайній сміливості та нахабству. Шлюркер не боявся нікого і, коли приходив до корчми, то хоч би скільки там тис лося людей, забирав собі місця більше, ніж четверо найогрядніших людей, бо розкладався з ліктями на столі або простягав свої довгі ноги вздовж усієї лави. І ніхто не наважувався йому й слова мовити проти, бо всі знали, що то неймовірно грошовитий чоловік. Третій був вродливий молодий парубок, великий мастак танцювати: як піде в танок, то дивитися любо,- недарма його прозвали королем танцюристів. Раніше він був бідняком і робив у наймах в одного з «лісових [168] панів», а потім одразу розбагатів, мов князь. Дехто казав, ніби він знайшов десь під ялиною глечик з грішми; інші твердили, що, мандруючи з хазяйськими плотами, він поблизу міста Бінгена-на-Рейні витяг з води, мов рибу, цілу скриньку з золотом: там, мовляв, була колись велика схованка Нібелунгів. Одне слово, так чи інакше, а став він одразу багатий, і

всі, од великого до малого, шанували його, наче принца. Оцих трьох чоловіків і згадував Петер Мунк, сидячи сам у густому лісі. Щоправда, всі вони мали одну ваду, за яку їх ненавиділи,- були дуже немилосердні до тих бідняків, що, заборгувавши, не мали змоги повернути їм гроші. Шварцвальдці - народ з м'яким серцем, але, ненавидячи трьох багатіїв за скнарість, вони не могли не шанувати їх за товсті гаманці: бо хто ж іще міг так розкидатися грошима, немов вони з неба сиплються?

«Так далі тривати не може,- вирішив нарешті глибоко засмучений Петер: напередодні було свято, і люд гуляв у корчмі.- Коли мені не поталанить розбагатіти, то я сам собі щось заподію. Ах, якби то я був такий багатий, як гладкий Езекіель, або такий хоробрий та дужий, як довготелесий Шлюркер, або такий славнозвісний, як король танцюристів, та щоб міг так, як він, кидати музикам золото! І де той хлопець так розжився на гроші?» В думці Петер перебрав силу всяких способів здобути багатство, та жоден з них не вдовольнив його. Потім пригадалися йому старовинні легенди про людей, яких зробив багатими лісовик Голландець або другий - маленький Склярчук. Ще як був живий батько Петера, до них учащали всякі люди. Зберуться та як почнуть, бувало, згадувати й розказувати, хто з [169] місцевих багатіїв коли й як розжився, то кінця - краю не видно. І рідко коли обходилося у їх оповіданнях без тих лісовиків. Так, так... Він, Петер, навіть тепер міг би пригадати собі ту примовку, яку треба проказати біля великої старої ялини посеред лісу, щоб викликати малого лісовика. Починалася вона так:

Гей, дідусю лісовик, віком вельми давній, Без числа в тебе землі і без ліку скарбів. Ти пануєш в тих гаях, де гілля буяє...

Та далі, хоч як напружував Петер пам'ять, а ніяк не міг пригадати жодного слова. Багато разів він думав, чи не спитати йому про кінець примовки у когось із старих

людей, але кожного разу його спиняв страх: а що коли вони здогадаються про його потаємні заміри? До того ж йому здавалося, що легенда про Лісовика Склярчука не дуже відома і що цю примовку мало хто знає, а то б у лісі було куди більше багатих людей. І справді, чому ні його батько, ні інші бідні люди не робили спроб розбагатіти?

З такими думками завів якимось Петер розмову про лісовиків зі своєю матір'ю, але та нічого нового йому не розповіла, а з примовки вона пригадала тільки перший рядок. Тільки й того, що додала, ніби малий лісовик виходить лише до тих людей, котрі народилися в неділю між одинадцятою та другою годиною. І ще зауважила, що Петерові, коли б він знав примовку, пощастило б викликати лісовика, бо він якраз народився в неділю опівдні.

Як почув отаке Петер-дровопал, то аж затремтів від радості. Йому страшенно кортіло негайно [170] спробувати своє щастя. Він вважав, що досить знати частину примовки й народитися в неділю, аби викликати до себе лісовика. З тим заміром, продавши одного дня все своє вугілля, він не став розкладати нового вогнища, а вдягся в святковий батьків каптан та нові червоні панчохи, нап'яв нового капелюха, взяв у руки свою довгу двохаршинну палицю і попрощався з матір'ю, сказавши:

- Піду оце до міста. Бо скоро вже мені тягнути жеребок у солдати, то я хочу піти до військового начальника та нагадати йому ще раз, що ви - вдова, а я - ваш єдиний син.

Мати похвалила сина за таку дбайливість, а він тим часом подався до великої ялини. Вона стояла на найвищій горі Шварцвальду, і навколо на дві години ходу не було жодного сільця чи навіть окремої хатини, бо люди вважали, що жити поблизу тієї гори недобре. І хоча тут росли височенні й міцні дерева, люди дуже

неохоче їх рубали, бо часто-густо траплялось якеє лихо лісорубові: то сокира одскочить від дерева та вгрузне в ногу, то ялина дуже швидко звалиться і покалічить або й на смерть придушить чоловіка. Найкращі дерева, тут вирубані, йшли тільки в перепал на вугілля або дрова. Жоден плотогон не хотів спускати на воду колоди з тієї гори, бо ходила поголоска, ніби людині не пощастить на річці, коли в плоту буде хоч одна деревина з того заклятого місця. Тому-то на горі, як ніде інде, дерева росли так густо та високо, що серед ясного дня тут було темно, мов уночі, і Петерові, коли він туди зайшов, стало моторошно. Ніде не було чути ані голосу, ані ходи, ані єдиного звуку сокири. Здавалося, що й пташки не любляють це похмуре місце. І тільки Петерова хода лунко відгукувалась у його вухах. [171]

Петер Мунк знайшов посеред лісу галявину й зупинився біля величезної старої ялини - в Голландії за неї дали б чимало грошей. «Отут, мабуть,- подумав Петер,- і живе лісовик». Він зняв з голови капелюх, низенько вклонився ялині, зібрався з духом і промовив: «Добривечір вам, пане Склярчук!» Та на його привітання ніхто не відповів. Кругом було надзвичайно тихо, як і раніше. «Мабуть, треба спершу проказати примовку»,- подумав Петер і почав:

Гей, дідусю лісовик, віком вельми давній, Без числа в тебе землі і без ліку скарбів. Ти пануєш в тих гаях, де гілля буяє...

Коли Петер Мунк проказав ці слова, то з жахом побачив, як з-за товстелезного стовбура ялини визирнула невеличка чудернацька постать старого дідуса. Лісовик був точнісінько такий, як розказували ті, хто його бачив: у чорному каптані, червоних панчохах, гостроверхому брилі,- обличчя в нього було невдоволене, але розумне. Та лишенько - як швидко воно, те обличчя лісовика, з'явилося, так само швидко й зникло!

- Пане Склярчук! - трохи почекавши, гукнув Петер.-
Будьте ласкаві, вийдіть, не лишайте мене в дурнях...
Пане Склярчук, якщо вам здається, ніби я вас не бачив,
то ви дуже помиляєтесь: я добре вас бачив, як ви
визирнули з-за дерева.

І знову ніякої відповіді, тільки інколи Петерові
здавалося, ніби хтось за деревом тихесенько й весело
собі посміхається. Зрештою у Петера увірвався терпець,
і він забув навіть про страх, який ще й досі огортав його
серце. [172]

- Підожди-но, старе луб'я! - крикнув він.- Я тебе таки
впіймаю! - І одним скоком кинувся на той бік ялини...
Але там не було ніякого лісовика, а тільки маленька
чепурненька білочка з переляку майнула вгору на
маківку дерева.

Петер Мунк сумно похитав головою. Тепер він зрозумів,
що не зробив усього, що треба: не закінчив примовки. А
коли б він знав останній її рядок, то, безперечно,
викликав би лісовика. Петер знову силкувався
пригадати кінець примовки, але, хоч як він напружував
пам'ять, нічого не виходило. Білочка спустилася на
нижню гілку ялини і, здавалося, глузувала з нього. Вона
вмивалася, мов кошеня, згортала колесом свого пухкого
хвостика, дивилася на Петера розумними очима, і йому
почало ввижатися, нібито в неї з'явилася людська
голова в гостроверхому брилі, а на задніх лапках червоні
панчішки та черевики. Одне слово, ця білочка була
дуже втішним звірятком, проте Петерові Мунку стало
дуже страшно, бо йому здавалося, що всі ті дивовижі
кояться не без нечистої сили.

Майже бігцем подався Петер додому. Сутінки ставали
дедалі густішими, дерева немовби зсовувались,
перетинаючи шлях, і Петера охопив такий переляк, що
він мчав з гори щодуху... І тільки тоді зник його страх,
коли він почув десь недалеко собаче гавкання, а потім
побачив між деревами спершу димок, а далі й хатину.

Коли ж він наблизився й побачив, як одягнені господарі, то тільки тоді помітив, що з переляку побіг у протилежному напрямі й опинився по той бік гори, у лісорубів. У тій хатині жили старий чоловік, його син - господар хатини, та кілька онуків-підлітків. Петер попросився переночувати. Вони прийняли юнака приязно, не питаючи навіть, як його звать [173] та звідки він є, почастиували яблучним вином, а ввечері запросили до столу їсти смаженого глухаря - найбільші шварцвальдські ласощі.

Після вечері всі посідали коло великого каганця з соснової живиці. Ближче до світла розташувалися з шитвом у руках господиня з дочками, трохи віддала примостилися чоловіки: вони поглядали на швачок та посмоктували собі люльки. Хлопці не гаяли часу й видовбували та різьбили дерев'яні ложки й виделки. Надворі тим часом знялася буря. Вітер вив, мов звір, і скажено налітав на великі ялини; було чути то з того, то з іншого боку страшний гуркіт грому, і здавалося, що буря вириває дерева з корінням, а грім розбиває їх на тріски. Онуки хотіли побігти в ліс подивитися, що там робиться, але дід гримнув на них суворим голосом, подивився сердитим оком і завернув назад.

- Я б нікому не радив виходити тепер за поріг,- сказав він,- бо, побий мене Бог, той не вернеться вже назад: сьогодні вночі Міхель-Голландець вирубує й теше собі нове стерно до плоту.

Онуки здивовано глянули на діда. Хоча вони вже не раз чули про лісовика Міхеля, але почали прохати старого, щоб розказав їм про нього ще раз до пуття. Тепер Мунк теж не дуже багато знав про Міхеля-Голландця - по той бік лісу про нього не часто говорили,- і йому так само закортіло послухати про цього лісовика. Тому й він приєднався до хлопців і спитав старого, що воно таке, той Міхель.

- Пан-хазяїн цього лісу. А з того, що ви в свої літа ще й

досі нічого не чули про Міхеля, я бачу, що ви, мабуть, з того боку, з-за гори, або, може, ще й далі живете. Гаразд, я розкажу вам про Міхеля-Голландця все, що сам знаю, як колись від старих [174] людей чув... Років, може, з сотню назад,- так казав мій дід, - то ніде на світі не було совісніших людей, ніж тут, у Шварцвальді. Тепер, як завелось багато дурних грошей, люди попусувалися, втратили сором. Так ото, бачте, сто років тому жив тут один багатій-пан, і було в нього чимало наймитів-робітників. Він ганяв плоти далеко вниз до Рейну, і завжди йому добре щастило, бо, нема що казати, був той пан людиною совісною і богобоязною. Аж ось приходить одного вечора до його порога чужий чоловік, якого він ніколи раніше і в вічі не бачив. Одежа на ньому була тутешня, як у плотогона, та тільки сам такий високий на зріст, що на добру голову вищий за всіх. Ніхто б і не подумав, що такі величезні люди бувають на світі. Став той парубок-здоровань проситися до пана на роботу, а пан подивився на нього, побачив, що такий дядько подужає яку завгодно ношу потягти, сторгувався з ним, і на тім по руках ударили. То з Міхеля такий був робітник, якого пан ніколи ще не мав. Як візьметься, бувало, рубати, то рубає за трьох, а як несуть з одного кінця колоду шестеро, то з другого він сам підтримує. Як ото попоробив він з півроку, то прийшов до хазяїна й почав просити: «Наваляв я, пане, доволі колод, тепер хотілось би подивитися, куди вони підуть. То чи не вирядили б ви мене з плотами на сплав?»

Хазяїн йому каже: «Я не хочу тобі перечити, Міхелю, якщо ти вже надумав поїхати в світ, хоча, скажу по правді, такі дужі, як ти, люди мені потрібні тут, на порубці лісу. А на плотах треба мати звичку й тям до того. Та вже нехай цього разу буде по-твоєму».

Так і зробили. Плата для Міхеля вирішили зробити з найбільших колод. То що ж би ви думали? Ще не

смерклось, як уже поперетягав [175] довготелесий Міхель колоди на берег, та всі такі товсті й довгі, що ніхто таких і не бачив, а він кожну припер жартуючи на плечах та ще в додачу неймовірної довжини стерно. Хазяїн тільки радів, отаке бачачи, та в думці прикидував, скільки вторгує за такі колоди. А Міхель і каже: «Це, щоб було на чому їхати мені, бо на тих малих трісках я не поїду». В подяку за його працьовитість хазяїн подарував Міхелеві пару чобіт, але той відклав подаровані чоботи набік і показав свої, яких ще ніхто раніше не бачив. Мій дід запевняв, що важили вони не менше сотні фунтів, а завдовжки були більше двох аршинів! Коли пліт спустили на воду, настала черга дивуватися плотогонам. Бо замість іти помалу, як і належало такому величезному плоту, він, тільки-но потрапивши на течію, майнув, мов стріла. До Кельна прибули вдвоє швидше, ніж звичайно. Тут вони й мали продавати ліс, але Міхель сказав товаришам: «Якщо ви справжні купці, то не проґавте свого! Невже ви гадаєте, що в Кельні купують ліс для себе? Де там! Вони купують у нас за півціни, а потім перепродують в Голландію. То продаймо тут дрібніший ліс, а з великими колодами самі подамося в Голландію і що заробим лишки, то й буде наше».

Отак підмовив усіх Міхель, а ті й пристали: хто хотів побачити Голландію, а хто поїхав заради грошей. Один тільки й знайшовся між ними совісний, що намагався одраяти людей від обману. Та його ніхто не послухав, і всі зараз же й забули про його слова,- всі, крім Міхеля. Так-от, поїхали вони далі і незабаром були в Роттердамі. Тут їм дали за ліс чималі гроші, особливо за здоровенні Міхелеві колоди. Як побачили плотогони такі великі гроші, то аж захмеліли з радощів. Міхель залишив одну частину панові, а [176] три роздав людям. І пішли вони по шинках та кишлах лигатися з усякою голотою та матросами й процвиндрювати ті гроші в карти та на

різні витребеньки. А того совісного чоловіка продав Міхель якомусь купцеві, що торгував невільниками,- так ніхто про нього більше й не чув. Відтоді Голландія стала раєм для всіх плотогонів, а Міхель - їхнім королем. Хазяї довго нічого не знали про торг у Голландії, а тим часом люди привозили звідти додому гроші, погану лайку, недобрі звичаї, пияцтво та картярство.

Де подівся потім Міхель-Голландець, ніхто не знає, а тільки він не вмер, а вже сто літ, як відьмачить тут, у лісі. Розказують люди, що багато кому він допоміг забагатіти, але ціною їхніх грішних душ, бодай і не казати вам того. Отже, це правда, що він і досі в отакі грозові ночі никає по тій горі, де ніхто не рубає дерева, і там підшукує і валяє, котре краще та товще дерево. Це мій батько не раз на власні очі бачив. Свої колоди Міхель потім дарує тим, хто втрачає совість та йде до нього. Опівночі спускають вони пліт на воду, і Міхель спроваджує їх у Голландію. Та коли б я був тамтешнім королем, то розніс би того Міхеля на шмаття картеччю, бо всі ті кораблі, де є хоч одна його колода, гинуть у морі. Саме через це тепер так часто трапляються нещастя на морі. Та і як же то може бути, щоб з доброго дива потонув такий корабель, як дзвіниця завбільшки? А воно ось як: коли в таку грозову ніч зрубує Міхель дерево, то замість нього випадає з корабля якась стара колода, і вода одразу заливає й топить корабель. Отаке розказують про Міхеля-Голландця, і то правда, що все лихо тут від нього. О, він може зробити чоловіка багатим! - додав старий таємниче.- Та я б не схотів того багатства! Не хотів би я опинитись у шкурі товстого Езекієля або довготелесого Шлюркера. Та й танцюрист-король не кому іншому продався!..

Тим часом буря вщухла. Петерові дали під голови мішок з листям, поклали його на лежанці й побажали на добраніч. Ніколи ще йому не верзлося такого, як тієї ночі. То йому ввижався Міхель-Голландець, який,

зірвавши з завісів вікно, простягав йому своєю величезною лапою повен гаман золота і дзеленькотів ним; то здавалось, ніби малий Склярчук їздить по хаті на великій зеленій плящі, то вчувався сміх, як там, на горі, і хтось шепотів йому на ліве вухо чудну пісню:

У Голландії червінців ой багато! Коли хочеш, то придбай. Найдрібнішу за них плату, Хлопче, дай, дай, дай!

Потім він чув цю саму пісню уже в лівому вусі, а тоненький голосок Склярчука шепотів йому: «Дурний ти, Петере, дурноверхий ти дровопал! Невже не добереш рими до слова «буяє», а ще народився в неділю опівдні! Шукай же, дурню, шукай!»

Петер кидався й стогнав уві сні, силкувався знайти риму, але так нічого й не придумав. Прокинувшись удосвіта, він сів за стіл, обіперся на руки й пригадав свій сон. У вухах у нього ще чулося шепотіння: «Шукай же, дурню, шукай!» І він знову почав думати, підшукуючи рими до «буяє» - і все марно. Аж тут повз хату за вікном пройшло в ліс троє хлопців. Один з них саме зачинав пісню: [178]

Ой на горі гуляю, Округ ліс буяє, Долиною мила йде, До себе гукає...

Петера мов блискавкою освітило.

- Ага, так до «буяє» буде в лад «гукає»! Ну, тепер, пане Склярчук, ми з вами поговоримо!

Він швиденько забрав свого капелюха та палицю, попрощався з господарями і вдруге попрямував до гори. Петер ішов поволі, складаючи останній рядок пісні. Склав він його, як уже був майже на горі, й так зрадив, що аж підстрибнув. І тут побачив він за деревами здорового дядька, вдягнутого плотогоном, з довгою, мов корабельна щогла, костурякою в руці. Коли той став наближатися до нього, Петер з жахом побачив, що то сам Міхель-Голландець.

- Петере Мунк! Що тобі тут треба на горі? - спитав

лісовик громоподібним голосом.

- Доброго здоров'я вам, пане-господарю! - відповів Петер, удаючи з себе сміливого, а сам аж тремтів од страху.- Я оце вертаюсь додому.

- Петере Мунк! - сказав лісовик і подивився на хлопця суворим пронизливим поглядом.- Твоя не тут стежка додому!

- Воно й правда, відхилився трохи вбік,- погодився Петер,- та сьогодні дуже парко, то я хотів пройтися холодком.

- Не бреши, нікчемний дровопале, - визвірився Міхель, - бо я тут на місці приб'ю тебе дрючком! Ти думаєш, я не знаю, як ти старцював у малого? Ех, ти - зробити таку дурість!.. Добре, що хоч не знаєш примовляння. Та то ж скнара, те мале луб'я - і дає небагато, а кому й дасть, то той життю [179] не радий... Ти горопаха, Петере, і мені тебе шкода. Такий бравий, гарний парубок, а палиш дрова! Он інші розкидають пригорщами золото, а ти перебиваєшся копійками. Чи то життя?

- Та це ви правду кажете - нікчемне життя!

- Ну, то слухай: я багато кому допоміг у скруті, і ти не будеш перший. Кажі, скільки золота дати тобі для початку?

Міхель трусонув свою здоровенну кишеню, і там задзвеніли гроші зовсім так, як чув Петер уві сні. Петера аж посудомило від тих слів, його кидало то в жар, то в холод: адже він розумів, що Міхель дає гроші не просто з ласки, а буде добре за те правити. Петерові пригадалися слова діда про місцевих багатіїв, і його пройняв неймовірний жах.

- Дуже, дуже вам дякую! - крикнув він.-Але не хочу з вами зв'язуватися, бо добре вас знаю!..- і щодуху побіг геть.

Та довгоногий лісовик не відставав од нього і все бурмотів глухо, з погрозою:

- Ти ще каятимешся, Петере Мунк, бо в тебе на лобі

написано і в очах світиться, що ти мене не обминеш. Ось послухай, я хочу сказати тобі одне розумне слово... Та не біжи так, бо онде вже моя межа...

Як почув те Петер та побачив рівчака, на який показував лісовик, то так припустив, що й Міхель побіг за ним з лайкою та погрозами. В розпачі Петер зважився стрибнути через рівчак, бо бачив, як замірився лісовик шмагонути його костуром. Він перескочив щасливо, а костуряка розсипалась у повітрі на тріски, мов об стіну луснула, і один шмат пролетів над самісінькою головою.

Радіючи, хотів Петер пошпурити той оцупок Міхелеві назад, та тільки-но взяв у руки, як той [180] заворушився і зробився страшною гадюкою, що вже роззявила отруйні щелепи й витріщилась на нього палючими очима. Петер неймовірно злякався. Він хотів кинути гадюку додолу, та вона цупко обкрутилася навколо руки і вже наблизилася страшне жало до його лица. Аж раптом з лісу вилетів величезний глухар, вхопив гадюку дзьобом і знявся з нею високо вгору, Міхель, що лишився по той бік рівчака, аж заревів, мов скажений, побачивши, як глухар потяг гадюку.

Тремтячи всім тілом, знеможений Петер почвалав далі. Стежка вужчала, хащі густішали, й незабаром хлопець опинився біля величезної ялини. Він знову, як і вчора, чемненько вклонився, привітався до малого лісовика й проказав:

Гей, дідусю лісовик, віком вельми давній, Без числа в тебе землі і без ліку скарбів. Ти пануєш в тих гаях, де гілля буяє... Хто в неділю уродивсь, той тебе гукає!

- Не зовсім добре потрапив, Петере, та вже нехай буде так,- почув він тоненький, лагідний голосок у себе за спиною.

Озирнувшись, Петер побачив під чепурною ялиною малого дідочка в чорному каптанці, червоних панчохах та крислатому брилі. Обличчя його було приязне, а

борода, мов розчесана куделя. Дідок курил люльку з блакитного скла, а коли Петер підійшов ближче, то побачив, що на ньому все скляне: одежа, черевики, бриль,- тільки з м'якого, немовби ще гарячого скла, бо як ворушився старий, то воногнулося, наче сукно.

- Тебе перестрів той нахаба Міхель? - промовив дідок, якось чудно покахикуючи.- Він хотів тебе добре налякати, та я відібрав його хитру костуряку, вже він її більше не побачить. [181]

- А так, пане Склярчук,- промовив, кланяючись, Петер,- я й справді перелякався. Дякую вам, що визволили: адже це ви були тим паном глухарем? Я оце до вас за порадою: погано мені живеться, з дровопалів у люди не виб'єшся. А я ж молодий і думаю: може, з мене й вийде що путне. А подивлюсь на інших - он як вони високо сягнули! Хоча б, скажімо, Езекиель або король танцюристів - у них грошей, як полови.

- Петере,- озвався дідок дуже серйозно.- Петере, не кажи мені про них. Що толку, як вони порозкошують зо два роки, а потім будуть нещасними? Не нехтуй своїм ділом, Петере: і твій батько, і дід були совісні люди, а проте все життя дрова палили. Я не хочу думати, що тебе привело до мене бажання стати гультьєм.

Петер злякався й засоромився.

- Ні, - промовив він,- гультьяйство, я сам знаю, корінь усіх лих. Та не думайте, що мені більше до вподоби інше становище, ніж моє. Дровопал - це щось таке мізерне на світі, що рівняти не можна зі склярами, плотогонами або годинникарями.

- Дивний ви рід, люди,- говорив далі лісовик.- Мало хто з вас вдовольняється тим, що має. Ну, а якби ти був склярем, хіба б тобі не кортіло зробитися лісовим паном, а став би паном, то не заманулось би хіба стати лісничим або й чим більшим? А втім, гаразд! Якщо ти обіцяєш бути працьовитим, то я допоможу тобі, Петере, бо вдовольняю три бажання кожної людини, котра

народилась у неділю й спромоглася викликати мене. Два вибирай по своїй волі, а третє я відкину, коли загадаєш щось дурне. Ну, то кажи зараз, чого тобі хочеться. Тільки дивись, Петере, щоб було путяще й корисне. [182]

- О, який ви добрий, пане Склярчук! Ну... коли вже мені можна попрохати все, чого серце бажає, так найперше... я хочу танцювати краще від короля танцюристів і завжди мати в кишені стільки грошей, як товстий Езекіель.

- Йолоп! - з гнівом вигукнув старий.- От нікчемне бажання: вміти танцювати та мати гроші на гру в кості! Соромся, дурню, нівечити свій талан-долю! Яка тобі та твоїй матері користь буде, що ти пострибаєш і попиячиш у шинку в неділю, а цілий тиждень житимеш злиднем? Ще даю я тобі на волю друге бажання - надумай щось розумніше.

Петер почухав потилицю.

- А ще я хочу володіти найкращим й найбагатшим на цілий Шварцвальд скляним заводом... з усім приладдям... грошима, щоб розпочати справу...

- Оце й усе? - скривившись, запитав лісовик.- Більш нічого?

- Ну... щоб була в мене гарна конячка... карета...

- Дурноверхий ти дровопале! - гримнув старий і спересердя розтрощив об дерево свою люльку.- Конячка, карета! Розуму, людського толку, тями тобі треба, а не цяцьок! Ну, та не біда: друге твоє бажання ще сяк-так, бо добрий завод прогодує свого хазяїна, аби розум та догляд прикласти до неї, а конячки та карети самі прийдуть.

- Пане Склярчук,- додав Петер,- то вже нехай буде так, як ви кажете: ще я бажаю розуму, коли вже так дуже він мені, на вашу думку, потрібний.

- Е, ні. Ще з тобою всяк буде, то краще хай третє бажання лишається в запасі. А тепер - [183] марш

додому! Отут,- лісовик витяг з кишені гаманця,- дві тисячі золотих. Цього доволі, і вдруге по гроші до мене не приходь, бо почеплю тебе на гілляці - такий у мене звичай. Три дні тому помер старий Вінкфріц, що мав великий скляний завод в Унтервальдені. Завтра ранком іди туди й купи його. Живи, як годиться доброму господареві, працюй, а я тебе навідуватиму й допомагатиму радою. І ще ось що. Перше твоє бажання було лихе. Обходь десятою вулицею шинки, Петере! Вони ще нікого не довели до добра.

Так говорячи, дідок витяг нову люльку, натоптав її сухими ялиновими шишками і встромив у беззубий рот. Закуривши, він приязно простяг Петерові руку, дав ще кілька добрих порад, а потім огорнувся димом і зник у його хмарах, що знялися високо вгору.

Повернувшись додому, Петер застав матір у великій журбі, бо вона вже думала, що його забрали в солдати. Петер весело розповів матері, що зустрів у лісі приятеля, і той йому позичив грошей, щоб він покинув палити вугілля та взявся за інше діло. Незабаром він купив завод, залишив у себе всіх робітників, що там працювали, і почав день і ніч лити скло.

Спочатку все йшло гаразд. Петер узяв собі за звичку цілими днями походжати по заводу, всюди заглядати, навіть намагався робити якісь зауваження майстрам, а вони поміж собою сміялися з нього; та найбільшою для нього втіхою було дивитись, як дмуть скло. Часом він сам брався до роботи й робив із гарячого скла чудернацькі фігурки. Потім усе це йому набридло, і він почав заглядати до заводу на годинку в день, далі раз на два дні, а там і раз на тиждень. Тепер [184] усі його робітники працювали абияк, а сам Петер почав учащати до шинку. Він пішов туди першої ж неділі після зустрічі з лісовиком. У шинку вже йшла гульня: Танцюрист вистрибував, а гладкий Езекіель дудлив пиво й грав у кості. Петер лапнув у кишені, щоб перевірити, чи

додержав Склярчук слова,- аж там і справді було повно срібла й золота. І в ногах у нього немов свербіло - так і тягло в коло. Тільки-но скінчився перший танок, Петер і собі став поруч з Танцюристом, і коли той підскакував на піваршина вгору, то Петер - на цілий аршин, та ще й з такими вихилясами, що вся громада аж очі повітріщала з подиву. А коли люди дізнались про те, що Петер купив завод, та побачили, як він обсипає грішми музик, то ще більше здивувалися. Дехто гадав, що Петер знайшов у лісі скарб, інші говорили про якусь спадщину, і всі тепер шанували його, як великого багатія. Уже першого вечора він програв двадцять золотих, а проте в кишені не меншало.

Побачивши, як його шанують, Петер Мунк дуже втішився. Він розкидав гроші на всі боки, цілими пригорщами наділяючи бідняків, бо добре пам'ятав, як його самого гнітили злидні. Танцюрист був зовсім присоромлений - тепер уже Петера величали королем танцюристів. Найбагатші гравці не наважувалися ставити стільки, скільки ставив Петер, хоча й програвав він чимало. Та чим більше Петер програвав, тим більше ставало у нього в кишені, бо програвав він гладкому Езекіелю, а він же зажадав від лісовика мати стільки грошей, як Езекіель; то так воно й виходило: тільки-но той виграє десяток золотих, як у Петера в кишені теж більпще. Згодом Петер зовсім розледачів і сидів за грою не те що кожного свята, а щодня, і тепер його [185] частіше називали Петером-гравцем, ніж королем танцюристів. Тим часом його скляна справа підупала, бо хоч і купив він завод, та не купив секрету, куди збувати скло, і, наробивши його силу-силенну, мусив продавати за безцінь, аби було чим заплатити робітникам.

Одного вечора повертався Петер з шинку додому і, хоча був добре напідпитку, уже журився, що так погано йдуть у нього справи з заводом. Аж ось хтось порівнявся з ним і пішов поруч. Петер глянув і побачив...

Склярчука. Тоді парубок мов оскаженів і напався на старого: це той, мовляв, винний в усіх його незгодах.

- Що я тепер маю робити з конем і каретою? - вигукував він.- Що я маю з заводу, з усього скла? Коли я був дровопалом, то жив без журби та клопоту. А тепер не знаю, що й робитиму, як прийдуть описувати все моє майно й спродадуть за борги!

- Он як! - сказав старий.- То це я винен у твоїй недолі? Це така твоя мені дяка? Хіба тебе хто силував виказувати таке бажання? Ти хотів бути склярем, а не знаєш, де продавати скло. Чи не казав я: розуму тобі, Петере, розуму треба!

- Що там розум! - не вгавав Петер.- Я не дурніший від інших і зараз покажу тобі це, діду! - Він схопив старого за комір і закричав: -Тепер ти в моїх руках, шварцвальдський лісовику! Зараз же вдовольни моє третє бажання! Я хочу ось тут, на місці, мати двісті тисяч золотих, будинок і... Ой лишенько! - раптом заверещав він, бо дідок перекинувся в палюче скло, обсмалив йому руку, мов огнем, і зник без сліду.

Опечена рука ще довго нагадувала Петерові про його невдячність та дурість. Потім він заспокоїв себе думкою: «Нехай. Коли навіть і продадуть [186] завод, то в мене ще лишається гладкий Езекиель. Поки в нього в кишенях є гроші, вони будуть і в мене!» Та склалося по-іншому. Якось у неділю Петер під'їхав до шинку, вискочив з карети й запитав у хазяїна, чи тут уже гладкий Езекиель.

- Уже тут, Петере! Уже граємо! - озвався з-за стола сам Езекиель.

Петер помацав у себе в кишені й зрозумів, що Езекиель при грошах: кишеня була набита золотом і сріблом.

Петер сів грати. Він вигравав і програвав і сидів, поки настав вечір, поки порозходились усі-совісні люди. Тоді інші двоє гравців сказали:

- Годі, час додому!

Та Петер умовив гладкого Езекієля залишитися ще. Той довго не хотів, а потім сказав:

- Гаразд, я порахую свої гроші, а тоді гратимем на п'ять золотих, бо менше - не гра!

Він витяг гамана, полічив гроші - там було сто золотих. Отже, Петер, і не рахуючи, вже знав, скільки він сам має. Як раніше Езекіє-леві щастило, так тепер не таланило: він раз у раз програвав. Зрештою він витяг останнього золотого й промовив.

- Ще раз, Петере! А коли й цього програю, то ти мені, як добрий хлопець, позичиш, щоб відігратися.

- Скільки хочеш, хоч сто золотих! - відповів Петер, радіючи щасливій грі.

Товстий Езекієль кинув кості - йому випало п'ятнадцять очок. Кинув Петер - випало вісімнадцять. І тут він почув позад себе знайомий голос: «Кінець грі!»

Петер озирнувся й побачив Міхеля-Голландця. З переляку він впустив додолу гроші, що вже був вийняв з кишені. Товстий Езекієль [187]не бачив лісовика й вимагав, щоб Петер позичив йому десять золотих. Мов уві сні опустил Петер руку в кишеню, але там нічого не було. Він шукав по всіх кишенях, вивертав одяжу - ніде нічогосінько! І раптом він згадав своє перше бажання: мати стільки грошей, як гладкий Езекієль. І то усе його багатство розвіялось, мов дим.

Езекієль і хазяїн здивовано дивились, як Петер шукав і не міг знайти гроші. Спочатку вони йому не повірили й самі обмацали його кишені, а нічого в них не знайшовши, страшенно розлютились і почали кричати, що Петер чаклун і всі свої гроші разом з виграшем чарами одіслав додому. Петер уперто виправдовувався, та все було проти нього. Езекієль погрожував, що розкаже про цю пригоду всім шварцвальдцям, а хазяїн лякав, що ранком піде в місто й сповістить старшину, що Петер - чаклун, і нехай його привселюдно сплять

живцем. Потім обидва, мов звірі, кинулися на Петера, набили його й витурили на вулицю.

Жодна зірка не світилася на небі, коли Петер сумно повернувся додому, проте він бачив поруч себе чиюсь темну постать. Потім почув глухий голос:

- Ну що, Петере Мунк, скінчилося твоє панування? А хіба я тобі того не казав, як ти побіг тоді до дурного Склярчука? Тепер сам бачиш, що виходить, коли нехтують моєю порадою. Ото краще приходь до мене, бо мені тебе шкода. Ще жоден з тих, хто звертався до мене, не каюся. Якщо ти не боїшся, то приходь завтра на гру й поклич мене - я там буду весь день.

Петер добре бачив, хто говорить до нього. Йому стало страшно, і він, не відповідаючи, побіг мерщій додому. [188]

В понеділок на його заводі з'явилися небажані гості - судочинці з міста. Старший з-поміж них привітався, спитав, як Петерові спалось, а тоді витяг великий аркуш паперу, де були перелічені всі Петерові борги, й суворо запитав, чи збирається він платити. Петер відповів, що платити не має чим, то нехай вони опишуть усе його добро: завод, двір, стайню тощо. І поки ті ходили й нищпорили по всіх закутках, надумав Петер піти в ліс, на гору, міркуючи, що коли не допоміг йому малий лісовик, то, може, з великим пощастить. Він побіг туди, та так швидко, наче за ним по п'ятах гналися судочинці. Коли Петер минав галявину, де вперше зустрівся з Склярчуком, йому здалося, ніби хтось схопив його за руку, однак він вирвався й перебіг через знайому межу.

- Пане Міхель, пане Міхель! - гукнув він, і враз височенний плотогон з'явився перед ним.

- Прийшов-таки? - осміхнувся Міхель.- Що, хочуть зідрати з тебе шкуру і продати за борги? Та то байдуже. Все твоє лихо через Склярчука. Коли вже дарувати, то дарувати як слід, а не так, як той скнара! Ходімо,- покликав він і повернув у хащі.- Підемо до мене,

побачимо, чи зладнаємо торг.

«Зладнаємо торг?» - думав Петер.- Що ж він з мене візьме і що я можу продати? Чи, може, доведеться служити йому, або як?»

Вони пішли далі лісом і зупинилися перед глибоким темним яром. Лісовик швидко збіг вниз і, ставши на дні яру, зробився неймовірно великим, як дзвіниця. Він простяг Петерові широку, мов стіл у шинку, руку.

- Сідай на долоню,- гукнув він, і голос його розкотився, наче грім,- та тримайся за палець, бо впадеш! [189]

Петер, тремтячи від страху, послухався. Він сів на долоню і міцно вхопився за велетенський палець.

Вони спустилися дуже глибоко, проте на дні яру не було темно, навпаки - сонце світило тут ще дужче, ніж нагорі, і Петер раз у раз заплющував очі. Міхель-Голландець почав меншати, аж поки став на зріст такий, як звичайно. Він підвів Петера до хати, яка нічим не відрізнялась од заможних селянських хат у Шварцвальді. Всередині теж не було нічого дивовижного: дерев'яний годинник, велика груба, широкі лави - все звичайне. Міхель посадовив гостя за стіл, вийшов з кімнати й за хвилину повернувся з квартою вина та кухлями. Випивши, лісовик розбалакався й почав розповідати Петерові про веселе життя, про чужі країни, гарні міста, річки, та так, що Петерові закортіло самому все те побачити, і він не криючись признався в тому Міхелеві.

- Коли й чуєш ти в собі силу за щось взятися, то дурне серце твоє раз-два тьохне, і ти вже тремтиш. Або коли хтось зачепить твою честь... Чи стане розумний чоловік тим журитися? Чи ти головою відчуваєш, як хто тебе вилає брехуном або негідником? Чи, може, в тебе в животі заболіло, як прийшли до тебе вимагати борги, виганяти з хати? Скажи-но, що в тебе тоді заболіло?

- Серце,- відповів Петер, приклавши руку до грудей, бо йому здалося, ніби там щось завмерло.

- Ти роздарував сотні золотих нікчемним старцям та різним волоцюгам, а яку мав з того користь? Вони побажали тобі здоров'я, а став ти від того дужчим? Та ти за половину тих грошей мав би власного лікаря! А що тебе спонукало витягати з кишені гроші й роздавати їх направо і наліво? Твоє серце, знову ж таки воно, а не очі, [190] не язик, і не руки - ні, тільки серце. Ти, як кажуть, все береш близько до серця.

- То як же так зробити, щоб було інакше? Ось я силкуюся спинити серце, а воно все-таки калатає й болить.

- Е, хлопче,- зареготав Міхель,- сам ти з ним нічого не вдієш, а ось віддай цю калаталку мені, то побачиш, як добре буде без неї.

- Віддати вам моє серце? - з жахом скрикнув Петер.- Та я миттю ж сконаю на місці. Ні, нізащо!

- Ну, коли тобі робитиме таку операцію лікар, то ти, звичайно, сконаєш, а в мене зовсім інша річ. Та ось іди сюди і подивися сам!

Міхель підвівся, відчинив двері до сусідньої кімнати й пустив туди Петера.

Коли Петер переступив через поріг, серце його боляче стиснулось, але він цього навіть не помітив - так його вразило те, що він побачив. На дерев'яних полицях в банках з прозорою рідиною стояли людські серця, і на кожній банці був напис, чие то серце. Петер з цікавістю читав ці написи: там було серце короля танцюристів, гладкого Езекієля, судового старшини, лісничого, шістьох лихварів, вісьмох військових начальників, трьох мінйялів - одне слово, це був склад найшанованіших сердець з усієї округи.

- Дивись,- сказав Голландець,- усі вони повідкидали геть турботи, ці серця більше не тремтять від страху та жалю, і їхні колишні власники почувають себе дуже добре, вирядивши з дому такого морочливого гостя.

- Що ж вони мають у грудях? - спитав Петер, у якого аж

у голові запаморочилося з дива.

- Ось що,- і Міхель витяг з шухлядки й показав Петерові кам'яне серце. [191]

- Як? - вигукнув Петер, не в змозі подолати страху, що шмагонув його морозом по шкірі.- Серце з каменю? Та послухайте, пане Міхель, воно ж холодне, як крига!

- То правда, тільки цей холодок не шкодить. Навіщо серцю треба бути гарячим? Зимою добра горілка краще нагріє, ніж воно, а літом, коли навкруг парко й задушливо, то прохолода в грудях навіть приємна. І, як сказано, таке серце не тремтить ні від страху, ні з марного жалю до чужого лиха.

- Оце й усе, що ви хочете мені дати? - спитав Петер.- Я сподівався грошей, а ви мені хочете дати каменюку!

- Ні, я думаю, сто тисяч золотих буде для початку доволі. Як добре почнеш, то швидко станеш мільйонером.

- Сто тисяч? - зрадив Петер.- Ну, так ми з вами напевно поладнаємо. Згода, пане Міхель! Давайте мені камінь і гроші, а калаталку можете вийняти з грудей.

- Я знав, що ти розумний хлопець,- приязно осміхаючись, сказав Голландець.- Ходімо вип'ємо ще, а тоді я дам тобі гроші.

Обидва знову посідали за стіл і пили й пили, аж поки Петер заснув.

Прокинувся він од звуків поштового ріжка і побачив, що сидить в розкішній кареті і їде широким шляхом. Висунувшись з вікна, він побачив ген-ген позаду рідний Шварцвальд. Спочатку Петер не повірив, що то він сам їде в кареті, бо навіть одежа була на ньому інша, потім, виразно пригадавши все, що сталося, вигукнув:

- Звичайно, це я, Петер Мунк, і ніхто інший! Він собі сам дивувався, що йому анітрохи не

шкода залишати рідний край, де він прожив увесь [192] свій вік, не шкода матері, яка десь там мучиться в злиднях. До всього йому було байдужісінько. «Як добре,-

подумав Петер,- що сльози, зітхання, туга за рідним краєм - усе зникло з мого серця бо, дякувати Міхелеві, воно тепер у мене холодне й кам'яне».

Він приклав руку до грудей: там було тихо, ніщо не ворухилось. «Якщо він так само дотримав слова про сотню тисяч золотих, це буде зовсім непогано»,- вирішив Петер і почав нишпорити по кареті. Він побачив купу всякого одягу, якого тільки можна було забажати, але грошей не знайшов. І лише після всього натрапив на шкіряний мішок, де лежали тисячі сріблом і золотом та банкові чеки на всі великі міста світу. «Ну, тепер я маю все, що хотів»,- подумав він, зручно вмотився в кареті й поїхав собі далі.

Два роки мандрував Петер по світу, позираючи з карети на всі боки й зупиняючись у різних містах. Та ніщо його не тішило: ні краєвиди, ні музика, ні танці, бо кам'яне серце було байдуже до всього чарівного й гарного. Тільки й радощів було Петерові, що їсти, пити та спати. Так він жив і жив, тиняючись без пуття по світу: для розваги їв, від нудьги спав. Часом йому згадувалось, який він був колись веселий і щасливий, дарма що бідний. Як тоді втішався він співами, зеленим гаєм і немудрою їжею, що мати приносила йому в ліс!.. Перебираючи в пам'яті минуле, він дивувався з того, що тепер ніколи не сміється, а раніше ж реготався з нічого. Коли хтось інший сміявся, він для годиться розтягав рота в усмішці, та в душі лишався байдужим. І хоча він тепер був завжди спокійний, ніщо його не вдовольняло. Не туга за рідним краєм, а порожнеча в душі та нудьга погналі його назад додому. [193]

Коли він проїхав Страсбург і побачив удаліні ліси батьківщини, знову зустрів дужих, веселих і приятних швардцвальдців, почув їх гучну й лунку мову, йому здалося, ніби його серце знову забилося, але то лише кров швидше бігла по жилах. Йому здалося, що він зараз заплаче від радості, але марно: адже в нього

кам'яне серце, а каміння - мертва й не може ні радіти, ні плакати.

Насамперед він пішов до Міхеля-Голландця. Той зустрів його по-приятельськи.

- Ну от, Міхелю,- сказав Петер.- Попоїздив я по всіх світах, багато чого побачив, та все то дурниці: ніде нічого, крім нудьги, немає. Ваш камінець, що лежить у мене в грудях, багато від чого мене захищає: я не гніваюсь, не сумую, та зате ніщо мене й не веселить, і я живу немовби наполовину. Чи не можете ви зробити його хоч трохи рухливим?.. Або, ще краще, поверніть моє старе серце. За двадцять п'ять років я до нього звик, і хоча робило воно часом дурниці, та було зате веселе і втішне.

Лісовик недобре осміхнувся.

- Тільки коли до тебе прийде смерть, Петере, тоді повернеться твоє м'яке й чутливе серце і тоді ти відчуєш, що на тебе чекає - радість чи горе. А поки ти живий, тобі його не бачити. То правда, наїздився ти, Петере, доволі, але ж яка користь з такого життя? Оселись десь тут, у лісі, збудуй хату, одружись, помножай своє багатство. Тобі бракує діла, і нудьгуєш ти від неробства, а серце тут ні при чому.

Петер не сперечався і вирішив, що йому й справді треба взятися до якогось діла. Голландець подарував йому ще сто тисяч золотих, і вони розійшлися приятелями. [194]

Скоро по Шварцвальду пішов поголос, що Петер Мунк повернувся і став ще багатшим, ніж раніше. І, як це звичайно буває, ті, хто відцурався од нього, коли він втратив багатство, тепер, зустрічаючи його в шинку, вітали, тисли руку, розхвалювали його коня, розпитували про подорож. А коли Петер знову сів грати з гладким Езекіелем, то був уже в такій шані, як і колись. Склярство він тепер облишив і почав торгувати лісом, щоправда, тільки про людське око, бо головним його заняттям стала спекуляція зерном та лихварство.

Незабаром половина шварцвальдців стала його боржниками. Гроші він позичав тільки під десять процентів, а хліб продавав тільки убогим, котрі не могли зразу заплатити, а потім переплачували втриє. Він заприятелював із старшим судочинцем, і коли хтось своєчасно не платив Мункові грошей, той вітром летів до винуватого, продавав його манаття й виганяв з хати. Спочатку це завдавало неабиякого клопоту багатому Петерові, бо всі вигнані товпились у нього за порогом і благали змилюсердитись. Та коли він завів двох псів-вовкодавів, то та музика, як сказав Петер, швидко вщухла. Він посвистував, нацьковував псів, а люди тікали щодуху.

Та найбільше мороки мав він із «старою бабою» - так він називав тепер рідну матір. Після того, як їхню хату й двір спродали за борги, вона дуже бідувала, а коли повернувся багатий син, то не схотів на неї й дивитись. Часом мати приходила до його нового будинку - стара, безпомічна, ледь шкутильгаючи з костуром. Переступити поріг вона боялася, бо одного разу Петер уже вигнав її геть, і вона жила милостинею від чужих, хоча син міг би доглянути її [195] старість. Та холодне Петерове серце ніколи не ворушилось, і він байдуже дивився на суху старечу постать з благально протягнутою рукою. Скривившись, витягав він срібну монету. Загортав у папір і через слугу подавав матері. Він чув, як стара дякувала й бажала йому щастя й здоров'я, як вона кахикала, шкутильгаючи з двору, і думав при цьому, що знову змарнував свої гроші.

Зрештою Петер надумав одружитися. Він знав, що в Шварцвальді кожен батько з радістю віддасть за нього свою дочку, і тому був дуже вередливий при виборі, йому хотілося, щоб і тут йому всі заздрили. Петер об'їздив усі околиці, заглянув скрізь, але жодна з найгарніших дівчат-шварцвальдок не припала йому до смаку. Нарешті дійшла до нього чутка, що найкраща й

найсправедливіша дівчина на весь ліс - дочка убогого дроворуба. Вона жила осторонь, самотою, доглядала батькове господарство і зовсім не бувала на вечірках, навіть у великі свята. Як почув Петер про таке чудо, то відразу поїхав до батька сватати дівчину. Батько чарівної Лізбет зустрів великого пана здивовано, але ще більше здивувався, коли довідався, чого той приїхав. Та думав він недовго і зараз же дав згоду, бо сподівався, що тепер настане кінець його злидням. Що ж до красуні Лізбет, то вона була слухняною дочкою і не противлячись стала Петеровою жінкою.

Але життя бідної дівчини склалося зовсім не так, як вона сподівалась. Вона вміла добре господарювати, а проте не могла нічим догодити чоловікові, бо була милосердною до людей і думала, що не буде великої втрати, коли вона дасть убогим якийсь гріш. Довідавшись про це, Петер суворо сказав: «Навіщо ти переводиш моє [196] добро на старців та всяку голоту? Хіба ти принесла мені в дім якийсь посаг, що так розкидаєшся грішми? Живучи у свого батька, юшки не мала з чого зварити, а тут смітиш грошима, мов та княгиня. Як ще так робитимеш, то скуштуєш мого кулака!» Бідолашна Лізбет часто плакала в своїй кімнаті, тепер їй хотілося краще повернутись назад, в убогу батькову хату, ніж жити з скупим, безсердечним чоловіком. Не знала вона, що в Петера кам'яне серце, а то не дивувалася б, чому він нікого не любить.

Одного разу Лізбет сиділа перед хатою, пряла й співала пісеньку. Аж ось на дорозі побачила вона старого немічного дідка з важким клунком на плечах. Уже здалека було чути, як старий кахикає і крекче. Добросердїй жінці стало дуже шкода його.

- Дайте мені, милосердна пані, води напитися,- попросив дідок.- Несила йти далі...

- Навіщо ж ви в такі літа отак мучитесь? - співчутливо запитала жінка.

- Злидні, пані, злидні примушують,- відповів старий.- Така багата пані, як ви, не знає, що то за лихо злидні. Ох, хоч би ковточок води в рот!

Лізбет швиденько схопилась і винесла старому кухоль води, та коли глянула, який він нещасний, то не стримала серця і, згадавши, що чоловіка немає вдома, принесла келих вина й окраєць хліба.

- Натє, їжте на добре здоров'я. Вино з хлібом корисніше від самої води.

У старого аж сльози з очей покотились.

- Я дожив до сивого волосся, а мало бачив таких милосердних людей, як оце ви, пані Лізбет. Нехай же вам щастить в усьому. Таке серце не лишиться без винагороди. [197]

- Звичайно, ні! Вона тут же, на місці, одержить винагороду! - почувся страшний голос.

Обернувшись, вони побачили червоного від гніву Петера.

- Ти розливаєш старцям моє найкраще вино і даєш мій келишок до губ голодранця! - накинувся він на дружину.- Так ось же тобі!..

Лізбет кинулась йому в ноги, благаючи простити її, та хіба кам'яне серце може прощати? Петер щосили шмагонував жінку по прекрасному чолу своєю дубовою палицею, і та, неприємна, впала дідові на руки. Петер кинувся був до неї, щоб подивитись, чи жива вона, коли почув добре знайомий голос:

- Не турбуйся, Петере-дровопал! Це була найчарівніша квітка Шварцвальду, а ти її розтоптав, і більше вона не цвістиме.

Петер зблід і промовив:

- Так це ви, пане Склярчук? Ну, що сталось, те сталось, так і буде! Я сподіваюся, ви не потягнете мене до суду за вбивство?

- Нещасний! - озвався лісовик.- Що мені з того, як я твоє смертне тіло почеплю на шибениці? Ні, не земного суду

бійся, а іншого, суворішого, бо ти продав свою душу нечистому.

- Коли я й продав своє серце,- закричав Петер,- то лише ти в тому винний, ти з своїм облудним багатством. Ти сам погнав мене на загибель, змусив шукати допомоги в іншого, і на тобі лежить відповідальність!

Як тільки він це промовив, так став Склярчук рости й товщати і зробився великим та кремезним; очі стали з добрячі тарілки завбільшки, а уста - мов піч, і з них пашів огонь. Петер упав навколішки і весь тремтів - не захистило його і кам'яне серце. Мов яструб [198] кігтями, схопив Склярчук Петера за в'язи, крутнув ним, мов сухим листом, і брязнув об землю, аж ребра затріщали.

- Нікчемний хробак! - загув, мов грім, лісовик.- Та я б міг тебе, якби схотів, рознести на шмаття, бо ти зневажив хазяїна лісів. Тільки заради цієї мертвої жінки, що нагодувала й напоїла мене, даю тобі тиждень строку. Не повернешся на добрий шлях, то зітру тебе на порох, і підеш ти просто в пекло!

Уже вечоріло, коли побачили люди на землі непритомного Петера. Хтось приніс води й оприснув його. Петер глибоко зітхнув, довго оглядався круг себе, потім спитав, де пані Лізбет. Ніхто її не бачив. Петер подякував людям і пішов у дім. Він обшукав усі закапелки, заглянув у льох і на горище - жінки ніде не було. Отже, все це йому не наснилося. Незвичні думки зароїлись у Петера в голові: він думав про свій кінець. Він питав себе, як піде туди, на той світ, пригнічений сльозами й горем нещасних бідняків, котрих він цькував собаками, мовчазним відчаєм рідної матері, кров'ю добросердої Лізбет, Що скаже він її батькові, коли той прийде і спитає: «Де моя дочка, твоя дружина?»

Цілу ніч він мучився безперестанку, прокидався щохвилини, бо над вухом шепотів ніжний голос: «Петере, добудь собі тепліше серце»,- голос його жінки.

Вдень він пішов у шинок, щоб хоч трохи розважитись, і зустрівся там з гладким Езекіелем. Петер сів поруч і завів розмову. Говорили про погоду, про війну, про податки і, нарешті, про смерть. Петер запитав у Езекіеля, що він думає про загробне життя, як воно там буде. Той відповів, що коли тіло поховують у землю, то душа піде або в рай, або в пекло. [199]

- То поховують і серце разом? - напружено спитав Петер.

- Авжеж! - відказав Езекіель.

- А як людина вже без серця? - не вгавав Петер.

Гладкий страшно глянув на нього.

- Що ти хочеш цим сказати? Натякаєш на мене, думаєш, може, що я не маю серця? - спалахнув він.

- Ні, чому ж. Маєш, та кам'яне! Гладкий спантеличено озирнувся навколо - чи не чує їх хто сторонній - і промовив:

- Звідки ти знаєш? Чи й твоє вже більше не б'ється?

- Не б'ється більше,- озвався Петер,- принаймні тут, у моїх грудях. Скажи мені,- адже тепер ти знаєш, про що я думаю,- що буде з нашими серцями?

- Знайшов чим журитись? - осміхнувся Гладкий.- Наживешся усмак на світі - і край! То добре, що ми маємо кам'яні серця і не знаємо страху перед такими думками.

- Воно правда, та все-таки я інколи думаю про смерть і, хоча тепер вона мене не лякає, пригадую собі, як жахався її колись, як був ще хлопчиськом,- відповів Петер.

- Ну, добра нам ждати нічого,- зауважив Езекіель.- Я колись питав учителя, то він сказав мені, що буде після смерті: безгрішні серця підуть угору, а важкі - униз, і я думаю, що наші каменяки мають добрячу вагу.

- Це так,- погодився Петер.- А знаєш, інший раз мені самому бридко, що маю таке черстве серце.

Так вони погомоніли й розійшлись. А вночі Петер знову почув знайомий шепіт: «Петре, добудь [200] собі

тепліше серце!» Він не каявся, що вбив дружину, та коли казав слугам, що вона виїхала, то кожного разу думав: «І де вона ділась?»

Минуло шість днів. Щоночі Петер чув жінчин голос і все згадував погрози малого лісовика. На сьомий день уранці він схопився з ліжка й промовив сам до себе: «Гаразд, спробую, чи не розживусь на тепліше серце, бо цей байдужий до всього камінь робить моє життя нудним і порожнім!» Він одягся, скочив на коня й поскакав у ліс. Заїхавши в глушину, він спішився, піднявся на гору, підійшов до старої ялини й проказав свій вірш-примовку: «Гей, дідусю-лісовик, віком вельми давній...»

Тоді вийшов до нього Склярчук, та не веселий і приязний, як колись, а засмучений і похмурий. На ньому був каптанець з чорного скла та широка стьожка-жалоба на брилі. Петер добре знав, за ким журиться старий.

- Чого ти хочеш від мене, Петере Мунк? - глухо спитав лісовик.

- Я маю право ще на одне бажання, пане Склярчук,- відповів Петер, опускаючи додолу очі.

- Хіба люди з кам'яним серцем можуть чогось бажати? - здивувався старий.- Ти ж усе маєш, чого кортіло твоєму дурному розумові, і мені важко вдовольнити твоє бажання.

- Ви ж мені обіцяли вдовольнити три бажання, і одне лишилося за мною,- не вгавав Петер.

- Так,- погодився лісовик,- тільки я можу зректися своєї обіцянки, коли твоє бажання нерозумне. Ну, та гаразд, кажи, побачимо, чого тобі бажається!

- Вийміть у мене з грудей мертвий камінь і верніть моє живе серце,- попрохав Петер. [201] - Хіба це я купив твоє серце? - спитав лісовик.- Чи Міхель-Голландець, що разом з грошима дає кам'яне серце? Там, у нього шукай своє серце.

- Ех, він ніколи його не поверне,-сумно відповів Петер.

- Мені тебе шкода,, дарма що ти такий поганий,- сказав, трохи подумавши, Склярчук.- І через те, що твоє бажання не безглузде, я не відцураюсь допомогти тобі. То слухай: свого серця силою ти не вернеш, а хитрощами можеш, і це не буде важко, бо Міхель як був, так і лишився дурнем, хоч і думає, ніби він дуже розумний. Іди просто до нього й роби, як я тобі скажу.

Малий лісовик навчив Петера, як і що робити, й дав йому на дорогу білого скляного хрестика, сказавши:

- Міхель не зможе зашкодити твоєму життю і випустить тебе, як тільки ти захистишся цим хрестиком і молитимешся. А коли все так зробиш і забереш назад своє серце, то знову приходь сюди.

Петер узяв хрестика, пригадав у думці, що треба робити, й пішов у володіння Міхеля-Голландця. Він тричі тукнув його на ім'я, і той негайно з'явився.

- Так ти вбив свою жінку? - спитав Міхель, несамовито регочучи.- Це добре, бо вона й справді розвіяла б усе твоє добро на старців. Тепер тобі треба на якийсь час виїхати звідси: коли помітять, що вона зникла, зчиниться неабиякий галас. Ти, мабуть, прийшов по гроші?

- Ти вгадав,- погодився Петер.- І мені треба багато грошей, бо до Америки неблизько.

Міхель пішов уперед і повів Петера до своєї хатини. Там він витяг із скрині кілька торбинок з золотом і, висипавши гроші на стіл, почав їх лічити. [202]

- А ти, Міхелю, великий брехун,- промовив тим часом Петер,- казав, ніби дав мені кам'яне серце і взяв собі моє.

- А хіба це не так? - здивувався той.- Ти ж чуєш у грудях своє серце? Хіба воно не холодне, мов крига? Чи маєш ти страх, або жаль який, або каяття?

- Ти тільки трохи заспокоїв моє серце, але воно лишилося в грудях, і в мене, і в Езекієля - він сам мені

про те хвалився. Отже, ти просто нас обдурив. Не такий ти майстер, щоб непомітно виймати з грудей серце, не пошкодивши людини. Не вмієш ти чарувати!

- Та кажу ж тобі,- роздратовано крикнув Міхель,- що всі ви: і ти, й Езекиєль, і всі інші багатії,- маєте кам'яні серця, а справжні ось тут у мене в кімнаті!

- І все ти брешеш, Міхелю! - не вгавав Петер.- Тільки брешеш комусь іншому. Чи ти думаєш, не бачив я таких штук, коли їздив по світах? Оті всі твої серця зроблені з воску. Ти, безперечно, дядько при грошах, а тільки чарувати, Міхелю, ти все-таки не вмієш!

Тоді лісовик страшенно розпалився.

- Ану, ходім,- гукнув він Петера,- читай сам, знайди своє серце. Дивись, може так битися серце з воску?

- Звичайно, з воску,- наполягав Петер.- Справжнє серце б'ється не так. Моє серце у мене в грудях, а ти в чарах не тямиш!

- Ну, то я тобі доведу! - зовсім обезглуздів з гніву Міхель.- Ти зараз сам побачиш, що то твоє серце!

Він розірвав на Петері сорочку, витяг камінь, показав йому, а тоді без клопоту поставив його справжнє серце на місце, і Петер почув, як воно забилося. Як він тому зрадив! [203]

- Ну, а що? - засміявся Міхель.

- Так, твоя правда,- відповів Петер, нищечком витягаючи хрестика.- Ніяк не сподівався, що можна таке робити...

- От бачиш! Я чарувати вмію. Ну та годі, давай, я його знову вийму.

- Ні, голубе, зачекай з тим! - вигукнув Петер, відскочивши назад.- Мишей ловлять салом, і цього разу ти лишився в дурнях! - і почав читати всі молитви, які тільки міг пригадати.

Міхель став меншати й меншати, він упав додолу, корчився, наче гадина, стогнав і зітхав, а всі серця навколо затріпотіли, мов годинники у годинниковій майстерні.

Петерові стало дуже страшно. Він кинувся геть із хати і, тремтячи від жаху, почав дряпатися на скелю: він чув, як Міхель тупотів і казився, вигукуючи йому вслід страшні прокльони. Вилізши нагору, Петер побіг лісом. Навкруги ревла страшна буря, бив грім і палала блискавка, розбиваючи на тріски величезні дерева, але Петер щасливо досяг володінь Склярчука. Він з сумом думав про своє минуле життя, згадав свою прекрасну, добру жінку, яка стала жертвою його скнарості й жорстокості, і, дійшовши до величезної старої ялини, гірко заплакав.

Малий лісовик сидів під деревом, кутив люльку і був веселіший, ніж раніше.

- Чого ти плачеш, Петере? - спитав він.- Не вернув серця? Ще кам'яне в твоїх грудях?

- Ох, паночку,- зітхнув Петер,- поки був камінь, я не плакав, а тепер моє справжнє серце розривається з горя, тільки-но згадаю, що я накоїв! Я заганяв людей в злидні, убогих і хворих цькував псами, і ви знаєте самі, як знущався з жінки! [204]

- Петере Мунк! Ти великий грішник! - промовив лісовик.- Тебе спаскудили гроші та неробство, і твоє кам'яне серце не знало ні радості, ні горя, ні каяття. Та щире каяття змиває всі гріхи. Якби я знав, що ти ще будеш путящою людиною, то я б тобі допоміг.

- Нічого я більше не хочу! - відповів Петер і похнюпив голову.- Навіщо мені життя, коли я лишився сам на світі? Моя мати ніколи не простить мені того, що я їй заподіяв. А Лізбет, моя дружина!.. Краще вбийте мене тут на місці, то хоч буде кінець моїм стражданням.

- Ну що ж,- сказав старий,- коли нічого іншого ти не бажаєш, то моя сокира при мені.

Він спокійно вийняв з рота люльку, витрусив з неї попіл, потім устав і пішов за ялину. Петер же, плачучи, впав на траву і терпляче дожидав смерті. Почувши позад себе легку ходу, він подумав: «Прийшла!»

- А подивись-но сюди, Петере! - почув він голос лісовика. Петер витер сльози з очей і озирнувся: перед ними стояли його мати і жінка, приязно на нього дивлячись. Він радісно схопився на ноги.

- Так ти не вмерла, Лізбет? І ви тут, матусю, і вибачите мені кривду?

- Вони прощають тобі, бо ти щиро покався. Все забуто. Йди додому і берись за батьківське ремесло дровопада. Як будеш чесний і сумлінний, то житимеш у достатку і пошані,- сказав старий і зник.

Всі троє дякували й благословляли доброго лісовика. Коли вони прийшли додому, то побачили, що блискавка спалила розкішний будинок Петера з усім добром. Та стара батькова хатина була недалечко, і вони попрямували [205] туди, анітрохи не журячись за втраченим багатством. Але підійшовши ближче, вони не впізнали свого старого двору: там стояв новий гарний будиночок,- все в ньому було чисте й чепурне.

- Це подарував Склярчук! - зрадів Петер.

- Як тут гарно! - вигукнула Лізбет.- Нам тут буде набагато краще, ніж у тому палаці з безліччю слуг.

Відтоді Петер Мунк став працьовитим і чесним чоловіком. Він вдовольнявся своїм скромним заробітком, не нарікав на долю, все добував сам, і всі в лісі любили й шанували його. Він ніколи не сварився з жінкою, шанував матір і завжди допомагав бідним, що стукали в його двері.

Коли через рік пані Лізбет народила хлопчика, Петер пішов на гору і примовкою покликав лісовика. Але той не з'явився.

- Пане Склярчук,- промовив Петер,- послухайте мене. Я хотів тільки покликати вас до себе в хрещені батьки, більш нічого!

Відповіді не було, тільки легкий вітрець зірвав додолу кілька шишок із старої ялини.

- Ну, то візьму хоч їх на згадку,- сказав Петер,- коли вже

ви самі не хочете вийти.

Він поклав шишки в кишені й пішов додому. Коли ж дома згадав про них, то в кишенях замість шишок виявилось кілька торбинок із золотими монетами, і серед них - жодної фальшивої.

То був дарунок хрещенику від малого лісовика.

Так жив собі тихо й спокійно, ні на що не нарікаючи, Петер Мунк. Жив він довго і, вже як посивів, часто казав: «Далеко краще вдовольнитися невеликим і бути щасливим, ніж мати незліченні багатства та холодне кам'яне серце!» [206]

